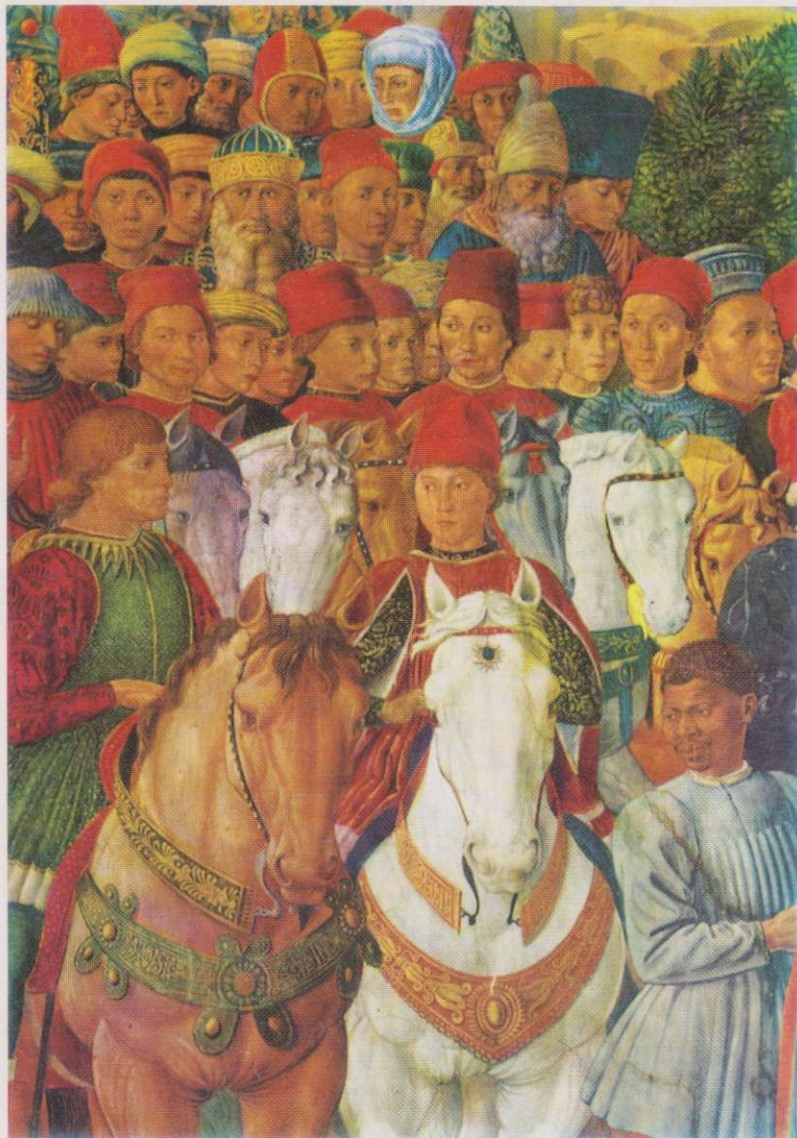

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER NYOLCADIK ÉVFOLYAM-1997.1. ÁRA: 248 Ft

BÚCSÚ HRABALTÓL • TRIESZT ÍRÓJA: SVEVO
BESZÉLGETÉS EMIL CONSTANTINESCU ROMÁN ELNÖKKEL
MAGYARORSZÁG BÉCSBŐL ÉS LONDBÓL NÉZVE

SOKARCÚ SZÁZADVÉG: MIKSZÁTH, SCHICKEDANZ, HERZL, NIKISCH, FRAKNÓI VILMOS
A BUDAPEST COLLEGIUM

MAGYAR-ATLANTI KAPCSOLATOK • EGY KÖZÉP-EURÓPAI VALLOMÁSA OLASZORSZÁGRÓL
FOLYÓIRAT: MAGYAR MŰHELY

MÉSZÖLY MIKLÓS, NAGY GÁSPÁR, LÁZÁR ERVIN, CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN, BARÁNSZKY LÁSZLÓ,
ANTAL LÁSZLÓ, SZKÁROSI ENDRE, NAGY PÁL, DANILO KIŠ, FEJTŐ FERENC, RYSZARD KAPUŚCIŃSKI

**A középpont
mindent összeköt:
Frankfurt**

Lufthansa

Bárhonnan indul és bármerre tart, a legjobb útvonal alighanem központi repülőterünkön, Frankfurton keresztül vezet. Innen, Európa szívéből, a kontinens legkiterjedtebb légihálózata több mint 90 úticélt kínál Önnek. Manchester, Málta, Dublin vagy Nyizsnij Novgorod-járataink között biztosan talál megfele-

lőt. Az új Lufthansa terminál kényelmes Business váról pedig gondoskodnak arról, hogy Ön kellemes emlékekkel távozzon Frankfurtból. Ezért már-már szomorú, hogy a gyors csatlakozások miatt Ön csupán rövid ideig marad nálunk - akár Frankfurtból, akár müncheni csomópontunkról repül tovább.

Európa legkiterjedtebb légihálózata →

Business várók →

Kiszolgálás

TARTALOM

KÖZÉP-EURÓPAI ALKOTÓK

Mészöly Miklós: Búcsú Hrabaltól	2
Varga György: Hrabal vége	4
Nagy Gáspár: Hraballada	6
Szkárosi Endre: Trieszt és az olasz sváb: Italo Svevo.....	8
Danilo Kiš: Kirándulás Párizsba '59 (III) ...	11
Djordje Kadijević: A tanúságtevő kötelme ...	15

PORTRÉ

„Mi mindannyian a civil társadalomból érkeztünk” - Interjú Emil Constantinescu román elnökkel (Heltai Péter)	16
--	----

JELENSÉGEK

Ryszard Kapuscíński: Szegénység és planetáris szolidaritás	22
Fejtő Ferenc: Cioran posztumusz önkritikája	26
Luka László: A svájci több etnikumú állam működéséről ...	27
Wolfram Runkel: Az Állambiztonsági Archivum - ma	31
Baránszky László: Itália - szerelem	34

MAGYARORSZÁG TÜKÖRBEN

Sárközi Mátyás: Dorothy Bohm Budapesten	41
Peter Unwin: Változó Magyarország	44
Szomszédok egymásról	45

TRANZITBAN

Antal László: A pénz természetéről	46
Csicsery-Rónay István: Magyarország euro-atlanti integrációjának előzményei ...	52

ALAPÍTÁSOK KORA

Gergely András: Sokarcú szomszédság ...	54
Bojár Iván András: Schickedanz és Lechner	56
Rockenbauer Zoltán:	59
75 éve halt meg Nikisch Artúr Schweitzer Gábor: Herzl Tivadar és a nagyvilág	63
R. Takács Olga: Fraknoi Vilmos olasz kapcsolatai	67
Lázár Ervin: Apatini hódfarkú cserép	69

BESZÉLŐ HÁZAK

Itt már a szellem napvilága - Beszélgetés Vékás Lajossal (Szabó B. István)	70
---	----

FOLYÓIRATOK

Nagy Pál: A Magyar Műhely harmincöt éve	74
Papp Tibor: Félelem szülte álnevek	77
Számunk szerzői	78
Summary	78
Az Európai Utas 1996. évi repertórium ..	79

Hibaigazítás: Legutóbbi számunk 52. oldalán a „Szép vagy etc. legalább nekem etc.” című írás alól sajnálatos hiba folytán kimaradt az aláírás. A szerzőtől, *Esterházy Pétertől*, a megszólított *Alföld* szerkesztőségétől, valamint olvasóinktól ezúton kérünk elnézést.

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vas János (fotó)
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Kft. igazgatója
Terjeszti a HIRKER Rt.
az NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kft.
a kiadó és alternatív terjesztők.
Előfizethető a Budapest Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest VIII., Orczy tér 1. 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 248 Ft
Előfizetési díj egy évre: 800 Ft

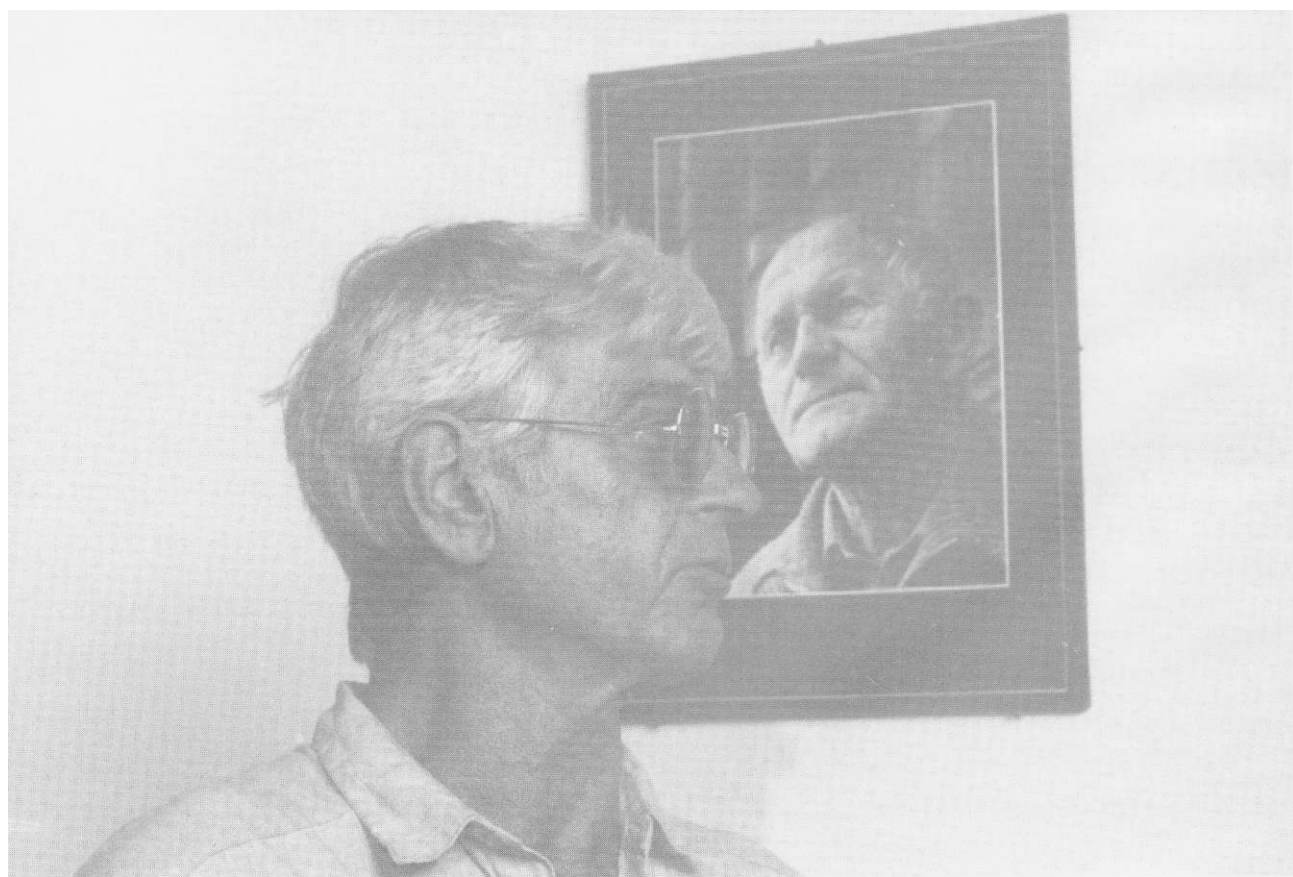
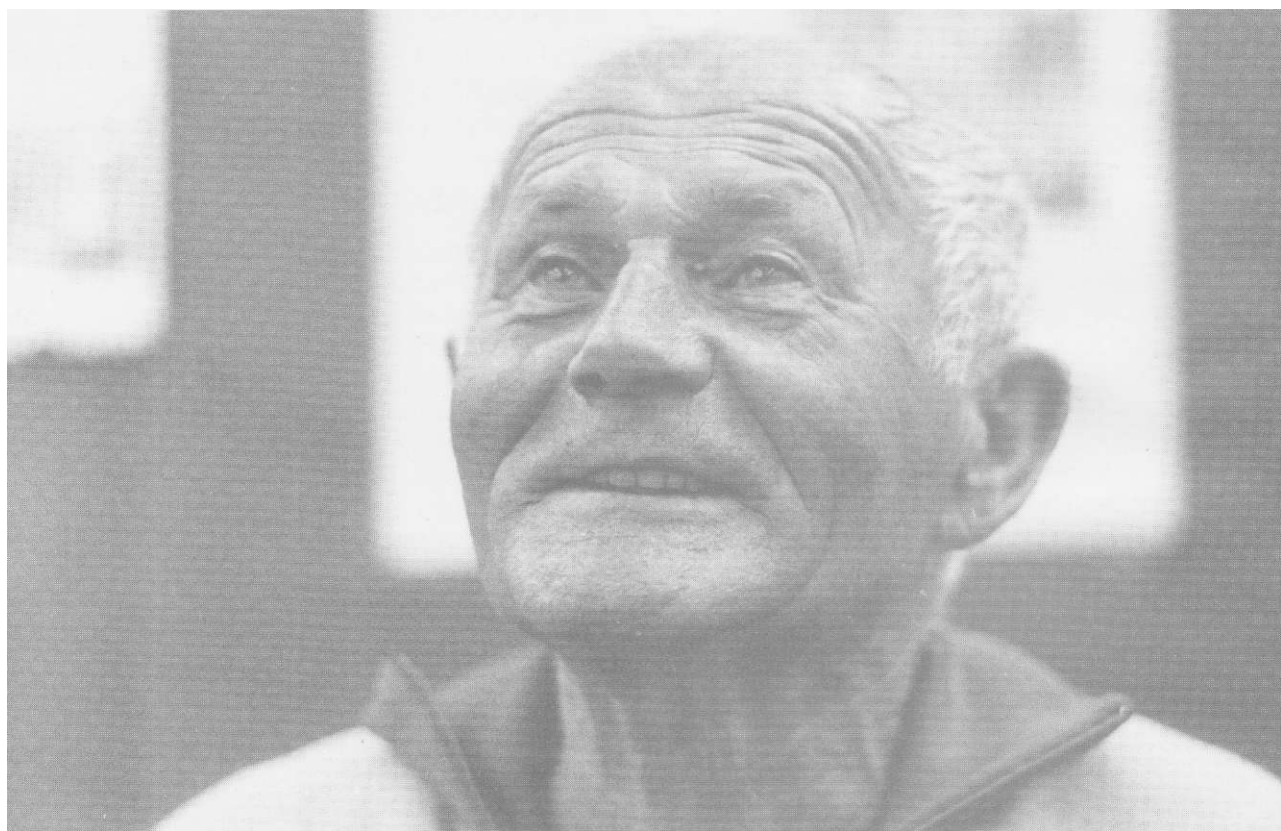
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

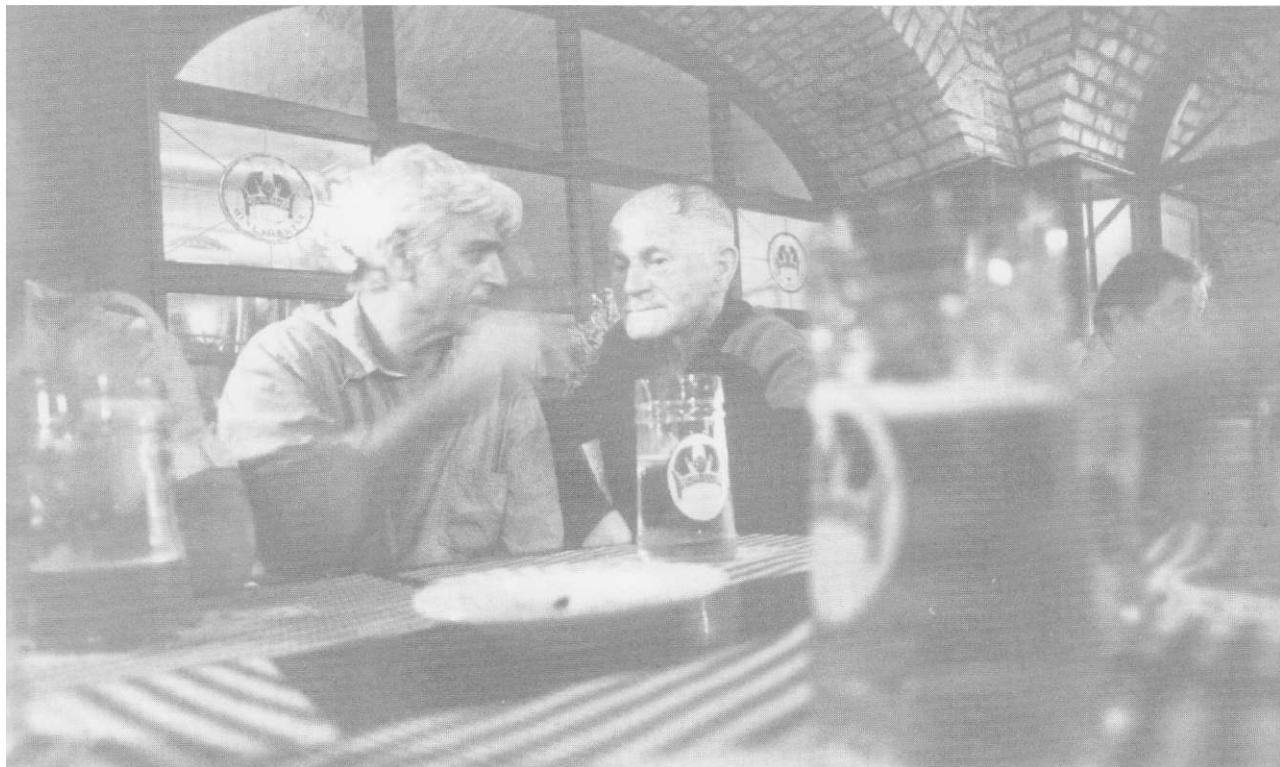
Révai Nyomda Kft.
1037 Budapest, Kunigunda útja 68.
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány,
az Európa Biztosító, a Magyar
Külkereskedelmi Bank Rt., a Nemzeti
Kulturális Alap és a Soros Alapítvány
támogatásával készült

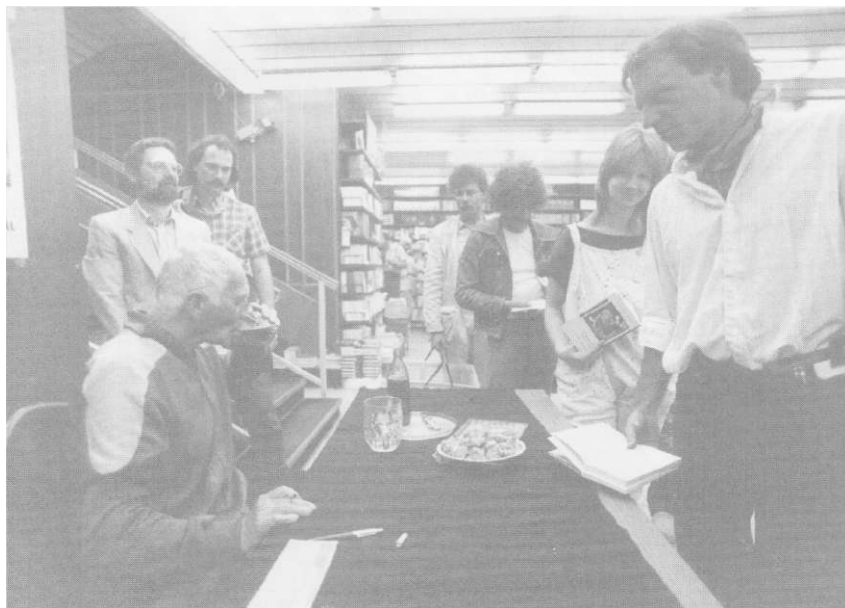
Címképünkön: Benozzo Gozzoli
freskójának részlete
a firenzei Palazzo Medici Riccardiból

BÚCSÚ HRABALTÓL

A metafora kínálta magát: Hrabal nem véletlenül szédült meg, mikor a galambokat etette a kórházban, hanem elrepült az ablakon át. Az emlékezőket meg is ejtette a kép és gondolat Assisi-beli bája. Nehéz is ellenállni neki - a metafora hazug, mert igaz. 1985-ben meglátogatott Kisorosziban. Hosszabb beszélgetésünk után váratlanul rám nézett, s a mosolyán áttetsző élességgel megkérdezte: Te félsz...? Zavarba jöttem. Ingerküszöböm hibája folytán nemigen működik bennem a félelem. Azzal kerültem meg a választ, hogy mit is irigylek én a cseh irodalomban s főképp őbenne. Azt az intim közelségét az élet s a mindennapok megélésének, azt a belső ízekkel dúsított mesélést, amit valószínűleg nem lehet addig visszaadni, amíg a félelemérzés hiányzik az emberből. Sokszor megpróbáltam ezt előhívni magamban, de nem sikerült. Sok elvetélt kísérletem

volt, hogy ezen a zsilipen áttörjek az írásaimban. Levest nem lehet késsel enni. Visszakérdeztem: És te félsz? Én most esszére gényt fogok írni - mondta, majd hangsúlyosan megismételte: Esszére-

gényt! Olyan feladatot vetített maga elé, ami - reménye szerint - távolabb viszi a félelmet. Mert bevallotta, hogy ő bizony fél. Megéreztem a helyzet fölséges humorát. Kitörni valamiből - mindenki épp abból -, amiből fölösen elege van...

A fotókat készítette:
Hrapka Tibor

Mészöly Miklós

HRABAL VÉGE

Dr. Hrabal Bohumil, a Prágai Károly Egyetem Jogi Karának abszolvense, pontosabban az ő lelke, az égbe szállt, két sugárhajtású, nikkelszillogású galamb kísérte a mennyek légterébe, mint valami államfő, valami király különgépét. Elment, elszállt, de előtte még néhány kört tett a nymburki sörgyár kéménye körül, ahonnan Anyu-Vásáryová kedvesen mosolygott vissza rá, és kezével olyan köröket írt le a levegőben, mint aki éppen simogatja valakinek a fejét. Ha Magda asszony ebben a pillanatban elérte volna doktorunk fejét, biztosan megsimogatta volna röptében. De hát nem érthette el.

Elment, halálával gondosan lezárt valamit - most sokan mondják: egy korszakot -, itt hagyott bennünket belezárva ebbe a korba, mi meg dörömbölünk, engedjen már ki valaki! De olyan fontos ez? Hiszen nem a korszakok a fontosak, hanem a másodpercek, nem a nagy eszmék, hanem ami végül belőlük megmarad: Pepin nagytmondásai, amelyekben ezek a nagy eszmék - mint cseppben a tenger, mondjuk viccelődve - csillognak, lapulnak.

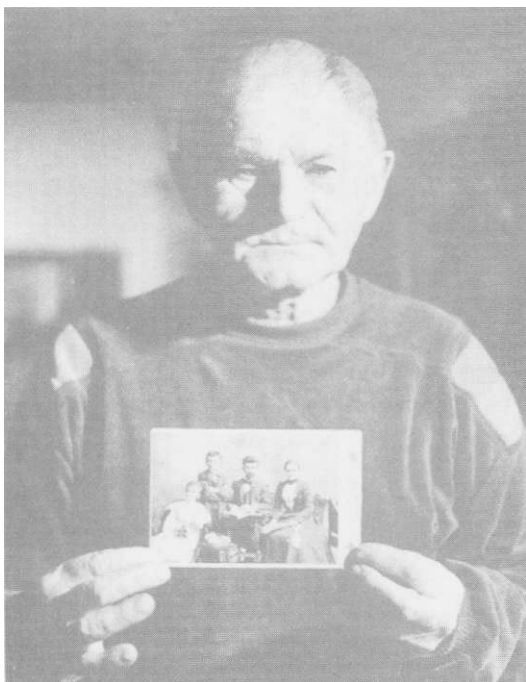
Előbb azonban még megette a galambokat, csak aztán szállt el. „Úristen, és ekkor visszatekintettem eddigi életemre, és most olyan-nak láttam magam, hogy ezek az Isten követői, ezek a galambok úgy vesznek körül, mintha valami szent volnék,

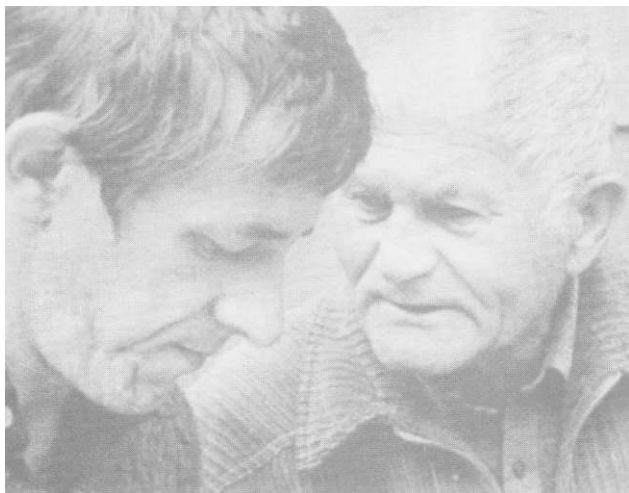
mintha az ég kiválasztottja volnék... engem szívem mélyéig megrázott ez a galambüzenet, és hittem, hogy most ismét valósággá vált a hihetetlen...” Írja az *Őfelsége pincéré*-ben, és most már nyilván azzal foglalatoskodik, hogy az égből időnként leszálló Isten-köveket felkészítse, elmondjon nekik néhány dolgot arról, hogy mire is számíthatnak majd idele, földi, földközeli galambokként. A galambok kissé félrebillentett fejjel hallgatják történeteit, hiszik is, meg nem is, olyan most a doktor úr, mint az ő igazi apja, a Pepin bácsi, ez a valószínűtlen dumás, akiben nem a nevetségesség, hanem a magány a szembeötlő, aki nem is annyira az idillikusan boldog idők krónikása, hiszen ő az, aki megeszte a főtt krumpli héját a csirkék előtt, aki szívszorító, Don Quijote-i csatában küzd meg a jégrudakkal a sörgyár jégzúzdájában, úgy kell lefogni, hogy halálra ne küzdje magát. Pepin állandó reinkarnációja a doktor úr, így tetetlenül is. „...és amit mi nem látunk, azt kiegészítette a legendás Pepin bácsi...

olyan dolgokat mond, amelyeket nem szokás kimondani, és amelyeket egészen másképpen tud mondani, mint ahogy mások mondják, szóval az ilyen ember áll a figyelem középpontjában”. Ha a bácsi nem is szereplője egy-egy műnek (*Túlságosan zajos magány, Őfelsége pincére voltam* stb.), azért ő vagy valamelyik általa megbízott leányzó valamely női kiszolgálású vendéglőből biztosan ott kukucskál a történet kulcslyukán, hogy rendben mennek e a dolgok.

Mondhatnánk (ha tényleg meghalt volna), hogy tömeghalállal van dolgunk, mert nem csak Pepin (atyja, barátja, védnöke, védjegye, szövegellenőre és mintája) ment el vele, de elment Anyu, Francin, Hanta, meg a többiek. De ők sem mentek el igazából, hanem valahol a valaha élt, nagyon is valóságos emberek föld-, izzadság-, könnyes sörszagú mennyországából kukkolnak le ránk, néha összesandítanak, s hol nevetnek, hol pedig gondterhelten ráncolják homloukat.

Ám mégis, ha ezentúl beme-

gyek az Arany Tigrisbe, és leülök a hátsó terem kisebbik asztalához, hiába nézem azt a helyet, ahol ülni szokott, hátát a falnak vetve, száját összeszorítva és néha hallgatva, meg fülelve, nyilván mérgeződve és talán éppen nagyon is egyedül szorongva abban a zajos magányban. néha meg szemét csillogtatva és viccelődve, a társaság pepini origójaként, kezével úgy gesztikulálva, mintha egy kínai balett mozdulatait használná föl, hogy elmondja, miért fontos Kantnak ez vagy az a mondata, hogy Schopenhauer-ről magyarázzon valamit, szögletes kecsessége már nem bővöl el senkit, szemének hamiskás csillogása örökre rejtve marad élő-eleven tekintetünk előtt. Immár csak a mennyei Arany Tigrisben forgathatja a sőralátétet, csak ott rendelhet még egy és még egy korsóval.

Közénk sem jön el többé, hogy megcsodálja a málló vakolatú bu-

dapesti vagy debreceni házakat, hogy dedikáljon, hogy díjat vegyen át... Szerette ezt a térséget, a bécsi, a pozsonyi, a budapesti utcákat, Debrecen valósággal lenyűgözte, ismerte ezeknek a városoknak a szagát, a levegő olyan itt is, mint az Örökkévalóság gátján vagy Kerskóban.

Hiányozni fog földi jelenléte, hiányozni fog abból a világból, amellyel bekente lelkét, ahol „szárny nélküli madárnak” (!) érezte magát, hiányozni fog, hogy nem ír többé földi könyveket, de talán már amúgy sem írna, mert fáj a lába, meg mindene, de főleg mert elmúlt az a kor, amelyet úgy élt meg, mint gyermek- és ifjúkorának apokaliptikus, több évtizeden át tartó alámerülését, lepusztulását, ahol ha értéket akarsz találni, hát alá kell merülnöd... és ő tudatosan és örömmel ezt akarta, alászállt tehát, le, mélyen származása polgári világának kényelme alá, le

a kohók, a hulladékpapír-gyűjtők világába, a külvárosi csehókba, mert ez volt ennek a pusztuló kornak a pompája, eleganciája, olyan kor volt ez, ami végig azt jelentette, hogy valaminek vége, de nem tudta senki, hogy ennek a végnek mikor lesz már vége. Azonos volt ezzel a világgal, nem talált ki magának másikat, azonos volt mindennel, amivel együtt élt, és mindez azonos volt azzal, amit leírt. Semmit sem talált ki. „...Az én írásomhoz elegendők az emberi életek olyanoknak, amilyenek, én nem szeretem a félig megálmodott hősokeket.” Méltatói, tudós irodalmárok, újságírók, fordítók mondják: „halála egy korszakot zárt le”. De fordítva is igaz: egy válaszokat kereső, s ezért groteszk, bűneitől szenvedő, s ezért csehovian nevetéses kor lezárult, s vele - vagy éppen ezért - elment Bohumil, a doktor Hrabal.

Varga György

HRABALLADA

Kedves Mester, először is bocsásson meg, hogy játszadózom az Ön becses nevével! Zavaromat leplezem így, mert bizony félek: hátha másnak is eszébe jutott ez a *gyöngéd barbár* játék, amikor már Maga csillagközi röppályára tévedt, s rengeteg embernek lesz majd mondanivalója Önről; s annyiféle nyelven hordják össze az anekdotákat... De az égen járóknak, ugye, nem kell tolmács? Érteni fogja, s tán derül is rajtuk. Mintha csak a *Világ büfében* meg az *Arany Tigrisben* vagy mondjuk 1986-ban Pesten, az Eötvös Klub melletti *Ibolya presszóban/tejbüfében* egy Önnek szentelt fotókiállítás után szövegelnének a Maga álmokovácsaival. S kelnének versenyre szóáradásban Pepin bácsival, Hantával, Skrívának főpincérrel, meg Hubicka forgalmistával. És írtóra bírják, mert nagyon, szinte betéve fújják a Maga hőseinek fergeteges mondatait! Leginkább azt ismételtetik, amit aztán én is nagyon bevéstem valahová, miszerint „a kitűzött cél csökkenti a fáradságot, de növeli az alkoholfogyasztást”. Maga meg csak mosolygott, s tán arra gondolt, bizony, Boudník és Bondy művész urak őszintén ámuldoznak, tán még csöppet irigykednek is ott az *Örökkévalóság gátján*.

Ha megbocsát, én az anekdotával párhuzamba vonom a balladát. Persze kicsit erőltetve a poézis oldaláról. De azt nem kell, az adja magát, hogy Hrabal úr a cseh-morva prózában olyan rendkívüli tünemény, akár csak nekünk a költészetben Weöres Sándor. (Egyszer azt álmodtam, hogy majd megosztva kapnak Nobel-díjat, mint még a hajdani, könnyen beutazható Monarchiában - csak néhány hónap különbséggel - született féltestvérek. Mert az apák itt vándorolnak...)

Hrabal Úr! A kötelező balladai homályt most mégis jól láthatóan - fotográfiákkal - oszlatom el. Ezen fotográfiák, ugye emlékszik, az 1988. november 2-i budapesti „kiruccanásról” valók, amikor is már legyőzte, de még nem írta meg Áprilkának a *Totális félelme*t. És nem engedve semmiféle szokásos írószövegségi és belüleges lebeszélésnek, Prágából Budapestre repült, hogy átvegye az Önnek megítélt Bethlen Gábor-díjat. (Azt is tudván, hogy Ön előtt ezt egy kitűnő

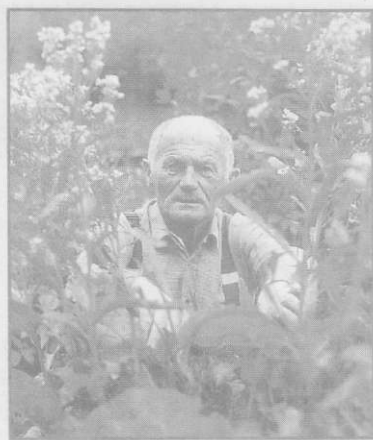

Hrabal az OSZK dísztermében megköszöni a Bethlen-díjat (1988. november 2. Tolmács: Dr. Király Tibor)

BOHUMIL HRABAL

Zsebcserek

lengyel költő, Zbigniew Herbert kapta.) Vagy félezer ember várta Buda várában, az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében. Ön egyenesen a repülőtérrel jött, és hatalmas taps fogadta. A lelkes fogadtatás a roppant népszerű írónak szólt, de nemkülönben annak a férfúnak is, aki két csehszlovákiai magyarral - Janics Kálmánnal és Duray Miklóssal - együtt lett a díj kitüntetettje. Az Ön szolidaritása akkor fölért egy csöndes rebellióval! (Kiss Gy. Csaba laudációja és az Ön elmés, köszönő mondatai, melyeket kurátorunk, egy Felvidékről származó jogász akadémikus, Király Tibor tolmácsolt, valamint némely fotók megtalálhatók a Hítel 1988/3. számában.) Bizonyára az Ön megszállott fotósának, Hrapka Tibornak is készültek itt képei, de azokat már - őszinte

A Bethlen Alapítvány díjazottjai: Janics Kálmán, Ujszászy Kálmán és Bohumil Hrabal az első sorban. A közönség sorában Németh Lászlóné és Illyés Gyuláné

sajnálatainkra - nem láthattuk a *Zsebcserek* című interjúregényben, melyet dunaszerdahelyi barátunk, Szigeti Laci csalogatott/imádkozott ki Önből.

Itt föltétlenül szükségeltetik egy finom idézet, amely a könyv címét magyarázza, amiért én külön is megsüvegelem: „...egy zsebkendőnyi területen végrehajtott Hidegkúti-csel a futball csúcását jelenti, mert az olyan, mint amikor az ember a metaforákat változtatja.” Ezért örültem a méltó helyre került Bethlen-díjnak. Mert nemcsak Kosztolányi, Krúdy meg Örkény van, de legalább annyira a Hidegkúti-zsebcsel (a zseniális hátrahúzás!) is. Nándi, az Öreg mostanában volt 75 éves. Éltesse az Isten!

Akkor úgy gondoltam, hogy én is kitüntetem az Urat. (Innen már nagyon személyes ballada és igaz anekdota volna mondandóm.) A késő estébe nyúló ünnepség után, amikor pénzügyeket rendeztük (a szerény összegű díj az igaznak tetsző anekdoták szerint fordítójánál, fotósánál landolt, csak egy kis estéli sörré való forintokat hagyott magánál, hogy a Tabánban s aztán az Eötvös kollégiumi szállása közelében, csinos egyetemista lányok társaságában (is) néhány korsót még leguríthasson, mintha csak otthon lenne, s ennek eljött a megérdemelt ideje ennyi magasztos szöveg után...), szóval akkor,

a Bethlen Gábor-os fejedelmi körpécsettől, a főigazgatói szobában megjelöltem az Urat. Értette a csínyben rejelő gesztust, óhajtást. Ó, hogyne értette volna! Előbb a homlokára mutatott, hogy csak bátran, aztán, mint valami erőteljes parola, a tenyerébe került a szép kerek pecsét kékes nyomata (utána rögtön törles a homlokról, de a tenyér viselte tovább, mintha csak mondta volna, vagy mondta is: „ha igazoltatnak, ez lesz az igazolványom holnapig!”). A jelenlevők - s itt megint mintha Hrapka úr vakuja is vilant volna, hol lehet ez a kép. Istenem? - Zdenička kisasszony bájos ülepét az összes bélyegzős fényképpel odaképzelték, s magamat pedig Hubička forgalmistának játszhattam föl a figurát teremtő Mester előtt. (Nem is tudom, hányszor láttam Menzel úr mozióját!)

És sokadszorra is bocsásson meg. Magának már mindenki régen megbocsátott. Még a derék Vaculik is, akivel egyszer '90 szeptemberében Szlovéniában a vilenciai cseppkőbarlang előtt műanyag pohárból nem sörözgettünk, de borozgattunk (melegedni kellett, mert oly hideg volt ott lent). Vaculiknak jó kedve lett, énekelt, afféle „bársonyos” népdalokat a bajsza alatt.

De Maga, kedves Uram már bemutatta zseniális *zsebcselét*. Főnt van. Örökké és nagyon magasan. A galambjai se látják. Mert Ön nem látható. Csak olvasható. Amíg csak olvasók lesznek. Amíg sört mérnek a Maga tiszteletére és emlékére az U Sojkuban.

1997. február idusán

Nagy Gáspár

Szkárosi Endre

Trieszt és az olasz sváb:

ITALO SVEVO

Az átmenet városa és a modern olasz próza mestere

után végre Itáliához kerül; ám a második világhégés után a politikusoktól megszokott „salomoni” döntés nyomán a város közvetlen környéke már Jugoszláviának jut (s mellesleg két rezsim határán így lesz a hatvanas-hetvenes évek legendás és csaknem tömeges disszidálási kísérleteinek centruma).

Triesztben vagyunk. Amelynek etnikai és szellemi sokarcúságáról, emberi és kulturális kereszteződéseiről, német, olasz, szláv, francia, olykor magyar behatásairól oly sok szépet írtak, s amely valóban a születőfélben levő közép-európai kultúra sajátosságait viselte; miközben már a XIX. században is jelentős szerepet játszott az olasz irodalom újjászületésében. Itt dolgozik - figyeljünk a névre! - Francesco Dall'Ongaro, aki kritikai és irodalomszervezői munkáján felül a modern olasz realizmust, a verizmust kidolgozó Giovanni Verga egyik felfedezőjeként is híressé vált. (A Zeffirelli által nemrég megfilmesített *Egy apáca szerelme* című regényében fedezte fel a későbbi nagy Verga lehetőségét, akárcsak a szintén divatos trieszti író, Caterina Percoto, akivel Verga levelezésben is állt.) És a huszadik századi modernizmus is bontogatja itt szárnyait: a modern olasz lélektani regényt megteremtő, a korábban regionális irányban kibontakozó olasz irodalmat európai irányba segítő Svevo mellett a század egyik nagy költője, Umberto Saba éppúgy trieszti, mint a már említett Stuparich, a részben a lélektani regény svevói hagyományait követő Quarantotti Gambini, vagy a kortárs írók közül a kiváló, hazánkban is járt prózaíró, Fulvio Tomizza. Vagy éppen az első világháborúban a fronton elhunyt Scipio Slataper, aki az olasz szellemi életet modernizáló firenzei folyóirat, a *La*

Voce köréhez tartozott, s aki *Trieszti levelei*-ben keserű szavakkal tárta fel az etnikai, politikai, szellemi kevertség negatívan megélt vonásait is: „Trieszt... Az élet vajon hol másutt ennyire az ellentétes erők és a megtörő vágyak és a kegyetlen harcok és elhagyatások gyötrelme?... Ez Trieszt. Tragédiákból áll össze.” Másutt: „Trieszt a - földrajzi, történelmi, kulturális, kereskedelmi - átmenet helye, vagyis a harcé. Minden dolgot kettősség vagy egyenesen hármasság jellemmez itt, a flóratól kezdve a népességig.”

Míg tehát a társadalmi teljesség megragadhatóságát a regionális valóságban tétélező verizmus írói, Verga, Luigi Capuana, Federico De Roberto a legdélebb délen, Sziciliában modernizálják a XIX. századi olasz prózát - s ehhez, mint láttuk, az észak-keleti végpont erői is szellemi segédkezet nyújtanak -, addig a XX. századi modern olasz próza (ma már elismert) atyja Triesztben bontakoztatja ki - a maga korában meglehetősen észrevétlen maradt - művét, mégpedig nem a regionális valóság irányába, hanem a lélektani interiorizáció, az emberi személység mélyébe és rejtett zugaiba hatoló elemzés irányába, a freudi hatást olykor megelőző, olykor követő módon. Igaz, a verista De Roberto is - mivel a kétfajta modernizáció egyik mintája egyaránt a *zalai naturalizmus és kísérleti regény* - közel jut az analitikus módszerhez 1900-as, *Az alkirályok* című nagyívű regényében; írói módszerre azonban még nem avatja az analízist.

Hogyan futnak össze a trieszti valóság, a sajátos, „mitteleurópai” kulturális hagyomány, az egyéni életút és a sorszerű véletlenek és találkozások szálai ebben az európai léptékű, Proustéhoz, Musiléhoz, Kafkához, illetve a jöba-

rát Joyce-éhoz hasonlítható irodalmi modernizációban? Svevo apja, Francesco Schmitz német zsidó családból származott, anyja, aki merő véletlenségből az Allegrina Moravia nevet viselte, friuli születésű volt. Fiuk, aki ekkor természetesen még szintén Schmitz (Ettore Aron), első iskolaéveit egy izraelita iskolában végzi, majd különböző kereskedelmi iskolákban folytatja tanulmányait; így kerül a bajorországi Segnitzbe is (Würzburg környéke). Mint testvére, Elio Schmitz írta naplójában, atyjuk szerint „egy jó kereskedőnek legalább felületesen négy nyelvet kell ismernie. A triezsti kereskedőnek kettőt tökéletesen”. Mindemellett a Schmitz házában sem németül, sem olaszul nem beszélnek, hanem - természetesen - triezsti dialektusban. Miután jól menő üvegyáros apja egy szlovéniai vállalkozása nyomán csődbe jut, Ettore-nak el kell helyezkedni: s hol történhetne ez másutt, mint a bécsi Union Bank triezsti székházában (ahol melleleg tizennyolc évig dolgozik)? A munka unalmas egyhangúságát könyvtárban töltött izgalmas órákkal kárpótolja: végigolvassa az olasz irodalmat s a kortárs irodalom és filozófia közeli hagyományait képviselő műveket,

Trieszt, a Piazza dell'Unità

Zolát, Flaubert-t, a francia realistákat, Turgenyevet, Schopenhauert és másokat. Cikkeket kezd írni Wagnerről, Schopenhauerről. Renanról, Zoláról. Banktisztviselői élményei alapján ekkor írja meg első regényét *Una vita* (Egy élet) címmel, s adja közre már Italo Svevo néven és saját költségén

1892-ben. A regény főhőse, Alfonso Nitti természetesen fiatal banktisztviselő, írói ambíciókat dédelget, amit megvall főnöke leányának, aki közös regényírásra bízta őt. A dologból szerelemféle lesz, s ez választás elé állítja a fiatalembert, amire azonban képtelen: cselekvés helyett a lányra bízta a döntést, amivel a nem választást választja. Ennek lelki terhét el nem viselhetvén az öngyilkosságba menekül.

Schmitz-Svevo 1896-ban feleségül veszi távoli rokonát, Livia Venezianit, akinek apja ekkor már menő festék- és lakkgyáros, jelentős szabadalmi vannak, az ekkor izmosodó európai flottákat mindinkább ő látja el tengervízálló lakkal. 1899-ben a családi iparvállalkozás üzletkötője lesz, sokat utazik Franciaországba, Angliába, a közeli Velencébe és Muranóba - az üzletkötői munka azonban nem elégti ki, visszatér fiatalkori hegedűtanulmányaihoz (az önéletrajzi motívum ironikusan megjelenik majd a *Zeno tudata* című nagyregényében). Annál is inkább, mert regényírói ambícióit egyre inkább feladni látszik. Ebben második, 1898-ban megjelent regényének, a ma már a lélektani regény kialakulásának szempontjából is

nagyra értékelt műnek, a *Senilità*-nak (magyarul: A vénülés évei) teljes visszhangtalansága erősíti meg. A főhős, Emilio Brentani szintén a kiszolgáltatott, tehetetlen emberek sorába tartozik: az immár korosodó férfi szerelmes lesz egy laza erkölcsű fiatal lányba, Angiolinába; az érzelmi kiszolgáltatottság, a féltékenység lélektanilag rendkívül hiteles ábrázolása már a modernizálódó regény irányába mutat. (A műnek ezt a szálát olykor a Proust Swannját Odette-hez fűző kapcsolat gyötrő ambivalenciájához hasonlítják.) A regény egy másik hősenek, Balli szobrásznak valódi trieszti művész, a bohém Umberto Veruda a modellje. A szenvedés és a tehetetlenség, valamint a végleges csalódás Emilio Brentanit a szerelemtől való lemondásra, az öregedésbe való beletörődésre készíteti, ám emlékeiben a hűtlen Angiolina mindinkább angyali magasságokba emelkedik.

1904-ben, mindössze huszonnégy évesen Triesztbe érkezik (szinte menekülve a hazafias mozgalmak légköréből) az ír James Joyce, aki a Berlitz-iskolában tanít angolt. (Innen ered az a már sokszor cáfolt legenda is, miszerint Joyce Fiumében Horthy admirálist is angolra oktatta volna.) Svevo 1906-ban találkozik vele, a következő évtől pedig órákat vesz tőle feleségével együtt, hogy angoltudásukat tökéletesítsék. Az ifjú író így gyakori vendég a háznál, kölcsönösen megmutatják egymásnak írásaikat, Joyce a *Senilità*-t igen nagyra értékeli.

Svevónak a freudizmussal való viszonya ambivalens: Joyce és mások ösztökélésére olvasni kezdi Freud műveit, sőt az *Álomfejtés* fordításába is belefog; ám egy családtagjának balul kiütot pszichoanalízise a bécsi nagymesternél kiábrándítja, s mint majd a *Zeno tudatá*-ban is látható lesz, a lélektan iránti, irodalmilag termékeny érdeklődése személyesen a kétkedéssel, ironikus fenntartásokkal párosul.

A háború kitörésekor a trieszti családok egy része Németországba menekül, mások az olasz fronton küzdenek új hazájukért. Svevo az ír mester tanácsára az angol klasszikusoktól (Swiftől, Dickenstől) tanul „humour”-t, majd a háború után visszatér az íráshoz, s négy év alatt megírja a *Zeno tudatá*-t, amely a modern olasz regényirodalom alapműve. Ezzel betetőzi - ekkor még el nem ismert - életművét,

amely talán Carlo Emilio Gaddáé mellett a XX. század olasz irodalmának legjelentékenyebb modernizációját fogja jelenteni. A mű főhőse, Zeno Cosini ismét a „tehetetlen” embert testesíti meg, aki vonakodik környe-

regényben teljesedik ki a végletes passzivitásnak az a képe, amely mindhárom regény főhősének alapmagatartását érthetővé, jellegzetessé, korszakossá teszi. Ez a passzivitás nem egyszerű tehetetlenség, hanem a lázadás és a konformizmus sajátos kettőségének önkioltása. A gyengeség, a passzivitás, az, hogy az ember kivonja magát a döntés felelőssége alól, az egyben - mint Szabó György írja - a társadalom, az élet által kínált hamis alternatívák elutasítása is. Egyfajta neurotikus lázadás a rossz választás és a konformizmus kényszere ellen. A lélektani analízis formaképző elemmé is válik: a korábbi regényektől eltérően a cselekmény nem lineáris, nem időrendben történik, hanem tematikus csoportosítás szerint (dohányzás, egészség, apja halála, házasság stb.); a könyv szerkezetét tehát nem az időrend, hanem az emlékezés, valamint a szubjektív élmények és reflexiók logikája határozza meg. Olyan újítás ez, amely párhuzamosan zajlik a modern regényirodalom már említett nagyjainál is.

Közülük a régi barát Joyce - akinek az európai irodalmat felforgató *Ulysses-e* 1922-ben jelent meg — ismét ott van a képen: az 1923-ban - de immáron Bolognában! - kiadott Svevo-regényt a kor divatos francia kritikusaiknak, Valéry Larbaud-nak és Bernard Crémieux-nek ajánlja figyelmébe, s ők lelkes méltatásokat írnak róla a párizsi sajtóba. Ugyanakkor ott hon egy fiatal, de máris nagyhatású olasz költő, Eugenio Montale 1925-ben felfedezésértékű tanulmányt közöl Svevóról, mindjárt a Verga utáni olasz próza legnagyobb mesterének nevezve őt. 1927-ben Párizsban franciául is megjelenik a *Zeno tudata*. Svevo idős korára végre élvezhetné a sikert. Ráadásul a *Senilità*-t is újra kiadják, s mintegy újra felfedezik hazájában. Azonban 1928-ban egy autóbaleset - halálát okozva - megakadályozza abban, hogy a sikert (könyve 1930-ban New Yorkban is megjelenik angolul) tovább élvezhesse.

Az olasz irodalom talán legnagyobb „modernizátora” most már örökre Mittele Európában marad. ■

Svevo magyarul megjelent művei:
A vénülés évei. Fordította: Lontay László. Európa, 1965.

Zeno tudata. Fordította: Telegdi Polgár István. Európa, 1967.

zete kihívásaira válaszolni (azaz dönteni), ugyanakkor komoly szándékai és elhatározásai vannak (dohányzásról való leszokás, nősülés, egészséges életmód stb.), amelyek persze belül, mélyen eleve komolytalanok. Ebben a

KIRÁNDULÁS PÁRIZSBA '59

(III)

Ma franciák társaságában ültem a Boulevard Saint-Michel egy kicsiny kávéházában. Pohár elzászi sör mellett csevegtünk. Valójában én hallgattam. A beszélgetés honfitársaim és a mindig udvarias házigazdák közt folyt, méghozzá vegyesen angolul és franciául, mert hát megesik, hogy az ember angolul tud, s kiköt Párizsban. Az egyik francia hölgy a társaságunkból meglepő könnyedséggel ejti ki a szerb-horvát szavakat. Bár egész szótára legfeljebb ha vagy tíz mondatra és kifejezésre szorítkozik. Valami idegenforgalmi ügynökségen dolgozik, s már bejárta az egész nyugati féltekét: Dél-Amerika, Spanyolország, Olaszország, Skandinávia... Az elmúlt szezonban néhány hónapot töltött Adriánkon, s ez volt, mint állítja, legszebb élménye. Ez nemcsak amolyan udvariassági aktus és gall szívéllyesség: miközben az adriai holdvilágról mesél, szeme felváltva ragyog fel, majd elsötétül. Madame de Staël e bájos utódának, aki az ízlés amazonja, nyilván nemcsak a látás érzékszerveként használja a szemét, hogy az utcán kikerülje a vasoszlopokat, s oly pillanatokban, amikor a polgári jólneveltség és a sznobizmus megköveteli, hunyorintással és szemforgatással juttasson kifejezésre valamiféle „érzést”. Beszélgetőtársunk, aki értelmesen és mesterkélttség nélkül beszél adriai benyomásairól, miközben kedvesen ejtette ki a legnehezebb szavakat is, mint *crkva*, *crnjak* vagy *skuša*, csak megerősített ama meggyőződésben, hogy a francia nők egy emelkedettebb értelemben felvilágosultak, s ennek bizonyosságául nem futballoznak, s nem hordozzák keblükön Brahms zongoraétűdjeit tüntetően az elképedt nyilvánosság felé fordított címlappal, de felvilágosultságuk egyfajta emberi, mondhatnám biológiai értelemben minden szónál kifejezésre jut, minden mozdulatnál - a szemekben. Azt is, ami évszázadokon át csupán a férfiak előjoga volt - vagyis hogy a biológiai szükség-

szükségek kényszerű reflexe helyett még agytekervényekkel és bonyolult lelki és szellemi funkciókkal is bír, tehát „lelkének tüköre” a szem ezt a kiváltságot kivívták és elnyerték a párizsi nők is. S míg a polgári tipológia (joggal) egy szinte végtelen férfitípus-sorozat mellett csupán két alapvető női típust volt képes megkülönböztetni (az úgynevezett „pillangó” és „egyetlen férfi asszonya”), jelentéktelen átmeneti típusokkal, a mai tipológia meghatározott keretek között a maga női tipológiáját az úgynevezett felvilágosodott asszonyok között meglehetősen tekintélyes skáláig fejleszthetné. Mert íme (hagyjuk most a kozmetikát és a „festéket”), Párizsban a nők „tudnak nézni”. Bár csak igazolják ama kiváltságos formulát a szemről, mely a lélek tükre, mert az érvényesülésnek ez a folyamata nem „oda-fentről” ered, nem lehet elérni kinevezéssel vagy sporttevékenységgel, hanem egy egészen egyszerű kölcsönhatás és koherencia feltételezi aközött, amit szellemnek, „léleknek” nevezünk, s aközött, ami ezt a lelkiséget tükrözi. S míg a költők (az igaziak, és a fűzfapoéták, tehát kis híján mindenki) mindig is női viszonylatban csak különbséget voltak képesek tenni a „szép szemek” és azok között, melyek nem azok - ha pedig a szem nem szép, akkor semmilyen, nincs jelzője, mint valami összerakható gipszmodellnek —, vagy tulajdon lelki tulajdonságait látták és festették meg bennük, mint valami kifeszített vászon, melynek égszínké vagy sötét hátterén bármilyen tájkép megfesthető, csak ügyes festő és szemfényvesztő legyen az ember, tehát állítom, a mai párizsi nő a szemében hordozza *tulajdon* lelkét, a maga tájait, önmaga világát.

Velem szemben, a szomszédos asztalnál, középkorú emberek csoportja kétségbeesetten összezsúfolódva szorong, közöttük egy asszony is, a szójárás „hazai”, s amennyire a véletlen részletékből

kihámozhatom, valójában valami szinte misztikus emlékidéző széansz folyik. Kitűnően ismerem mindannyiukat. Ezek történetesen régi emigránsok, tébolyult pillantással, megrokkanna vagy mély forradásokkal, de ugyanúgy lehetnének akár fiatalok is, kalandorok vagy „politikaiak”, mit sem változtat a dolgon. Az emigránsok a világon mind egyformák. Akik ezerkilencszázhuszban elhagyták Orosz-hon anyácskát a vörös hatalom roham előtt, akik a Zidani Moston át menekültek a szörnyű népitélet elől valamikor ezerkilencszáznegyvenötben, akik ötvenhat októberében visszavonultak Budapestről, azok a fiatalok, akik nyugat-európai függetlenedésük jeleként jelképes ívben vetették tüntetően a mélybe útlevelüket az Eiffel-toronyról - mind egyformák. Már évek óta valami *Dara-nál* gyülekeznek (ez egy ismert *caffè serbe* Párizsban), rémülten zsúfolódnak össze, mint valami Örök Igazságtevés és Bosszúállás összeesküvői és misszionáriusai; ott zsúfolódnak valami szerb csevacscsák és paszulyok vagy orosz pirozskik és magyar pörköltök és paprikások mellett, s e megpaprikázott hazai specialitások fölött napról napra, évről évre folytatják az emlékezések és politikai szapulások nosztalgikus felidézésének szertartását az Örök Igazság, a Nemzet, Isten kegyelméből és a nép akaratából, a Cár és Király nevében. Hazájuk rendszerének elkeseredett ellenségei - amennyiben reményszegetten már nem köpnek mindenkinek a szemébe, s mondtak le az egészről. Mindig van valami helyi *Nemzet-őrük*, valami *Honvéd-jük* vagy valami hasonló című együgyű újságjuk, amely exkirályokról és exminiszterekről tudósít, közli „az emigráns kormánykabinet” ülésének nyilatkozatait s a hamisítatlan hazai paszulyhoz illőn patetikusan megpaprikázott nekrológokat valamely épp hogy elhunyt Nemzeti Nagyságról, aki egész élete során a Nép Jogaiért küzdött, s végül is - hősi

emigráns halált halt, anélkül hogy megélte volna eszményei megvalósulását... Adásvételi hirdetések, házassági rovat (férjet és feleséget keres), címzések és a nyugat-európai jólneveltség kenetteljessége, epigrammák, intelmek, hazafias frázisok („az Isten a szabadságot teremtette az embernek”, „E nemzet megszokta a halált”, „Talpra magyar!”, „Nem, nem, soha!”, „Beregi čest smólođu”, „Szpiyte orli bojevije”), népművészeti csoportok, nemzeti klubok, cserkészek, Ifjú Sólymok, tüntetések, közös segélyalap...

De mindezek a Don Quijote-i rohamosztagosok, akik megrohamozták a szélmalomokat (a *Moulin Rouge* a Pigalle-on a maga statikus szélvitorláival csupán e Don Quijote-i roham jelképe) a kielégítetlen Igazság bosszúálló hadjáratában, mely kendővel lekötött szemmel jár, mint ha örökké fejfőrcsök kínoznák, mindezek az örök száműzöttek és Don Quijoték - ha nem veszítették még el minden emberi érzésüket - kivétel nélkül akut vagy krónikus nosztalgiaától szenvednek, s keserű könnyeiket mind a megfűszerezett hazai babfőzelékbe hullatják - s ez az utolsó emberi érzés mely még melengeti őket, és visszatartja attól, hogy golyót röpítsenek halántékukba vagy éjszaka kinyissák a csapat D kategóriájú szállodai szobájuk gázkályháján.

E meghitt fejlegyzésekben adósa maradok a Panthéonnak, a Louvre-nak, a nagyok szobrainak, múzeumoknak, templomoknak, az Eiffel-torony-nak, mindannak, amiről oly szószátyárok az útikönyvek, s amit az idegenvezetők véget nem érően hajtogatnak. Adós maradok a fontainebleau-i erdő fojtó nyugalmaival is, a malmaisoni parkokkal, a barbizoni vásárral, s azoknak a metróállomásoknak a zajos többszólalmásával, melyeknek szédítő váltakozásában a legjobban valósul meg egy tökéletes „beszéd-hangszerelés” René Ghil-i, szimbolisztikus lidércnyomása: Château de Vincennes, Nation, Reully-Diderot, Bastille, Hotel-de-Ville, Châtelet, Palais Royal, Concorde, Étoile, Porte Maillot, Pont de Neuilly, Pére-Lachaise, Belleville, Jaurès, Stalingrad, Barbès-Rochechouart, Pigalle, Place Clichy, Villiers,

Étoiles, Porte Dauphine, Porte des Lilas, République, Arts-et-Métiers, Réaumur-Sébastopol, Opéra, Havre-Caumartin, Gare St. Lazare, Porte de Clignancourt, Gare du Nord, Gare de l'Est, Strasbourg St. Denis, Odéon. Montparnasse-Bienvenue, Raspail, Denfert-Rochereau, Porte d'Orléans, Place de Fêtes, Porte de la Villette, Porte de Sèvres, Trocadéro, Porte de Montreuil, Place d'Italie. Balard, Invalides, Gare d'Orléans Austerlitz, Porte de la Chapelle, Carrefour Pleyel, Sèvres-Babylon, Madeleine, Étolie, Étoile... Boldog idők, ujjong Gide, amikor a költő meglegegedhetett azzal, hogy csupán felsorolja a dolgok nevét!

Bisztrók nevei, filmszínházaké, újságcímek, utcanevék, asszonyok nevei! A „latin negyedben” az egyik könyvkereskedés neve *Nourritures terrestres*, a másik meg egy barokkos prousti szalagcégér: *Le temps retrouvé!*

Hogy ne fosszam meg ezt a bensőséges útinaplót szociális vonatkozásaitól sem. noteszemből - minden egyéb politikai kitérő helyett - felidézek néhány falragaszt és jelmondatot, melyeket azoknak a sötétszürke házaknak a homlokzatára véstek, melyeken egyébként nagy fehér betűkkel már megörökítették: *Défense d'afficher, Loi du 29 juillet 1881.*

Danilo Kiš Strasbourgan, 1959

„Adásvételi hirdetések költészet”, amelyenért egy Apollinaire is apellált, de itt „politikai költészet” módosították: *Budapest! Budapest!* (kifakult). *De Gaulle fasciste! A bas de fasc! Vive De Gaulle! L'Algérie Français! Les fascistes veullent un roi en France! Vive le Roi! ...et Algérie?! Vive la Partie qui trahit la France et use chanter la Marseillaise!* Az egészet egy vörös vonallal húzták át: *Vive l'anarchie!*

Vajon Jean-Claude szándékosan vésett-e az egész alá egy nyílal megsebzett szívet: COLETTE JE T'AIME?

Bár nem kívánom elvetni egy „manière quantitative” képtelenségét. felhagyok a nevekhez való meghitt ragaszkodással, bár még szüntelen emészt a vágy, hogy útirajz helyett egy *Nemzetközi vasúti, hajózási és légi közlekedési menetrendet* írjak (Eduard Kohn mintájára). Mégis, a francia moralisták példáján okulva, képtelen vagyok figyelmen kívül hagyni ama pedagógiai mozzanatot, amely akadályoz ebben. Ezért a külhoni egyetemistáknak szánt rövid foglalat alapján még felidézem *A mai francia irodalom áttekintését*. Ilyenformán megalkuszom az etika, esztétika és a bedekker között. Végül is ez nem más, mint megalkuvás önmagammal és a nevekkel.

Egy művészeti vagy irodalmi mozgalmat nem lehet meghatározni mennyiségileg, vagy időrendi határok szerint, talán inkább ama bizonyos szellemi struktúra alapján, amely meghatározza. Az ilyen mozgalom tehát mindig bizonyos késéssel és eltolódással nyilatkozik meg az őt megformáló feltételekhez viszonyítva. Elég tehát annyit mondani, ez minden történelmi korszak önkenye.

Vannak halott írók, mint például Kafka, aki fogékonyági síkon domináns, vagy olyanok mint Gide, aki a regénytechnika terén páratlan, s akik csodálatosan élők korunkban, míg mások, mint például Jules Romains vagy Montherlant, akik olybá tetszenek, mintha valami kísértetek tévedtek volna a XX. század második felébe valami kimúlt, rég tovaszállt és feledésbe merült világból.

(A könnyebb bemutatás kedvéért ez az áttekintés három időszakra osztja az utóbbi mintegy ötven esztendő):

I. 1918-1930. (A század első tizennyolc esztendeje egy meglehetősen zárt egységet képez, amely a XIX. század folytatását jelenti.)

- A „hagyományos” folyamatok túlsúlya. - Temérek alkotás „il faut faire comme tout le monde et n'être comme personne” alapcélzattal. - Martin du Gard, Gide, Barrès, Girodoux, Valéry etc.

- Egy (r)evolúció első termékei - a szürrealizmus kezdetei.

II. 1930-1950. (A legtermékenyebb és legjelentősebb időszak. Teljesebb megértéséhez egy rövid egyenleget kell tennünk - történelempolitikai események):

A) - Az első világháború politikai, társadalmi... stb. következményei. - A harmincas évek gazdasági válsága. - A spanyolországi háború. - Anschluss. - München. - A második világháború. - Franciaország megszállása. - A nukleáris fegyverkezés. „Hidegháború”. (Az algériai háború. - Faji problémák: antiszemitizmus).*

- Az írók (társadalmi, politikai stb.) helyzete - helyük a társadalomban. - A közönség nyomában. - Az irodalmi technika problémái („A márkinó 5 órákor távozott”). - *A pénzhamisítók*. - G. Teste.

B) - A szürrealizmus: „Az érzelmi világ legtisztább s egyben legszenvédélyesebb megismerése” (Une conscience toujours plus nette en même temps que toujours plus passionnée du monde sensible).

C) - Korunk esztétikai és erkölcsi kérdései.

- Bernanos, Saint-Exupéry, Malraux, Sartre, Camus, Céline etc.

- Az irodalom tárgya változik, ki-terjed. A hangsúly a totális világ, az ember, a sors kérdéseire kerül (*Condition humaine*).

- Következmények a technika és a stílus terén (Példa: Malraux, Maupassant).

- Igény az olvasó tevőleges részvételére.

III. 1950-59.

A) Új technika keresése - Robbe-Grillet, Dimon, Butor, Beckett etc. - Avantgard színház: Ionesco, Adamov...

- Állapot 1959. - Műfajok sokfélesége - „Les femmes de Lettre” - Kiadói problémák...

E (mégis) túlzottan is személyes, túlságosan mesterkéltségek és már-már kitalált párizsi kirándulást mégsem akarom befejezni valami baudelairei világfájdalmas költeménnyel, vagy valami à la Apollinaire ditirambussal, bár Baudelaire *Üssük le a szegényeket* című verse e pillanatban legalább annyira alkalmas, hogy lecsillapítsa a szenzációk iránti szomjúhozásomat, amennyire *Az idegen* is

alkalmas, hogy csillapítsa a felhők utáni szomjúhozásomat.

Ezért ezt az útirajzot, e fellegrárást hadd fejezzük be a költő-clochard Georges-Armand Picard versével (és dicsőségére), aki még biztosan emlékszik az omnibuszokra a szajnai hidakon, aki még barátja lehetett Verlaine-nek, s Párizs utolsó bohém előkelőségeinek, s aki sosem talál kiadót verseihez.

A Café Odéon előtt lépett hozzá, éjfél tájt, az elutazásom előtt. Tartásában és hanghordozásában is volt valami a század eleji bohémek világának rátartóságából. amikor a gázlámpák alatt még surrogáltak a fiákeres, s a Montmartre-on a french can-can-t a harisnyakötők rózsaszín habzása kísérte: amikor az abszinthe kiszikkasztotta a mértékteleneket, s modiglianis, verlaine-i, picard-i életet éltek a szépségért, a prostituáltak szeplőtelen nővérek és Vénuszok

* Az utóbbi két példa nem szerepel a forrásokban.

**Az utolsó állomás:
Párizsban, ahol
1989. október 15-én
hunyt el**

célszekrényébe zárja, ki kellett volna kapni a kezéből a képet és a Szajnába hajítani, ő meg örök száműzetést vagy könyörtelen halált érdemelne...

- Remek, uram! - jajdult fel kétségbeesetten szegény Georges-Armand. - Ön művészetpártoló, és ön tudja is, mi az igazi művészet! Ön biztosan megveszi ezt a verset... Mindössze száz frank.

Letettem a száz frankot, ő meg a szomszéd asztalhoz telepedett. Egy korsó sört rendelt, majd kék örökironnal újból másolni kezdte a verset: *XXI. példány. Inédit.*

FUT A VONAT; úgy tetszik, mintha a nap sápatag korongja kísérné a kibomlott füzetet e mechanikus menetelésben, s az őszi sugárzás virágzásában a folyók lebegve párolognak... Fut a vonat... s olykor feltűnik valami vándor: égi jel a Vas úton... Majd egy letarolt erdőn át haladunk, mely megigéz varázslatos szenvedésével. A váltakozó felhők ott szállnak a vonat felett, s védelmezik az égbolton bevehetetlen titokzatosságuk részecskéjét. Egy fecske, mely ott pörög a levegőben, a jóságos gondviselés küldöttének tetszik e kérlelhetetlen világ közepette.

De az ablakon át rövidesen újból azt a kietlen tájat keressük, melyet a szürke hegygerincek emésztettek el. Hadd szóródjanak szerte a fény utolsó sugarai. *Bizonyos utazások ugrás az ismeretlenbe.* Szívünk liheg, mint a súlyos mozdony, mely továbbvisz... s az ember újból pőrén látja a maga Múltját. Vajon tudjuk-e, melyik az az állomás, melyet a sors utolsóként tartogat számunkra?

Párizs, 1959 szeptembere
Vujicsics Sztoján fordítása

voltak még, a becsületért gyilkoltak is, a világon a legszebb átok volt festőnek vagy költőnek lenni...

Nos, asztalomhoz lépett, s felajánlotta versét, melyet kék örökironnal kemény blokk-papírra írt le. Ciklámen színű kerete volt: *XX. példány. Kiadatlan.*

- Van még egy másik is - tette hozzá. - Politikai szatíra. Ho Siminhről.

- ? !

- Azok számára, akik nem értenek az igazi költészethez. Amerikaiaknak. Látom, ön nem az.

- Nem vagyok - mondom. - Az amerikaiak a művészetből üzletet csináltak.

Végigmért, majd közelebb húzott egy széket:

- Hallott Rousseau-ról?

- Igen.

- *A tulajdon eredete...*

- Igen.

- Hát akkor - folytatta -, hallgasson meg egy parafrázist: amikor az első amerikai megvette egy francia festő képét és azt mondta, hogy „It's mine”, akkor vette kezdetét a művészet végpusztulása, Párizs romlása...

Én folytattam:

- Attól az idegentől, akinek először támadt az a gondolata, hogy megvásárolja egy francia festő képét, s a bőröndjébe tegye vagy a pán-

FUT A VONAT

Georges-Armand Picard kiadatlan költeménye

Fut a vonat; a fakó nap korongja
A nyíló füzesek menetét így kíséri
Gépi ütemre és ahogy sugara éri
Az őszi folyamat, vizét barnábbra fogja,
Aztán robot tovább, míg kint az árok
Mentén égi jelet, egy csavargó alakját
Látjuk villanni... majd egy erdőn át, kivágott
Fák közt szalad velünk: fájdalomuk átragad ránk.
Játszó felhőgomoly előz hosszú vagonkort,
Mutatván, hogy az ég rejtély marad, hiába,
Fecske cikkcakkozik, röptével jóslatot hoz,
Jó hírt a hűvös és kérlelhetetlen tájba.
Viszi tekintetünk megint a vonatablak,
hogy a sivár vidék síkjait újra fussa,
de már át is került a hegytarajon túlra.
Kései sugarak, fényükkel hasogatnak.
Mintha az út kicsit az ismeretlenbe vetne,
ahogy a gép szíve, dübörög a sajátom,
fuldoklik, úgy zihál, a Múltja meztelenre
vetkőzve vár. Vajon miféle állomáson?

(Tóth Krisztina fordítása)

Djordje Kadijević

A TANÚSÁGTEVŐ KÖTELME

Az eljövendő idő éber megfigyelője nélkül telik majd, „a létező történések” egyik legkonokabb tanúja nélkül, aki itt élt közöttünk tovatűnő századunkban.* Mića Popovic egy időre befejezte tanúságtevésének küldetését. Kronológiáját tekintve megérte ama társadalmi valóság mandátumának végét, mely jóformán fél évszázadon át, a negyvenes évektől a nyolcvanas esztendők végezetéig felélte térségünk minden történelmi fogalmát, s történéseinek kényszerű tanújává tette. A „majomtársadalom” festői kivetítése, körítve a vendégmunkás exodus képsoraival és jeleneteivel, melyeket telít a leplezetlen irónia keserősége Nagy Testvérünk „fejedelmi” életének számlájára, örök tanúja marad ama tartalmaknak, melyek abban a korban nem képezték történelmünket, hanem sorsunkat jelentették. Mića Popovic volt egyedül az a festőnk, aki nemcsak tudta, de képes is volt megjeleníteni, hogy egy nemzedék sorsa a történelmen kívül is „történhet”, hogy „valaki”, akinek kedve épp úgy tartja, képes megfosztani az embereket sorsuktól, nem is hederítve a történelem ingatag törvényeire.

Hozzá hasonlóan senki sem fedte fel a történelmet mint „nagy szaj-

hát”, amely oly könnyeden játssza át magát azok kezére, akik képesek eljátszadozni az emberek, társadalmak, népek sorsával. Bár tanúja volt a művészet fellázadásának a társadalom illetén sorsa ellen, Mića Popovic felfogta, hogy a művész nem változtathat a történelmen. Vajon mivel lenne képes megnyerni azt a kurtizánt, aki jobban kedveli az emberi lélek és test sorsának ügyes, mindenre kész megszabóinak társaságát? Ami a művész egyedüli dolga marad, az a tanúságtevés ama nagy szemfényvesztésről, amikor a történelmet úgy állítják be, mint sorsunkat. A tanúságtétel e küldetését e festő a művészet egy válfajává változtatta, szomorú szépségének ígézetében, amely, lehet, semmire se való, s legkevésbé az utólagos eszmélés meddő tapasztalására, azon kívül, hogy talán legalább olykor arra a „bűnre” csábít, hogy másképp gondolkodjunk...

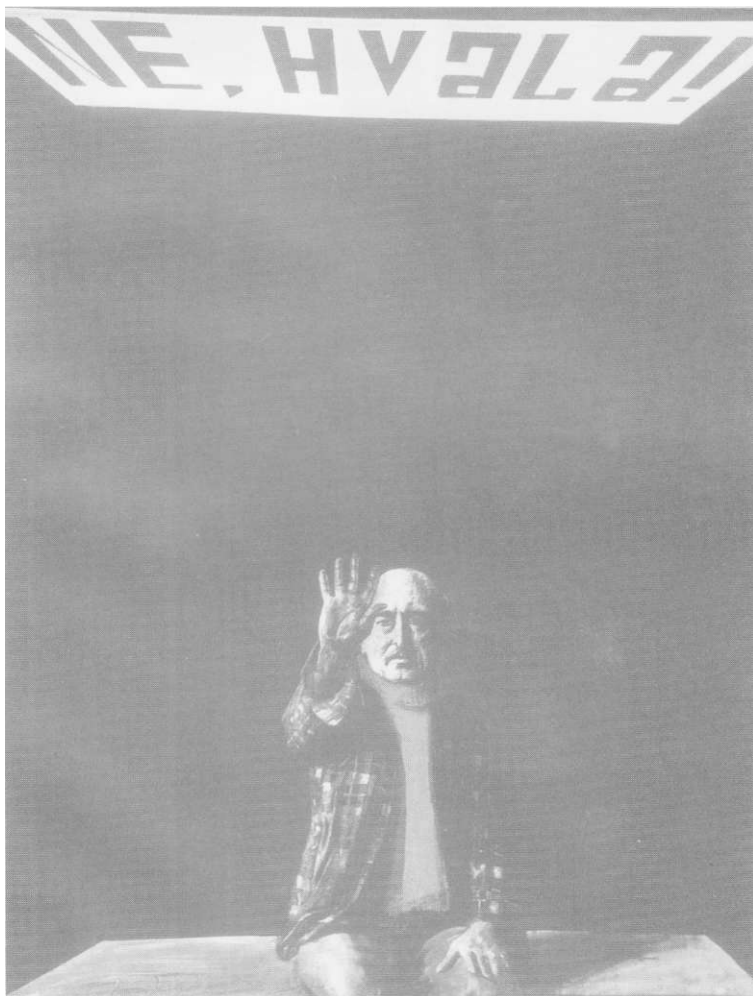
De az az időszak, melyet múltjának kezdetéig kísért Mića Popovic, miként majd megmutatkozik, csupán bevezetés az új valóság semmivel sem szerencsésebb történéseibe, melyben az örökké megfiatalodó történelem (valaminek mindig újból kell kezdődnie) kegyesen rááll, hogy a történelem új formáinak ölelő karjába sétáljon. E szabóműhely tegnapi segédeinek első műve a mesternek a valósággal való szakítása után az volt, hogy megkörnyékezzék a gazdaasszonyt, osszák fel a házat, s a hátramaradt szövetet - ha kell, hát az ujjakkal együtt - szabdalják szét szabásmintájuk szerint. Az öreg festő, belefáradva az életbe és súlyos betegségtől meggyötörtén még egyszer szemtanúja volt annak, miként adja be derekát a történelem azok előtt, akik erőszakkal különválasztották szerény hasonmásától, a sorsától. Csak arra volt érkezése még, hogy szóljon e valóságról, nem volt már sem ereje, sem ideje, hogy művészként tanúskodjék róla. De azok, akik felfedhették Mića Popovic tanúságtevő kezdeményének értelmét, megsejthetik, milyen lenne a kép, melyet róla festene.

Az örökhagyó üzenet, melyet Mića Popovic hatalmas műve hordoz, mindenekelőtt a művészekhez szól, azokhoz, akiknek elsődleges feladata, hogy a „létfeladás” ellen harcoljanak. Popovic üzenete az utána maradó alkotóknak az, hogy *emlékezzenek*, annak tudatával, hogy életünk valósága mindazt magában foglalja, ameddig elhatol tudásunk és emlékezetünk. Popovic képei ezerszám, írásainak százai, több tucat könyve és filmje mindenekelőtt a feledés elleni küzdelemről tanúskodnak, mely az ember sorsát a történelem kiszolgálójává alázza, cafkává teszi, aki azzal az ígérettel sündörög a győztes körül, hogy mindenre fátylat borítunk, amire csak kell. Mića Popovic kimondatlan végakarata egyetlen mondatba foglalva így hangozhatna: az emlékezés alkotás, a tanúsokadás kötelesség.

Vujicsics Sztoján fordítása

* 1996. december 22-én, 73 éves korában. Belgrádban elhunyt Mića Popovic szerb festő. Életművét az *Európai Utas* 5. számában mutattuk be (1991/4.). A fenti megemlékezés a belgrádi *NIN*-ben jelent meg.

**Mića Popović (1923-1996):
Köszönöm, nem! (1977)**

„MI MINDANNYIAN A CIVIL TÁRSADALOMBÓL ÉRKEZTÜNK”

- Ön jogi egyetemet végzett, de azelőtt, hogy belevetette volna magát a politikába, geológus volt. Nagyon sok geológus-politikus van a román politikában, úgy vettem észre. Van-e valami magyarázata ennek?

- Akkor hagytam ott a bírói pályát, amikor rájöttem, hogy a kulcsfontosságú ügyekben a döntések a megyei pártirodákban születnek. Azaz nem létezett a bírói szabadság. Megértettem, hogy ott nem lehetek független, úgy, hogy lelkiismeretem szerint tevékenykedhessek. Ezért egy olyan szakmát választottam, amely teljesen távol áll a politikumtól. A geológián belül ásványtannal és a kristályszerkezettannal foglalkoztam, mivel ezekbe teljességgel lehetetlen volt beleavatkozni. És elsősorban ez segített rajtam, hiszen képes voltam olyan tudományos tevékenységet folytatni, amelyről publikálhattam még külföldön is,

Interjú Emil Constantinescu megválasztott román elnökkel

Az interjú
az elnöki beiktatás
előtti napon
készült.

akár az Egyesült Államokban is, mivel mint mondtam, semmi kapcsolata sem volt a politikával. Az a tény, hogy nagyon sok geológus található a román politikai életben vagy a sajtóban szinte mindenütt, a tévében, a rádióadóknál, a nagy újságoknál, a külföldi hírügynökségeknél, nos, ez nem véletlenszerű. Szinte minden bukaresti geológus, a kutatóintézetek akkori igazgatói, a kutatók, volt hallgatóim, a geológiai kar tanárai, mind-mind ott voltak az Egyetem téren. Azt hiszem, még mint rektor sem dönthettem volna abban a történelmi pillanatban az egyetem erkélyének megnyitásáról, ha az egészen véletlenül nem a geológiai kar erkélye.

- Ezért talán nem is véletlen, hogy a „bányászjárás” idején Bukarestben a geológiai fakultás, illetve a közetani szak szenvedte el talán a legnagyobb csapást?

- Természetesen. Ez érezhető volt. Az irodámat szétverték, az összes műveimet széttepték és megtagosták. Röntgensugár-laboromat megsemmisítették. A berendezéseket módszeresen tették tönkre. Tudatos, kegyetlen bosszú volt. A bányászok még a fényképpel is rendelkeztek. Pontosabban az úgynevezett bányászok, mivel ezek a munkásruhába öltöztetett emberek természetesen a volt szekuritáé meg az akkori egyéb erőszervezetek emberei voltak. De térjünk vissza az ön kérdéséhez. A geológusok mindig is más életet éltek. Kint a terepen ők megízlelheték a szabadságot. Másodszorban hozzászórtak a csapatmunkához. Ez azt eredményezte, hogy egy időben lehettek szabadok is, és szolidárisak is. Románia nagy problémája az volt, hogy miután 1989-ben megszereztük magunknak a szabadságot, rövid idő alatt rá kellett jönnünk, hogy ugyanolyan fontos az is, hogy tudj, mit kezdjél a szabadsággal. És a szabadság legfelsőbb fokozata az emberi szolidaritás. Ezt nehezen tudtuk megvalósítani, de törekedtünk rá. Előbb polgári téren, a Polgári Egyesülés keretei között, majd az egyetemi szolidaritásban a bányászok invázióit követően, hogy végül eljussunk a Demokratikus Konvencióig, amely a szolidaritást nemzeti szintre emelte, és amely elvezetett a mai győzelemig.

- Ha európai példákkal élünk, ön egy különleges politikai jelenség, hiszen ön párton kívüli volt még a Demokratikus Konvenció elnökeként is. Végül mégis belépett a Parasztpártba. Miért?

- Az bizonyos, hogy én a civil társadalomból érkeztem. De ez nem is olyan furcsa. Én egyazon politikai családhoz tartozom Havellel, Gönczcel, Zselevvel, Berishával, Landsbergisszel, azaz gyakorlatilag azokkal, akik mint mérvadó értelmiségiek tűntek fel a politikában. A szakterületükön befutott, az országukban is és a világban is jól ismert értelmiségieknek egy adott pillanatban be kellett tölteniük azt az űrt, amely az egyetlen profi politikusi réteg, a kommunista aktivisták és nómenklaturisták alkotta réteg mögött tátongott. Akikből a társadalom kialakíthatta nyugati típusú politikusait, azokat a profi személyeket, akik járatosak a politikai tudományok terén, akiknek van képük az igazságot, a nyugati országokban levő demokráciáról és annak működéséről. Azokat, akik az új politikai osztály képviselői Romániában. Nekünk kellett elfoglalnunk ezt a helyet. És mi mindannyian a civil társadalomból ér-

keztünk. Nem véletlen, hogy az összes kommunista rezsimit „fórum” jellegű szervezeteknek sikerült legyőzni. Én kialakítottam egy doktrínát, egy filozófiát az ilyen fórum jellegű szervezetekről, amelyeket mind a civil társadalomból érkezett emberek vezettek. Hét év elteltével - mivel mi voltunk az utolsók, akiknek sikerült legyőzni a kommunista bürokráciát, és ehhez hét évre volt szükségünk - végül azonban meg kellett értenünk, hogy a politikai élet pártok keretei között zajlik.

- *Kilencvenhat januárjában ön kijelentette, hogy a román társadalom politikai szempontból felnőtté vált, és tulajdonképpen két nagy blokk létezik. Az eddigi kormánypart, a Társadalmi Demokrácia Pártja és a Demokratikus Konvenció. Valóban hiszi, hogy a román társadalom felnőtt a ciklikus parlamentáris demokráciához?*

- Igen, határozottan felnőtt, és sikerült ellenállnia egy rendkívül kifinomult manipulációnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Romániában a kommunista, a neokommunista és kriptokommunista struktúrák, valamint a kliens-struktúrák, mint napjainkban tapasztaljuk, már elveszítették az ideológiaijukat, és csak közös gazdasági-pénzügyi érdekeik vannak. Nos, ez egy igen kifinomult rendszer. Nagyon kifinomult azért, mert Ceausescu idején a román szekuritáé egy olyan réteget hozott létre, amely a különféle egyetemek évfolyamelsőiből állt, akiket az Egyesült Államokban és Franciaországban képeztek ki felső fokozaton, doktori szinten a tömegpszichológia és politika manipulálásának technikáiról. Tehát mi olyan réteggel ütköztünk, amelynek emberei a kommunista gondolkodásmód és a demokratikus centralizmus alapján történő működés jellemzi, és akik ezt képesek voltak profi módon kiszolgálni. Ezt legutóbb a mostani választásokon tapasztalhattuk. Amikor a hatalom egy bolsevik üzenetet küldött a választóknak, egy negatív kicsengésű, rágalmon alapuló üzenetet, amellyel megkísérelték elvetni a gyűlölet magjait. Mindezt azonban a nyugati politikai marketing legravaszabb burkába csomagolva. E manipulációs módszerek között ott volt a pártok megsokszorozása is. Így aztán Romániában 251 párt alakult, és szinte valamennyit a hatalom hozta létre, a történelmi pártokéhoz hasonlatos neveken. Mivel Romániában két nagy történelmi politikai párt volt, a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt, erre a két változatra pártok tucatjai születtek.

Óriási erőfeszítéseket tettek, hogy ezeket a pártokat felbomlasszák olyan frakciókra, amelyek azután egymás között harcoltak. Ez a Liberális Párt esetében sikerült is. A Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt esetében, ahol a nagy személyiség, a nagy államférfi és politikus, Coposu állt az élen, ott ez nem sikerült. Ezért más pártokat alapítottak. Például a Nemzeti Parasztpártot, amely aztán elorozta a székhelyünket. Egészen a helyhatósági választásokig tartottak ezek a manipulációk. Nos, Romániának elsőnek a helyhatósági választásokon sikerült elutasítania ezt, majd az általános választásokon a két politikai blokk felé orientálódtak az emberek.

—*Maradva ennél a kérdésnél: Ön tagja a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpártnak. Ha a számadatokat tekintjük, azt kell látnunk, hogy éppen a parasztok szavaztak legkevesebben önre. Hogyan magyarázza ezt? És mi a magyarázata annak, hogy Erdélyben szinte száz százalékban győzött, Románia többi részében pedig nem?*

- Ha egy diagramot készítenék - nem tudok kibújni a tudós bőréből -, akkor láthatnánk, hogy a mellettünk leadott szavazatok mennyisége arányos a tájékozottság fokával. Az informáltság, a politikai kultúra fokával. Létezik egy... hogy is mondjam... közvetlen összefüggés a kettő között. Szinte eltérések nélkül. Senki, még a Társadalmi Demokrácia Pártja sem, egyetlen politikai elemző, újságíró vagy valamennyire is olvasó ember sem tagadja, hogy Romániában két teljesen különböző választói kör létezett. Volt a Konvencióé és az enyém, választói kör, amely általában a fiatal szavazókból állt, falusi fiatalokból is. Ez a lényeg! Az ifjúság elsősorban többségben, majd 75 százalékban szavazott rám. Egyes helyeken 80 százalékban is. Másrészt van egy összefüggés a műveltségi szinttel is. Míg a Társadalmi Demokrácia Pártjára és Iliescu elnökre általában a hét elemivel rendelkezők vagy maximum a középfokú végzettségűek szavaztak, rám elsősorban többséggel a főiskolát végzettek, diákok, a kis- és középvállalatok emberei, azaz röviden a társadalom aktív, dinamikus és kreatív része. Iliescu elnökre szavaztak a nyugdíjasok, a nyugállományban levők, az idős emberek, a szociális ellátásra szoruló emberek, a falusi nyugdíjasok és általában Románia legszegényebb zónáiban lakók, főként az alföldi zónákból, ahol elsenvedték a teljes kollektivizálást, ott, ahol általános a tévesz-szellem és a hatalommal

és az elnökkel szembeni engedelmesség, bárki legyen is az elnök, akárki: így ezek holnap rám szavaznának. Ez a szellem igen kiterjedt. Az a tény, hogy sikerült győznom, annak köszönhető, hogy a parasztok felé fordultunk. Éppen ezeken a vidékeken. A szerződésünk Romániával 70 százaléban a parasztságra vonatkozik. Éppen azokra a társadalmi rétegekre, amelyek annak idején Iliescuro szavaztak, és egy részük most is ezt tette. A mi programunk a vidéki kisnyugdíjasok, a szociális nyugdíjasok, a szegények felé fordul, továbbá a legszegényebb vidékeken élők felé. Ellentmondásos, hogy mi egy olyan programmal győztünk - végre is fogjuk hajtani egyébként -, amely azon választóknak biztosít előnyt, akik ellenünk szavaztak.

- Haladjunk akkor tovább. Ön valahol a sajtóban azt nyilatkozta, hogy a román lakosság teljesen elvesztette bizalmát a román banki, illetve politikai rendszerben. Hogyan fogja ön visszazerezni ezt a bizalmat?

- Azzal, hogy teljesítem mindazt, amit megígértem. A rám adott szavazatok nagy részét arra a korrupció elleni kérelmelhetetlen harcot hirdető programra adták le, amelyet felvállaltam. Én voltam az egyetlen ilyen, a többiek szinte kivétel nélkül szociális programokat lobogtattak. Szinte mindenki. legalábbis formálisan elfogadta a reformista eszméket, a privatizációt, az európai és euro-atlanti integrációt. Így aztán egy furcsa párhuzamosság alakult ki a választási programok között. De én voltam az egyetlen, aki harci mezit viseltem, és ezt az emberek megérezték, a korrupció elleni tántoríthatatlan harc elszántságát. És én ezt a harcot meg fogom vívni, hiszen ez a román társadalom kegyetlen rákfenéje. Ezt a harcot két szinten terveztem el. Először is, hogy ne legyen politikai jellege, azaz hogy ne legyen politikai kihatása, harcolni fogok a korrupció ellen, bárhonnan származna is az, az igazságszolgáltatás terén. El kell érni, hogy a Belügyminisztériumban és az ügyészségeken leállított dossziék eljussanak a bíróságokra, mégpedig mindenféle politikai indíttatástól mentesen. Másodsorban pedig a korrupció bázisa ellen fogok harcolni. Azaz a kommunista rendszerből átvett bürokratikus rendszer ellen, amely valójában állandóan újraterelemi a korrupciót. Ezért az első törvények, amelyeket át fogunk vinni a parlamenten, a helyi költségvetést és a nemzeti vagyont

fogják szabályozni, mégpedig keményen decentralizálni fogják őket. Ezt az óriási és a korrupció által visszahúzó apparátust.

- Egy társadalom ilyen méretű átalakítása vagy egy igen komoly reform nagyon hosszú ideig tart. A román társadalom azonban - hogy mondjam - gyors változásokra vár. Nem fél attól, hogy nem fog önnek sikerülni? Ön azt nyilatkozta, hogy kétszáz napon belül csodákat fognak látni.

- Nem. Nem mondtam, hogy csodákat fognak látni, hanem azt mondtam, hogy teljesíteni fogjuk a Romániával kötött szerződésünket. A Romániával kötött szerződés nem csoda, hanem valami egészen új a mindenkori román politikában.

- Bocsásson meg, amit ebben a szerződésben olvastam, az nekem csodának tűnik.

- Önnek... De hadd mondjam el, hogyan építettük fel. Nos, a Romániával kötött szerződésnek, eltérően a többi politikai ajánlattól, három új alkotóeleme van. Ezek jelentik választási győzelmünk alapjait. Először is az általános ígéretek helyett konkrét javaslatokat tettünk. Másodsor: a végtelen időtartamú átmeneti időszakok helyett rendkívül konkrét határidőket jelöltünk meg. Ez hónapokat, fél évet, egy évet, két évet, három évet jelent. És harmadsor: a felelősség vállalása. Én természetesnek érzem, hogy ön feltette ezt a kérdést... ezt a felelősséget oly mértékben vállaltam, hogy le fogok mondani, ha ezek nem teljesülnek. Sőt, az országgyűlési képviselőimtől, illetve a kijelölt miniszterelnöktől is elkértem az előre aláírt lemondásukat, amennyiben ezek a felté-

telek nem teljesülnek. Teljesen világos, mielőtt egy ilyen szerződést kötöttünk, mi igen pontos pénzügyi számításokat végeztünk. És meghatároztuk, el is magyaráztam, hogy honnan vesszük majd a pénzt. Az első időszak, az a hat hónap, amelyet ön említett, főként törvényhozási jellegű lesz. Ami a törvényhozás változását fogja jelenteni. Ez mindössze 194 millió lejbe kerül majd, ez elenyészően kis összeg. A következők azonban évi ötezer milliárdba fognak kerülni. Nos, mi kiszámítottuk, mibe kerül, ha négy év alatt véghez visszük az egészet. Az első hat hónap, amire az emberek várnak, nem fog nagyon sokba kerülni. De hogy következetes legyek, azt kértem a miniszterelnöktől, akit ki fogok nevezni, de a neve már nyilvános, és azoktól a politikai erőktől, amelyek részt vesznek a kormányzati munkában, és amelyek két napon belül alá fognak írni egy szolidaritási egyezményt, nos, ezektől azt kértem, hogy dolgozzanak ki két kormányprogramot. Először megszavazunk egy öthónapos kormányprogramot. Ez a határidő tekintetében megfelel a Romániával kötött szerződésünknek. Ebben teljesítjük a szociális ígéreteinket a leghátrányosabb rétegek felé, amelyek gyakorlatilag a túlélésért harcolnak. Ezután bevezetjük a reformprogramot, amelynek jelentős társadalmi ára lesz, de amelyet csakis a szakszervezetekkel és a civil társadalom összes rétegével kötött paktum alapján hajtunk végre. Azokkal, akik hét év elteltével megértették, hogy mindennek ára van, amit meg kell fizetni. Akkor fogjuk megvalósítani a kemény reformot.

— Ön milyen környezetből származik? Volt már ön szegény? Tudja ön, mit jelent szegénynek lenni Romániában? Azért kértem, mert a Demokratikus Konvenció programján belül a szegénység kérdése eléggé fontos szerepet játszik.

- Igen. Megismertem a szegénység minden formáját. Én a háború utáni generációhoz tartozom. Volt olyan pillanat az életünkben, mikor az apámnak nem volt fizetése. Vagy olyan kevés pénze volt, hogy a háromgyerekes család a nagymamával együtt olyan komoly problémákkal küzdött, hogy azt se tudtuk, mit fogunk másnap enni. Amikor Bukarestbe kerültem, akorra volt az ösztöndíjam, hogy a menzajegyvet kellett eladnom, hogy könyveket vásárolhassak. Nos, megismertem az éhséget is, annak legkeményebb formájában. Azaz az öltönnel fejeztem is be tanul-

mányaimat, amellyel az egyetemre beiratkoztam. Romániában soha nem beszélek erről a dolgról. Lehet, hogy első alkalommal beszélek erről. Tudom a diákjaimtól, hogy nem szabad nekik ilyen példákat felhozni, és az az igazság, hogy ezekről a történelekről a gyerekeim sem tudnak. Azért, mert a generációk nem értik meg egymást. Visszautasítják, hogy megértsenek valamit más. De számunkra ez valóság volt. Ezekről én nem szeretek beszélni, Ilescu elnök úr viszont annál gyakrabban ad elő ilyen jellegű meséket. És azt hiszem, hogy ő meg is rekedt ezen a szinten. Azért, mert azoknak, akik értelmiségi körökből származnak, más gazdagságaik vannak. Egy más világszemléleti mód és más fajta felülemelkedés jellemzi őket. Egy mágnás, bármennyire gazdag, nem rendelkezhet azzal, ami nekünk megvan. Ez óriási függetlenség, függetlenség a politikai étellel szemben is. Ez érvényes ránk és mindazokra, akikre hivatkoztam a generációból, igaz ez ezekre az elnökökre, ez volt látható például Zselev vagy a többiek esetében is. Számunkra ez egy szerződés a történelemmel. Egy időleges misszió. Bármiikor távozzunk. Számunkra az a fontos pillanat, ha írhatunk egy könyvet, vagy ha átadjuk tapasztalatunkat. Olyan világunk van, amelyben bárhol dolgozhatunk. Nekem még él egy szerződés egy Egyesült Államokbeli egyetemmel, amelyet fel kell bontanom, és amit egyre csak halogatok. Tehát mi nem ragaszkodunk mindenáron a hatalomhoz. Számunkra a hatalom nem jövedelemforrás. Ez szabadságot biztosít nekem, de a Nemzeti Parasztpárt elnökének is, aki tizenkét évet ült a börtönben és most egy lakótelepi lakásban lakik. Mi megértéssel tudunk tekinteni azokra, akik tisztességes módon keresik a pénzt. Mi nem rendelkezünk azzal a mentalitással, amelynek megfelelően az, akinek van pénze, az feltétlenül becsstelen ember. Nem, nekünk más problémánk van. Az, hogy hogyan vezessük be Romániában a nyílt verseny rendszert. Ez elsősorban azoknak az embereknek lesz hasznukra, akiknek munkával sikerül vagyont gyűjteni. Egy gazdag társadalom nem építhető fel csakis közepes jövedelmű társadalommal, sőt, meg kell tűnni egy csoportját a gazdag embereknek, akik tisztességes úton gazdagodtak meg.

Mindannyian érdekeltek vagyunk ebben a szabad konkurenciában, de elsősorban azok, akik tudtak és tudnak dolgozni. Számomra egészen világos, hogy ha csak az intellektusomra tá-

maszkodtam volna, és nem egyetemi munkát végzek, vagy nem a politikával töltöm az időm, de ugyanúgy tizenhat órát dolgoztam volna, mint most, szombat és vasárnapok nélkül, ahogy ezt teszem négy év óta, már gazdag ember lehetnék. Engem ez nem érdekelt. Ez nem jelenti, hogy akik azt az utat választották, és nagyon sok rendkívüli képességű fiatal van Romániában, azokat azonosítani kellene azokkal, akik kihasználták a volt kommunista rendszer kliensrendszerét. Akik agyaglábú kolosszusokat gyártottak. A mi feladatunk a következő négy év során az, hogy tisztázzuk, kikre támaszkodhatunk igazán. És nem megtorló módszerekkel válogatunk. Ki kell alakítanunk egy olyan korrupciómentes, bürokráciamentes rendszert, amely a globális, vagy ha úgy tetszik, európai versenyen alapul, amelyben az erősek, a tehetségesek, a rátermettek fönnmaradnak, a többiek elbuknak.

- *Románia 1989-ben fantasztikus szimpátiát szerzett magának az egész világon. Ezt el is veszítette igen rövid idő alatt. Most hét év elteltével ismét megvan az esélyük a szimpátiára. Számomra úgy tűnik - olvasva a világsajtót -, hogy ez a szimpátia valóban létezik.*

- Lehet, hogy én vagyok az egyetlen politikus, aki az igazat mondtam a románoknak. Nem látom, miért ne mondhatnám el ugyanazt a magyaroknak is, bár ők - úgy hiszem - tisztában vannak ezzel. Sem az EU, sem a NATO nem jótékonyági intézmény. Ezek olyan egyesülések, amelyek egyes országcsoportok érdekeit képviselik. És világméretű érdekeket is. Mindazok, akik azt képzelik, hogy az EU-hoz vagy a NATO-hoz csatlakozás mindössze diplomáciai játékoktól függ, kézfogásoktól, kommunikéktól és konferenciáktól, mélyen csalódnak. Ezek háttérben gazdasági érdekek is állnak, hiszen az életben létezik a nyugati politika játszótéren, ahol a döntő tényező a gazdasági tényező.

Azért, hogy beléphessünk az EU-ba és a NATO-ba, nyilvánvalóan komoly áldozatokat kell hoznunk. A gazdasági szerkezetváltás munkanélküliséget eredményez. Ezt kézben lehet ugyan tartani vagy esetleg irányítani is lehet, de kétségtelenül meg fog jelenni. Komoly átalakításokra lesz szükség, amelyek pénzbe kerülnek. A NATO-ba való belépésünkért szintén komoly árat kell fizetni, amely például a fegyverbeszerzésben jelenik meg, és amelyet a Nyugatnak kell kifizetnünk, mert teljesen világos, hogy

Nyugattól szerezzük be ezt a fegyverzetet, amelynek érdeke ezt eladni, vagy esetleg olyan üzemet létrehozni, amelyek itt, helyben állítják elő ezeket a fegyvereket. És ez egy kétoldalú érdek. És az egyetlen mód arra, hogy Románia vagy Magyarország, de én most Romániáról beszélek, biztosíthatja biztonságát egy zavaros világban. Tehát szükségünk van rá. Nincs alternatíva. Vagy az EU és a NATO, vagy egy kilátástalan, formátlan diktatorikus út, káosz, politikai káosz.

Másrészt elmondtam a románoknak, hogy ezt az árat mi nem az EU-nak vagy a NATO-nak fizetjük. Nekünk, románoknak az érdekünk elsősorban, hogy egészséges legyen a gazdaságunk, amely megfelel a piacgazdaságnak. Mi, románok, román állampolgárok vagyunk elsősorban érdekeltek, hogy a fejlett demokratikus országok társadalmi színvonalán élhessünk. Nekünk van szükségünk betegbiztosítási rendszerre, egy olyan elfogadható társadalombiztosításra az idősök számára, amely illeszthető az európai rendszerekhez. Ez tehát saját érdekünkben hozott áldozat. Ha ezeket a dolgokat szemtől szembe megmondjuk, a dolgok megváltoznak. Lehet, hogy a százalékos arány, amelyet mi minduntalan emlegetünk, hogy az ország lakosságának 85 százaléka kívánja a csatlakozást az EU-hoz és a NATO-hoz, csökkenni fog, például a csehéknél ez 35 százalékos. De ezek a dolgok legyenek köztudottak.

- *Most valóban szüksége lesz az új politikai rezsimnek szakértőkre, mondhatom, emberek ezire. Hol vannak ezek az emberek? Mi fog történni azokkal a funkcionáriusokkal, akik most ott vannak a különféle intézményekben, és mire számít, milyen ellenzéke lesz?*

- A probléma rendkívül érdekes és fontos. A választási kampány során, a választókkal folytatott összes beszélgetés során én feltettem néhány alapvető szónoki kérdést. Miért, miért juttunk el ideig? Hogyan, hogyan mászhatunk ki ebből? Kikkel tudjuk megtenni mindezt, és mikor? A mikor kérdésén már túl vagyunk. A többi tisztáztuk. Marad az a kérdés: kivel, kikkel vigyük véghez ezt a változást? Lehet, hogy korábban teljesen igaz volt, hogy igaz volt négy évvel ezelőtt, amikor azt mondták: Ugyan kivel fog változtatni, az ellenzéknek nincsenek emberei. Nos, ebben a kampányban engem most azzal vádoltak, hogy ellenkezéssel, széles körű tisztogatásra készülök. Mindenki abból in-

dul ki, hogy két évvel ezelőtt Temesváron útjára bocsátottam egy olyan programot, amelyet úgy hívtunk, hogy Horizont 1996. Ennek az volt a célja, hogy kiképezzünk 15 ezer kádert, 15 ezer embert, akik képesek megfelelni egy új típusú adminisztratív, gazdasági és államhatalmi struktúrának Romániában. Nos, ez a dolog nagyjából - én nem értem rá őket megszámlálni - megvalósult. És bebizonyítottuk, hogy létezik egy új politikai osztály attól a perctől fogva, amikor a helyhatósági választásokon mint a Konvenció elnöke el tudtam érni - be kell valanom ezt a dolgot - hogy a polgármesterjelöltek 30 és 45 év közöttiek legyenek. És mindannyian feleljenek meg bizonyos menedzseri képességeknek, mivel ők alkotják a szakmai elitet. És ez sikerült is. Ma ők Románia nagyobb városainak polgármesterei. Sikerült elérnünk a parlamenti választások során, hogy nekünk, az úgynevezett öreg történelmi pártoknak, legyenek a legfiatalabb képviselőink. Vannak 23, 25, 26, 27 éves képviselőink. És a legtöbbjük rendelkezik az Egyesült Államokban szerzett doktortávassal is. Nagyon sokan külföldről jöttek vissza, és így rendelkeznek a nyugati demokrácia és piacgazdaság tapasztalataival. Ugyanezt tettük a kormány esetében is. Azt kértem, hogy a kormányban csakis olyan emberek legyenek, akik képesek dolgozni napi tizenhat órát. Magam számára is ezt a mércét szabtam, és a miniszterelnök is bebizonyította, hogy képes rá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy politikai tisztogatásba kezdjenek. Erre vonatkozóan szigorú garanciákat adtam a kampány során is és az összes beszédemben. Mi arra készültünk, hogy megfeleljünk a nyílt versenynek, és embereink helyt tudjanak állni a szakmai versenyvizsgákon. Azért kerüljenek pozícióba, mert ők a jobbak, és nem azért, mert ők a mi kutyánk kölykei. A versenyztetés a kormányra nem vonatkozik. A kormány esetében az én igen határozott álláspontom az, hogy politikai legyen, és ne technokratákból álljon. A technokrata kormány aberráció. Olyan személyek kormánya, akik csak személyes és nem politikai felelősséget vállalnak, sőt értük sem vállalja senki a felelősséget. Ilyenekkel nem lehet reformokat véghezvinni.

Amint elhagytuk a politikai szintet, amely a kormányból, a parlamentből, polgármesterekből, végrehajtó pozíciókból, prefektusokból, vagyis a politikai funkciókból áll, a helyzet megváltozik, és a fennmaradó funkciókra nyílt versenyt biztosítunk. ahol már a szakmai kiválóság

számít, a menedzseri készségek és végül, de nem utolsósorban a morális tartás, mivel nem lehet felvenni a korrupció elleni harcot olyan emberekkel, akik megvehető, zsarolhatóak.

- Miféle ellenzékre számít?

- A hatalom mindmáig olyan volt Romániában, hogy eszköztárában tudta az összes lehetséges mocskos eszközöket, és az NKVD és a KGB utasításainak engedelmességet. És ezt következetesen tették, mondhatom. A romániai választási kampány talán az egyik legpíszkosabb volt, amely egyáltalán létezett. Nem, nem ismerheti, nem tudhatja a részleteket. Nem szeretném részletezni azokat az aljas telefonát... És szinte kizárólag minden a rágalmazásra épült. De a jelenlegi jelzések jók. Az a tény, hogy Iliescu elnök elfogadta a legyőzetését, és azt nyilatkozták, hogy konstruktív ellen-

zékot alkotnak; az a tény, hogy megválasztásom hitelesítésén jelen voltak mindenik párt csúcsáról, és e stabil légkör, ami létezik, az a mód, ahogy reagáltak, a hadsereg és a titkos-szolgálatok részéről érkezett jelzések, mindezek pozitívak. Az mutatják, hogy ez az átmeneti folyamat egy bárszoros forradalom, egy igazi forradalom, mivel a forradalom azt jelenti, hogy rendszerváltás, és igazából most változik a rendszer. Mindez a stabilitás jegyében történik, rendben és csendben. Természetesen a dolgok attól fognak függeni, hogy mi magunk miként tudjuk irányítani a hatalmat. Felelősségünk óriási. És ha nem fogjuk tudni betartani választási ígérete-

inket, ha nem fogunk tudni igazi reformokat végrehajtani, akkor ez mindenki számára katasztrófális lesz. Ön ezt összehasonlította az 1989-es helyzettel. Így van. A '89-es elbukott januári tüntetések után, a bányászjárások és mindazok után, ami akkor történt, azon a tavaszon, a remények most újjászülettek. De ha most nem leszünk felelősségünk magaslatán, mindez el fog tűnni a következő ötven évre. Senki nem fog többé megbízni Romániában kívülről, ha ezt a pillanatot elszalasztja, és a románok sem fognak többé bízni magukban. Ez az igazság. Megkérdezte, hogy félek-e valamitől. Félni csak az Istentől félek. Azonban a felelősség, amely ránk hárul, óriási, és éjjel és nappal ezzel a gondolattal dolgozunk, arra kell gondolnunk, hogy mi váltjuk valóra az emberek vágyait.

- Lássuk a külpolitikát! Az integráció kérdése a legfontosabb probléma. A Nyugat azt várja, hogy ebben a régióban a szomszédos országok minél jobb viszonyban legyenek egymáshoz.

- Romániának nincsenek területi problémái jelen pillanatban a szomszédjaival. A mi szempontunkból ez a tény a belső és nemzetközi biztonság exportáló tényezőjévé válhat ebben a zónában.

Bármely szerződés, nevezik akár alapszerződésnek, csak egy papír, vagy ha elegánsabban akarja kifejezni magát, egy dokumentum. Azonban ettől a dokumentumtól annak életbelépéséig hosszú idő telik el. Én egyfolytában emlékszem, és emlékeim élénke, arra a pillanatra 94-ben, amikor Budapesten voltam, és az a megtiszteltetés ért - mivel akkor még nem voltam hatalmon -, hogy beszélgethettem Göncz elnökkel, és találkozhattam minden parlamenti párt elnökével. Köztük a kormányt alkotó Szocialista Párt ügyvezető elnökével és a liberális párt vezetésével is. Göncz elnöknek és mindenki másnak egy modellt ajánlottam, amelyet én kulturális megbékélési modellnek neveztem. Egy olyan modellt, amely nem kizárja, hanem vállalja a múltat, mivel a románok és magyarok kapcsolatainak múltja számos tragikus elemet tartalmaz. Igen, voltak ilyenek. Ez tény. De mi nem zárkozhatunk ebbe a múltba. Nekünk az a kötelességünk, hogy a jelent építsük közösen, de kiváltképpen a jövőre kell gondolnunk. Az ilyesmi megvalósulhat egy alapszerződésen keresztül is. De olyannal, amelyről talán azt mondhatjuk, hogy inkább egy tervhez hasonlít. Mint egy építkezési terve. Nekünk ezt az építkezést alapo-

zással kell kezdenünk. Az alapozás a közös infrastruktúrát jelenti. Nos, az első amit tennünk kell, ez a hálózat, az autópályák, a vasutak, a Duna, a kikötők, a repülőterek, a távközlés használata. Ezekbe kapcsolódjunk be közösen. Ennek alapján bátorítsuk a egyes vállalatokat. A román-magyarokat. Alakítsunk ki egymást kiegészítő gazdaságokat, és ezeket használjuk ki, hassanak jótékonyan egymásra. Építsünk valóban komoly kulturális hidakat. Hagyjuk el a konfliktus-problémákat az utcákról és a népgyűlésekről. Tegyük ezeket át az egyetemekre, tegyük át őket a dokumentumok vitáira. Kísérleljünk meg hidakat létrehozni az oktató-nevelő rendszereink között.

Legjobb tapasztalatom e téren a romániai rektorok konferenciájának elnökeként volt. Nagyon jó kapcsolataim voltak a magyar barátaimmal, a magyarországi rektorok konferenciájának elnökével. Ragyogóan együttműködtünk az oktatási rendszerek egyeztetésében, a kutatási témákban. Ha sikerül megvalósítani ezt a dolgot, végül jobban fogunk élni. És végül is, mit kívánunk a románok és a magyarok? A magyarországi magyarok és a romániai magyarok? Azt kívánják, hogy jobban éljenek, biztonságban éljenek, kívánják nemzeti identitásukat, kultúrájukat, nyelvüket, azt, hogy kölcsönösen megismerjék és tiszteletben tartásuk egymást. Az Európai Unió csodálatos tapasztalata bebizonyította, hogy nem semlegesíti, hanem sokkal inkább bátorítja a kulturális sajátosságokat. Sőt, feltölti őket. Egy olyan anyagi tartalékot képez, amely képes eltartani egy nagy kultúrát, mivel nem létezik kultúra pénzügyi erőfeszítések nélkül. Az embereknek több idejük marad azzal foglalkozni, ami meghatározza őket különbözőségükben. Ez a különböző emberek közötti unió, akik egymást kölcsönösen tiszteletben tartják, és közösek az érdekeik, és a valós alapja a stabilitásnak. És én ezt a képet, amely lehet, hogy idillinek tűnik, mérnöki módon építettem fel. És úgy is, mint egy értelmiségi, aki a jövőről álmodik, de úgy is, mint mérnök, pontokból és metszetek alapján. Én hiszem, hogy amennyiben Romániában és Magyarországon az alapszerződést megvalósítják, ha Romániában értékesítjük ezt a kiváló kiindulási pontot, amit az RMDSZ-nek a kormányban, a hatalomban való részvétele jelent, ha megadjuk ezt jelet, akkor mi Európa számára valóban fel tudunk mutatni olyasmint, mint a német-francia modell. Az a gazdasági stabilitáson alapult. Kölcsönös kapcsolatokon. És senki nem tagadhatja, hogy e körül az unió körül alakult ki az Európai Unió.

Mi felépíthetjük Közép- és Kelet-Európában ugyanazt, értékesítve a világ eme részének kulturális tapasztalatait. Románia és Magyarország közösen felépítheti a megértés modelljét. Ennek hatása véleményem szerint rendkívül jótékony lesz mindkét ország számára, mindkét nép számára, és ez igen fontos, minden egyes rendszer számára.

Őn többször azt nyilatkozta, hogy a többségnek számolnia kell a kisebbséggel egy demokráciában. Hogyan kellene megnyilvánulnia a többség toleranciájának Romániában?

- Számomra, mert engem így neveltek, a kérdés a jóézés kérdése. A jóézésről nem beszél az ember. Az vagy van, vagy nincs. Ha a jóézés nincs meg, ki lehet alakítani neveléssel. Ebben az önnevelésben mindannyiunknak részt kell vennünk. A többségnek is és a kisebbségnek is.

Alapvetően két dolgot kell megtalálnunk. Az egyensúlyt és az emberséget. A normális állapot meghatározóját. A kommunizmus megsemmisíti a normális állapotot. És az emberek ma még polarizált érzelmekkel vannak feltöltve. Szerelem vagy gyűlölet. Nagyon nehezen fogadják el, hogy e két végpont között ott van az összes árnyalat. Az, hogy az az ember, akinek a tiedtől eltérőek az érdekei, nem ellenség. A demokrácia ezen alapelveiből kell kiindulni. Abból, hogy sokféle kisebbség és sokféle többség létezik. Nem csak etnikai, de politikai, vallási is. És általában a többségnek kell védeni a többiekét. De ezt a dolgot segítenie kell a kisebbségek magatartása-

nak is. Amennyiben a kisebbségek agresszívak és mindenáron megkísérik az összes követeléseiket maximalizálni, akkor a párbeszéd rövidre záródhat. Romániában minden végül is a román-magyar problémára lett kihegyezve, és ez nem normális. Mert ez inkább politikai probléma, mintsem az emberi kapcsolatokra tartozó. És az egyszerű ember kevésbé hagyja manipulálni magát olyan emberek érdekei által, akik politikai tőkét kovácsolnak ebből mint egy kommunista maradványból. Különben nem csak kommunista jellegzetesség ez. Megjelenik más országban is, rájátszik a gyűlöletre, heccelésre, a viszályra az emberek között. Ha mi előtérbe helyezük a keresztény elveket, amelyek igen világosak, abban a pillanatban, ha nem csak kijelentend, hanem érzed is őket, akkor mi meg tudjuk valósítani törekvéseinket, a kisebbségek jogait egyeztetve az emberi jogokkal. Olyan országot kell építenünk, ahol az ember - és itt az egyén a fontos -, ahol tehát az ember védettnek érzi magát, akárhol is legyen. Én nem kerülök el egyetlen konfliktuszónát sem, mindennek a felszínre kell kerülnie, azért, hogy megértsük egymást. Mondjuk, egy kisebbségi román Hargita vagy Kovászna megyében, őt is meg kell védeni, ott is toleranciára van szükség. És én azt hiszem, hogy ez a hét éves tapasztalat, a tragikus kommunista tapasztalat, ez a hét év hasznunkra vált. Mert az alapvető elem a jóhiszeműség. Abban a pillanatban, amikor nem létezik a jóhiszeműség, minden igen gyorsan fejlődik a konfliktus irányába. Abban a pillanatban viszont, amikor létezik jóhiszeműség és türelem, akkor tudunk együtt építkezni.

Amikor fontos dolgokról beszélünk, akkor a megfelelő szavak nehezen jönnek a szánkra. És általában ezek nagy szavak. Én teljes szívemmel hiszem, hogy közös történelmi feladatunk van. Megszülettünk Isten akaratából, és itt nőttünk fel ezen a vidéken. Most van egy nagyon komoly esélyünk. Történelmi esélyünk. Hogy közösen sikerüljön. Ne herdáljuk el. Legalábbis a magam részéről biztosítok minden magyart, bárhol is éljen, Magyarországon vagy Romániában, hogy a legnagyobb jóhiszeműséggel addig fogok harcolni, amíg csak az erőmből futja, azért, hogy közösen valósítsuk meg a nagyobb jólétet, nagyobb megértést, valódi demokráciát. Azért, hogy soha ne kerüljünk abba a helyzetbe, hogy amikor gyermekeink felnőnek, a szemünkre vessék, hogy volt egyszer egy pillanat, amikor megvalósíthattuk volna ezt az esélyt, de nem tettük meg.

SZEGÉNYYSÉG ÉS PLANETÁRIS SZOLIDARITÁS

A XX. száza második felét végigkísérő Kelet-Nyugat konfliktus megszűnése új konfliktusfrontot nyitott; ez fogja jellemezni a világot a XXI. században. Leegyszerűsítve Észak-Dél konfliktusnak nevezik, de mondhatjuk másként is: gazdagok és szegények ellentéte.

Következik a második váltás. A tömegtársadalom helyett, amely századunk első felében létezett, és tulajdonképpen a fejlett társadalmakra korlátozódott -, manapság születőben van - a dekolonizáció s ugyanakkor a globális kommunikáció óriási fejlődése következtében - egy fajta „planetáris társadalom”. A létrejöttét kísérő szellemi iskolák azt feltételezték, hogy a dekolonizáció következményeként mintegy automatikusan bekövetkezik a gazdasági fejlődés. Csak a hetvenes években kezdték a kérdést józanabban szemlélni, s a FAO első római értekezletén 1974-ben meg is jelentek a vesélyt jelző jelentések.

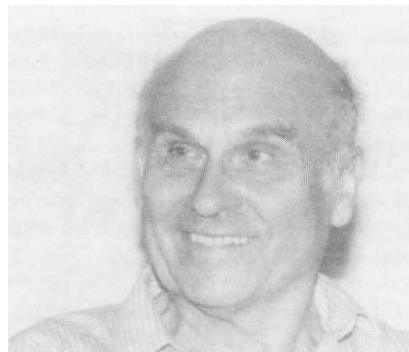
Ma már senkinek nincsenek illúziói: nagyon igazságtalanul felosztott világban élünk. Az emberiség egyharmada gazdagságban, kétharmada szegénységben él. És ez a szakadék növekedni fog, mert köztudott, hogy a szegény társadalmakban a természetes szaporulat igen magas. Nyugat-Európa jóléti társadalmá összehasonlíthatatlanul idősebb, mint Afrika és Ázsia társadalmai, ahol a lakosság közel 50 százaléka 15 éven aluli - ez növeli a helyzet drámaiságát, ezek a fiatalok ugyanis semmiféle perspektívát nem látnak maguk előtt. És semmi sem utal arra, hogy valami is megváltozhat. Annál kevésbé, mert a tömegtájékoztatási eszközökben az utóbbi években komoly próbálkozásokat

látunk e kérdés marginalizálására. A médiumok a gazdagok kezében vannak, nekik pedig nem érdekük az új, nagyon fontos jelenségnek - a szegénységi tudat ébredésének - további elmélyítése.

A manipuláció három módszere

A világmédiumok a manipuláció három fajtáját alkalmazzák. Először is köztudott, hogy a szegénységi övezetek az úgynevezett harmadik világ övezetei. Csak hogy erre azt szokás mondani, hogy hiszen az „ázsiai kistigrisek”, Szingapúr vagy Tajvan is a harmadik világhoz tartozik. Ezzel azonban figyelmen kívül marad az a tény, hogy ezeknek az országoknak a népessége Ázsia népességének is csupán nem egész egy százalékát teszi ki.

A másik manipuláció az, hogy a problémát kizárólag az éhínségre korlátozzák. Pedig ez nagyon fontos különbség: a szegénységben élők közül nem mindenki éhezik állandóan. Azzal, hogy az összes nyomorgó problémáját az éhezés problémájával azonosítják, elfedik a világ igazságtalan felosztásának jelenségét. Az mondják hát, hogy az éhezők száma mintegy 800 millió, a Föld lakossága pedig már a hatmilliárdhoz közelít. A valóságban az emberiség kétharmad része, vagyis körülbelül négy milliárd ember él szegénységben. A harmadik, és erkölcsi szempontból a legkomolyabb manipuláció az, hogy az éhezők kérdését kizárólag ételmezési kérdésnek tekintik. A gazdagok nézeteit tükröző *The Economist* utolsó száma nagyon jellemző címet visel: „Hogyan oldjuk meg a világ ételmezését?” Az ilyen gondolkodás az embert az emésztőrendszere szintjére degradálja. A lelkiismeret elaltatása érdekében nemzetközi szerve-

zetekben speciális egységeket hoznak létre azzal a feladattal, hogy az éhezőkkel ellássák alapvető ételmezserekkel. Vannak szervezeteink, van pénzünk, szállítóeszközünk, juttathatunk hát néhány helyre némi rizst és kukoricát.

Ilyenkor aztán nem esik szó sem a humanitárius segélyek elosztásáról, sem arról, hogy a kérdés ilyenfajta kezelése borzasztóan degradáló, sőt teljes emberségüktől megfosztja azokat, akiken állítólag segíteni akarunk. A szegénység nem csupán ételmezési kérdés; az éhezés, amelyről beszélünk és amelyet korlátozni szeretnénk némi ételmezsereggel, csupán a jéghegy csúcsa. Az „éhség” fogalma mögött szörnyű élet- és lakáskörülmények, betegségek, irástudatlanság, agresszió, családok szétverése, a társadalmi kötelek elhanyagolása, jövőtlenség, a termelékenység hiánya rejlik. Az az ember, aki egyszer már hozzászokott ahhoz, hogy segélyt kap (egyébként elégtelen segélyt), sokszor csak látványos, a médiumoknak szánt segélyakciók keretén belül, az már élete végéig a nemzetközi intézmények kenyerét fogja enni. Sok menekülttábor láttam életemben - az, amit a televízió mutat nekünk, a valahol segélyben részesülő emberek tömege, nem fejezi ki a dolog lényegét, nevezetesen azt, hogy ezekben a táborokban improduktív emberek milliói élnek, hiszen megfosztották őket a munka-

lehetőségtől. Ne feledjük, hogy mindezt elsősorban a trópusokon zajlik, ahol ha a föld művelését csak kis időre is abbahagyják, a föld tönkremegy. A televízió képernyőjén pedig jól látszik, hogy ezeknek az embereknek - főleg férfiaknak - nincs sem állatuk, sem szerszámuk, még egy kapájuk sem. Lefeljebb gyékényük, amelyen alszanak. És így fognak élni mindaddig, amíg nemzetközi segílyt kapnak. Ez itt az igazán súlyos gond; az éhség jóakarattal és a technika mai szintjén korlátozható. De a nyomor?

A szegénység kultúrája

Ne felejtjük el, hogy a szegénységgel és az éhezéssel együtt jár a szégyenérzet. A szegény ember gyakran ok nélkül szégyelli, megaláztattnak érzi magát, számos kultúrában pedig bűnnek tartják a szegénységet. Itt jutunk el ahhoz a kérdéshez, amelyet Oscar Lewis amerikai antropológus a szegénység kultúrájának nevez. A szegénység és az éhezés mögött egy egész kultúra, egy negatív, destruktív létforma rejtőzik. Az az ember, aki nemzedékek óta a szegénység kultúrájában él, más körülmények között már képtelen létezni. John Galbraith, egy, a tömeges szegénység jelenségéről szóló kiváló könyv szerzője, kétféle szegénységet különböztetett meg: a patológikus szegénységet, amely azokat jellemzi, akik gazdag társadalomból csúsztak ki, kerültek perifériára, és a tömeges szegénységet, amely a harmadik világ társadalmainak gyakran egész lakosságát jellemzi.

Galbraith szerint a szegénység az ember legnagyobb és legáltalánosabb szerencsétlensége. És ez a „szerencsétlenség” szó az, amely figyelmünket az ENSZ technikai, költségvetési lehetőségeitől átirányítja a felé, amit Jaspers világméretű, „planetáris” szolidaritásnak nevezett. Jaspers mondta azt is, hogy felelősek vagyunk egyszerűen annak okán, hogy létezőnk. A médiumok le akarják venni rólunk ezt a felelősséget, és az egészséget a technikára és a költségvetésre akarják hárítani. Nagyon nehéz pillanatban va-

gyunk, mert a szegények és a gazdagok közötti különbség továbbra is növekszik. A jóléti társadalmakban a középosztály elmosódásának és a gondoskodó állam formulájától való eltávolodásnak lehetünk tanúi. Világméreteken pedig a fejlett országok egyre gazdagabbak, s ugyanakkor a szegény országok egyre szegényebbek. Manilában működik egy rizsnemesítő intézet, amelyben lényegesen nagyobb terméshozamú fajták létrehozásán dolgoznak. Nos, ennek az intézetnek a költségvetését úgy megkurtították, hogy alkalmazottainak létszáma e pillanatban egyharmaddal kisebb, mint korábban volt. Ugyanakkor óriási költségekkel folynak olyan kutatások, amelyek a gazdagok világ fölött gyakorolt ellenőrzését hivatottak növelni, gondolok itt például a telekommunikációs rendszerekre, kibernetikai fejlesztésekre stb., s egyre több pénzt szánnak a minden igényt kielégítő luxusautók újabb típusainak fejlesztésére. A világ mindinkább a gazdagok javát szolgálja, a gazdagok ki akarják sajátítani bolygónkat.

Napjainkban új, planetáris méretű szociológiai jelenséggel találkozunk (azért mondom, hogy „planetáris méretű”, mert ezt a kifejezést használja az amerikai szociológia), nevezetesen a *global outerclass*, vagyis a társadalomból kikapcsoltak osztályának megjelenésével. Nálunk ezt nem értik. Régebben gyakran lehetett hallani, hogy „szeretnék én olyan munkanélküli lenni, mint egy francia vagy egy német”, mert ott a munkanélküliek hatalmas segílyt kaptak. A technika mai fejlődése mellett azonban az az ember, aki elveszti a munkáját, többé már nem tudja visszaszerezni, üzeme ugyanis egy év múlva már túlságosan korszerű lesz az ő szakmai tudásához képest. Európa nyugati felében már szó van arról, hogy mindenkinek két szakmát kell tanulnia: ha az egyikkel nem talál munkát, próbálkozhat a másikkal. Ezenkívül az egész világon tart az a folyamat, amelyet Amerikában *downsiding*-nak neveznek, vagyis tart a munkahelyek, státusok, sőt, egész üzemek, cégek, intézmények leépítése. Mindenkinek a feje fölött ott lóg Damoklész kardja: holnap a

munkahelyemen létszámleépítés kezdődik, s lehet, hogy én leszek az első a névsorban. Már odáig fajult a helyzet, hogy az emberek nem mernek szabadságra menni, mert egy jó munkás sosem pihen. A komputer legelsőnek a szabadságon lévőket bocsátja el. Nemrégiben megjelent Franciországbán egy nagyon fontos könyv. Szerzője, Jeremy Rifkin nagyon jellemző címet adott neki: *La Fin du Travail*. A mű legfőbb tézise: „Az állandó, mindenkinek garantált és jól fizető munka örökre megszűnt. Nem szabad elfeledkezned arról, hogy ma ugyan dolgozol, de holnap az utcán találhatod magad. Csak magadra számíthatsz, ha szakképesítétedet minél jobban, minél több területen fejleszted. Csakis kulturális szinted fog dönteni jövődről, csakis a képességeid.”

A sötétség mélyén

A XX. század második felének tapasztalatai megmutatták, hogy ha egy ország szegény, akkor szegény is marad egészen addig, míg tőkeinjekcióhoz nem jut. Vagyis a helyzetből való bármiféle kilábalás feltétlenül nemzetközi beavatkozást feltételez - ez történt a korábban már említett ázsiai kistigrisek esetében, ahol a hatalmas mennyiségű külföldi tőke beáramlása tette lehetővé ezeknek a kis országoknak a gazdasági növekedését. Ma a világpiacnak kevesebb tőkéje van, mint amennyire planetáris méretekben szükség lenne. Minthogy nincs elég tőke, ezért a pénz - a tőke természetének megfelelően - oda fog áramlani, ahol azonnali haszonra lehet számítani. Minél szegényebb egy ország, annál kevesebb esélye van dotációra, és tulajdonképpen permanens szegénységre van ítélve.

A szegénység egy másik jellemző jegye a városi és falusi lakosság között lévő konfliktus. A harmadik világ országainak mezőgazdasága szegény, mert a bürokrácia által irányított állam a városi lakosságot részesíti előnyben, s a mezőgazdasági termékek árát oly mértékben csökkenti, hogy a parasztnak gyakran nem éri meg, hogy ételtermeljen, és ő maga is városba emigrál. Így alakulnak ki a szegénység óriás-

városai, de még ezekben is, ezeknek a nyomornegyedeiben is jobb az élet, mint falun.

Ha egy afrikai faluban tartózkodom, mindig azon gondolkodom, hogyan kerülhetnék a városba. Ilyenkor tudatosul bennem, hogy milyen mechanizmusok működnek a szegénység kultúrájában. Az éhezés csak egy része ennek a borzalmas létnek, a többit az agyagpadlón való alvás, a poloskák és élősködők, az örökös vízhiány, de leginkább talán a sötétség jelenti. A trópusokon este hatkor lemegy a nap. És reggel hatig teljes sötétségben kell élni. Egy kínai zseblámpa egy dollárba kerül, ám abban a szenegáli faluban, ahol legutóbb laktam, senkinek sincs egy dollárja, hogy vegyen magának egyet. A városban - még azokban a borzalmas nyomornegyedekben is - van áram, s így van világítás és valamiféle zene a rádióban - vagyis valamiféle szórakozás. Az emberek ezekben a városokba szivárognak, és azonnal itt a paradox elmentét: a tegnapi paraszt saját falubelijeinek ellenségévé válik. Ezek mind a szegénység kultúrájának tipikus jegyei, ez a kultúra ugyanis önmagán belül teremti meg a fe-

szültség, az agresszió és az érdekelentétek forrásait. A szegény társadalmak képtelenek bármiféle szervezett tevékenységi formára, mert atomizáltak és belső konfliktusoktól terhelték.

A bolygónkat benépesítő társadalmak két, egymással ellentétes kultúrában élnek: a fogyasztói kultúrában, vagyis a luxus, a bőség, a felesleg kultúrájában és/vagy a szegénység kultúrájában, ahol az állandó hiány, a holnaptól való félelem, az üres gyomor, a lehetőségek és perspektívák hiánya az úr.

A két kultúrát elválasztó határ, amely oly jól látható, ha az ember a világot járja, tele van feszültséggel, kellelenséggel, ellenséges érzelmekkel. Ez ma a bolygónkat megosztó legfontosabb és legdrámaibb határ.

A kilábalás útjai

Semmiféle egyszerű és ideális megoldás nincs. Azonnali és részleges kilábalást jelenthet akár a tengerek és óceánok vizének sótalánítása, ivóvízzé alakítása (a gyengén fejlett országok ugyanis vízhiányban szenvednek), azután például a sziszte-

matikus farablástól szenvedő bolygó erdőinek megmentése. A dél-amerikai és afrikai őserdőket manapság a nagy külföldi cégek is irtják, meg a helyi lakosság is, amelynek számára a faszén jelenti az egyetlen tüzelőanyagot. Jól látszik, hogy milyen meggondolatlanul gazdálkodnak a Földön a természeti kincsekkel: megszüntetik a szénbányákat, miközben a világban szénhiány van. A szegény országokban nincs lámpába való petróleum, pedig a petróleum az egyik elképzelhető legolcsóbb termék. És erre globális méretekben senki sem gondol. Ez felháborító. Egyik riportomban már megírtam, hogy a harmadik világ országaiban lassan megszűnik az iskolai oktatás, mert a gyerekek nem tudják megvenni az ötcentes golyóstollat sem. Afrikában folyton olyan gyerekekkel találkoztam, akik nem kenyérért, vízért, csokoládéért vagy játékért könyörögtek, hanem golyóstollért, mert ők iskolába mennek, és nincs mivel írniuk.

Ezek a példák mind az mutatják, hogy nemcsak a tőkéről van itt szó, hanem mindenekelőtt az érdeklődés és a jó szándék hiányáról. A fejlett világ a közöny *cordon sanitaire-jé-*

vel veszi körül magát, globális berlini falat épít, mert a harmadik világot barbár világnak tekinti - az onnan érkező információk kizárólag háborúkról, gyilkosságokról, kábítószerekről, lopásokról, fertőző betegségekről, menekültekről és éhezésről, vagyis olyasmiről tudósítanak, ami a nyugalomukat fenyegeti.

A tömeges szegénység problémáját kétféleképpen kell szemlélni, nem csupán mint az „adni” kérdését, bár e területen sem történik olyan sok minden. Ha elfogadjuk, hogy a világon minden embernek, földrajzi, történelmi, éghajlati, kulturális viszonyaitól függetlenül emberhez méltó módon kell élnie, akkor el kell gondolkodnunk azon, hogyan

változtassuk meg a szegénység kultúrájában nevelkedett emberek mentalitását, mert ez a kultúra sajnos az alkalmazkodás, a renyhesség, a bizalmatlanság igen erős mechanizmusait termeli ki. Ezek a társadalmak ódzkodnak az újításoktól - ha van 100 dollárom, és vállalom 10 dollár befektetésének kockázatát, nyugodtan megtehetem, mert ha elveszítem is a 10 dollárt, még mindig marad 90. Ha azonban csak 10 dollárom van, s ezt kell befektetnem, akkor ennek elvesztése az életem elvesztését jelenti. Ezt a magatartást az egyes emberben talán könnyen meg lehet változtatni, társadalmi méretekben azonban mindig rendkívül nehéz. A harmadik világ új jelenség,

tulajdonképpen a második világháború után keletkezett. A saját maga megszervezésére tett első próbálkozása - az el nem kötelezett államok mozgalma - fiaszóval végződött. Várnunk kell tehát, míg meg nem születik ott egy új koncepció a nagyobb önállóság és egy saját fejlődési elképzelés megfogalmazása céljából. Nem fogjuk ezt helyettük kigondolni - magában a harmadik világban kell kialakulnia az értelmiségiek és politikusok olyan nemzedékének, mint amilyen az a nemzedék volt, amely a politikai önállóságot kiharcolta ennek a világnak. Ennek az új generációnak abba kell hagynia a gazdagok kultúrájának másolását, és a javak igazságtalan elosztásának kiegyenlítésére kell törekednie. Nem forradalmi eszközökkel - globális méretekben ma, szerencsére, senki sem törekszik véres forradalomra. A szellemi fejlődés és az emberi viselkedés fejlődése nem az agresszív revindikáció irányában halad. Bekövetkezhet azonban - ez történik manapság például Kínában - hogy tovább erősödnek a nacionalista ambíciók, hogy az egyes országok rájönnek arra, mi az ő saját érdekük, hol a helyük a bolygónkon.

És a FAO ezévi konferenciája, amely a *Tygodnik* szerkesztősége számára apropóul szolgált ehhez a fejtegetéshez? Olyan értelemben tartom fontosnak, hogy egyáltalán fölvetette a planetáris szegénység témáját. A világra nézve ugyanis a cenzúra a legnagyobb veszély, az, hogy bizonyos dolgokról nem esik szó a sajtóban, a tévében, a rádióban. Jó példa erre az is, hogy a médiumok milyen kevés figyelmet szenteltek a római csúcsnak. Az a néhány legnagyobb és leggazdagabb tétvértársaság, amely *de facto* irányítja a világot, semmitmondó információkra szorítkozott, s láthatóan ügyelt arra, nehogy a szegénységről világméretű vita alakuljon ki. Nos, kérem, volt egy konferencia, amelyen a szakemberek és az érdekelt államok képviselői vettek részt, egy olyan konferencia, amelynek résztvevői semmiféle döntést nem voltak képesek hozni...

Szenyán Erzsébet fordítása

Fejtő Ferenc

CIORAN POSZTUMUSZ ÖNKRITIKÁJA

Halálakor Cioran szemére lobbantották: úgy távozott az élők sorából, hogy soha nem gyakorolt önkritikát „ifjúkori vétke”, fasiszta múltja fölött, soha nem mea culpa-zott nyilvánosan hírhedt könyve, a vadul fajvédő, idegengyűlölő és antiszemita nézeteket kifejtő *Románia színéváltozása* miatt, amelyet románul írt, s a harmincas években adott ki, a hitleri Németországban tett utazását követően, mielőtt Franciaországba ment volna. Ez a könyv soha nem jelent meg franciául, s egy egészen más Ciorant mutat be, különbözőt attól, aki a francia nyelv mestereként elkápráztatta olvasóit paradox aforizmáival, amelyekben a minden ideológiával szembeni szkepticizmus civilizációnk hanyatlásának spengleri felfogásával, a hitelesség és a tisztánlátás szenvedélyes igényével ötvöződik.

Múlt év novemberében, egy vitában, amelyet a rádió is közvetített, és a Cioran régi csodálójából kérlelhetetlen bírónak vedlett Alain Finkielkraut vezetett, Pierre-Jean Boisseau, a fiatal Cioran eltévelyedtségére emlékeztetve megkérdőjelezte az író munkásságának őszinteségét, „bosszantó rosszhiszeműséggel, a felejtés hazugságával” vádolta. A Cioran ellen indított per hasonlít ahhoz, amelyet Heidegger ellen folytatnak hajdani tömjénezői.

Cioran egyik fiatal barátja és életrajzírója, a bukaresti liberális írók körének vezetője, Gabriel Liceanu nemrégiben tette közzé a filozófus mindmáig kiadatlan szövegét, *Mon pays* (Hazám)¹ címmel, mely az ötvenes évek elején keletkezett, és élettársa, Simone

Boué lelt rá. Ebben a szövegben - s eltűnődhetünk azon, Cioran miért nem publikálta - egyértelműen megmagyarázza, miért csapódott egy rövid időre a fiatal, szélsőséges népiesek, a fasiszmus romániai változata megteremtőinek táborához, akiknek vezére, Zelea Codreanu a Mihály Arkangyal Légiját alapította meg 1927-ben, majd később a Vasgárdát. A romániai fasiszmus vallásos miszticizmusa, ortodox mivolta, az önfeláldozás kultusza révén különbözött az olasz és a német fasiszmustól. Az olasz diplomata, Alberto Indelicato², aki e különös mozgalmat - amelyben a legtúlzottabb idegengyűlölet és antiszemitizmus zavaros és felfuvalkodott elitizmussal keveredett - alaposan elemezte, születését az első világháború utáni Románia társadalmi és mentális kiegyensúlyozatlanságával magyarázza, amelyben a Nietzsche, Simmel, Dosztojevszkijen felnövekedett, népi származású fiatal értelmiségiek szembe találták magukat egy alulfejlett ország társadalmi viszonyaival, a korrupció mocsarába, a túrhetetlen közép-szerűségbe süllyedt, rosszul működő parlamenti rendszerrel. Cioran szövege megerősíti a magyarázatot, amikor felidézi azt a kollektív hisztériát, amely a harmincas években magával ragadta Románia értelmiségének egy jelentős részét - Eugène Ionesco ritka kivétel volt e korszak kezdő íróinak sorában, akit nem kábított el a nagy tömegek látványa a diadalmaskodó náciizmus és fasiszmus korában. Miközben Oroszország az első öt éves tervek büvöletében élt, a

román fiatalságot identitászavar gyötörte, s e válságban a nemzet sorsa, a „románság” meghatározása kényszeressé vált. „Szenvedély tört rám - írja Cioran fiatalkori önmagáról -, szenvedélyes szeretet a hazám iránt, kétségbeesett, agresszív, kilátástalan szenvedély... Hazám!... Belé akartam kapaszkodni mindenáron, és nem volt mibe kapaszkodnom. Nem találtam a realitását sem a jelenben, sem a múltban. Így hát vadul jövőt tulajdonítottam neki... Hatalmasnak akartam, mértéktelennek, örültnek, mint egy gonosz hatalmat, mely megremegteti a világot. És kicsi volt, szerény volt, nem volt semmije, amiből sorsot kovácsolhatott volna.”

Cioran azt írta, hogy „Romániában Franciaország sorsára vágytunk és Kína népességére... Kétségbeesett emberek gyülelész hada voltunk a Balkán szívében. Mozgalomféleség alakult, amely mindent, még a múltat is meg akarta reformálni. Kegyetlen mozgalom volt ez, az őskor és a misztikus prófécia - az ima és a revolver - keveréke, amelyet minden hatalom üldözött, s amely azon volt, hogy üldözzék. Mert elkövette azt a megbocsáthatatlan vétket, hogy jövődöt nemzett azoknak, akiknek nem volt jövőjük.” Tette érhetjük itt az „Abszolútum” eltévelyedett keresését, ami Franciaországban ez időben Drieu la Rochelle, Brasiliach, Malraux, Nizan műveiben tükröződik, s ami Cioran, Eliade, Noica Romániájában - valamennyien a nacionalista történész, Jorga tanítványai - örjögő és nihilista jellegű volt. Az öngyilkos mozgalom terrorizmusban végződött, merényletekben, amelyek a nacionalisták közül is szedte áldozatait, mint például Jorgát, pogromokban, kollaborálásban a

¹ Cioran: *Tara Mea. Mon pays*, Simone Boué előszavával. Kétnyelvű kiadás. Humanitas, Bukarest; Gallimard, Párizs, 1996.

² Könyvét Di Mariano Ambri álnéven adta ki: *I Falsi Fascismi. Hungaria, Jugoslavia, Romania, 1919-1945*, Renzo de Felice előszavával. Jouvence, Róma, 1980.

nácikkal. Cioran a szerencséje vagy a józan esze megvédte, idejében eltávolodott a mozgalmótól, így „új embert” teremteni, a nacionalizmusból apolitikus kozmopolitizmusba váltott át. „Megcsömöröttem attól, hogy a tomboló lelkesedést játsszam, az örültséget... Ha ma eszembe jut, mintha egy másik ember életét látnám. Én ezt a másik embert megtagadom, ami vagyok, az másutt van, ezer mérföldnyire attól a régítől.”

Cioran tehát nem tartja magát bűnösnek „tévedése miatt és rajongásaiért, az intolerancia, a hatalom, a vér, a természetfölötti cinizmus álmaiért”, amelyek hatalmukba kerítették, és amelyekért fiatal korát, és imádott és gyűlölt hazáját teszi felelőssé; ugyanakkor szakított ezzel a hazával mint „másik” énjével. „Aki húsz és harminc éves kora között nemet mond a fanatizmusra, a haragra, a tébolyra, az ostoba” - írja. „Liberális az ember fáradságból lesz, demokráta az észére hallgatva, a fiatalság joga a tévedés.” - teszi hozzá.

Meg fognak-e bocsátani neki? Sokan szigorúan ítélik meg, és nemrégiben hallottam, hogy egy amerikai kiadó visszautasította életrajzának kiadását. A kiadatlan szöveg megírása arra az időre tehető, amikor megismerkedtem vele. Ionescónál történt, Ionesco mint legkedvesebb barátját, mint fivérét mutatta be, s ez nekem elégséges „erkölcsi bizonyítvány” volt. Cioran ekkoriban adta ki *A felbomlás kézikönyvét*, amely híressé tette. Első franciául írt könyvének kiszámított, kihívó, az élet örömeire kacsingató pesszimizmusa, kifinomult nihilizmusa, felvilányozó, csodás iróniája messze volt kora ifjúsága eltévelyedett fanatizmusától. De el kell olvasnunk posztumusz munkáját, a *Mon pays-t* is, ezt a szép, izgató, megrendítő szöveget, Cioran szép szövegét.³

Fázszy Anikó fordítása

³ Gabriel Liiceanu kitűnő életrajza: *Itinéraire d'une vie: E. M. Cioran, s a folytatása: Les continents de l'insomnie*, Michal

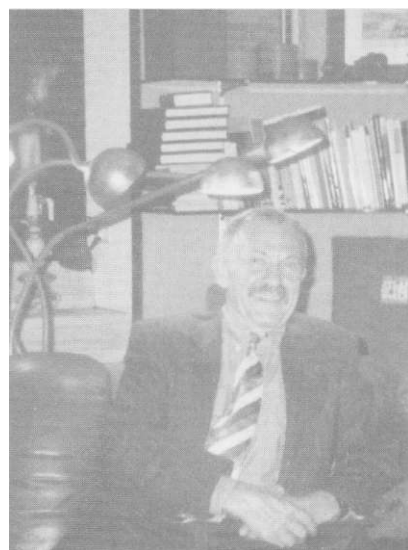
Luka László

A SVÁJCI TÖBB ETNIKUMÚ ÁLLAM MŰKÖDÉSÉRŐL

Ha az egyén veszélybe kerül, természetesen segítségért kiált. Az élet tele van veszélyes meglepetésekkel, mondhatjuk naponta többször is, így az egyén kénytelen segítségért folyamodni. Hová? Hát az övéihez. Az övei pedig segítik, mert viszonzásul ők is segítséget kapnak. Testvéri kölcsönösség. Így kialakul a közösség - és a közösség tudata, szemben azokkal, akikhez nem lehet segítségért folyamodni, mert nem nyújtanának. Mert ők mások. Még talán ellenségesek is, azaz veszély forrásai lehetnének. Így alakul ki a „mi”, szemben a „másokkal”, és a közös nevezője nem szükségszerűen a nyelv vagy a faj vagy az etnikum. Gondoljunk csak egy kiterjedt, nemzethez nem kötődő vallás bajtársiaságára, híveit támogató szociális attitűdjére, nyelvtől, etnikumtól független testvériségére.

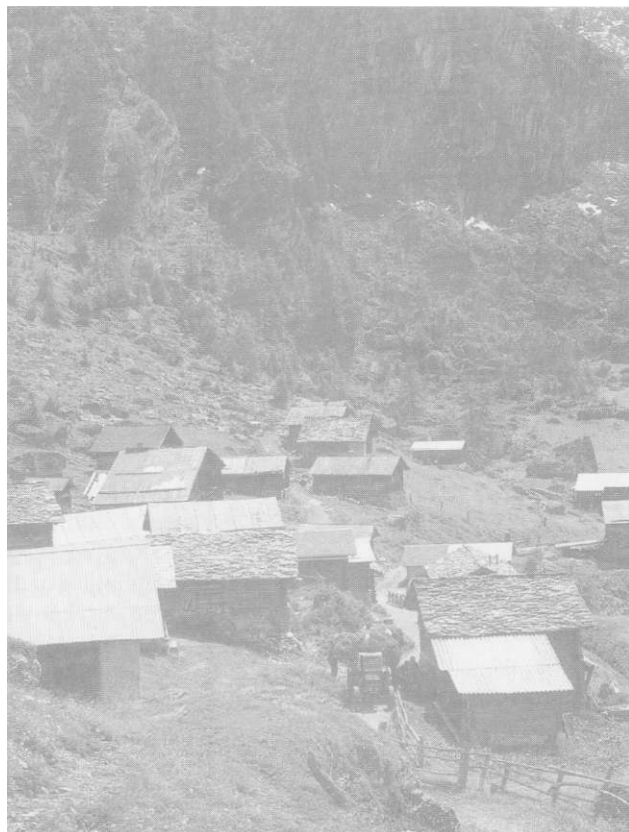
A közösségi tudat közös nevezője sokféle lehet. A feministák esetén például egyszerűen anatómiai, míg másoknál a faji eredet, a nyelv, avagy a kultúra. De lehet ez az említetteken túl egy szerveződés is, egy államszerződés által létrejött közös nevező, ahol sem a faji eredet, sem a nyelv, sem a kultúra a meghatározó. Ez Svájc. A négy nyelvű és négy kultúrájú 25 állam szerződése, a *Confoederatio Helvetica*.

Miért nem fél a legkisebb etnikum, a románsok 80 ezres közössége az ötmillió német svájci tömbtől, kérdezhetnénk. Mert az ötmillió tömb nem akarja felfalni a nyolcvanezer romanst. Sem kolonizálni, sem kizsákmányolni, sem kiforgatni a javaiból, sem kiszorítani az ősi területéről. Az ötmillió német svájci civilizáltan integrálja kicsiny nem-

zettársát, amelynek persze a románs nyelvi, nemzeti identitás mellett ott van a svájci is, azaz egy államszervezethez való tartozás „svájci” tudata. A félmillió olasz nyelvű tessziniak helyzete pedig még világosabb, mert Olaszországgal határosak, olaszul beszélnek, kultúrájuk észak-olasz kultúra, mégis sértésnek veszik, ha olaszoknak néznék őket, mert ők tessziniak és svájciak. Ugyanúgy, mint a finnországi svédek, akik a világért sem akarnának Svédországhoz tartozni. Egyenjogú, tiszteletben tartott kisebbség, a több kultúrájú finn állam szerves része.

De mi történne, ha a többség megvonná a kisebbség egyik vagy másik jogát? Nyilván a felsikoltás lenne a válasz, az üldöztetés valósága lenne világgá kiáltva, és a komiszul kezelt kisebbség, nemzetközi fórumoktól vagy egyebütt élő vele rokonszenvezőktől kéme segítséget. Ha egy közösség veszélybe kerül, védekeznie kell, különben az

erősebb vagy agresszívebb szomszéd felfalja. Kisebbségek, amelyek megélték a fölszámoltatás veszélyét, nyilván érzékenyebbek, s a veszély jeleit hamarabb látják, mint mások, akik sohasem éltek veszélyhelyzetben. Sőt előfordulhat, hogy egy sokat sújtott kisebbség időnek előtte veszélyt vagy vélt üldöztetést érezve segítségért kiált. Persze ez nem esik meg a romansokkal, a még félmillióss tessziniekkel sem. De tudjuk, sok helyütt Európában az ilyen vészkiáltás nem történik előzmény nélkül.

Ha mondjuk az örmények Svájcban segítségért folyamodnának, mondván, hogy őket üldözik, a svájci állam nemcsak kivizsgálná az ügyet, hanem védelmet is nyújtana az örményeknek, ha szükséges. Áll az örmények temploma Genfben, de még nem hallottam, hogy oltalomra lett volna szükségük. Nem öslakos Svájcban, az örmény mind bevándorolt, de mint új svájci állampolgár gyakorolhatja vallási és kulturális identitását, anélkül hogy ez konfliktust okozna a svájci lakosság köreiben, avagy a svájci örmény mivoltjában. Ők örmény svájciak. És jó svájciak. És jó ör-

mények. Persze, ha minden politikai és gazdasági hatalom az örmények kezébe vándorolna, mint Thaiföldön a kínaiakéba, úgy valószínű az eddig toleráns hétmillió német-francia-olasz és romans svájci egyszerre kiáltana fel: „Veszélyben vagyunk. elveszik tőlünk az országunkat!”

Olyan helyeken, ahol ez már előfordult, ahol a többséget egy kisebbség kolonizálta - netán ismételten ez a harci kiáltás elhangozhat a többség részéről. Afrikában fordult ez elő többször ebben a században, hogy öldökléssel végződött egy ilyen hatalmi eltolódás. Ha tehát a kisebbség nem vigyáz, s tovább akar nyújtózkodni, mint az elviselhető lehetne a többség számára, fennáll a veszélye ennek a harangfélreverésnek és vészkiáltásnak. Ennek persze a funkciója az, hogy a veszélyeztetettek felfigyeljenek, megijedjenek, összefogjanak és védekezzenek - azaz ellentámadjanak. De persze, ha a harangverés elindul, akkor csatasorba állnak azok is, akik ellen a harangokat verik. Kialakul egy front, ami talán nem születik másból, mint rossz emlékekből. Svájcban az interetni-

Romans család régi köpülővel

kus harcok már olyan messze vannak, hogy csak történelemből ismeri őket a lakosság. A laupeni csata - Bem és Friburg között a XV. században - középkori emlék. A berni identitás ma nem áll feszült viszonyban a friburgi szomszédal, legfeljebb csipős vicceket gyártanak egymás általánosnak kikiáltott tulajdonságairól. Ezért a nemzeti identitás, az önazonosság Svájcban nem előzi meg a lakosság döntő többségénél az erkölcsi vagy a filozófiai-vallási tudat identitását. Talán még a politikai identitás is fontosabb. s tudattalanul még a kultúr- fók-, illetve „társadalmi osztály”-

identitás is előbbre való. Sőt a hivatástudat, avagy professzionális önzettség is fontosabb, mint a nemzeti. Két orvos például eleve közelebb áll egymáshoz, mint két zürichi, tetszés szerint kiválasztott polgár, akinek csak az etnikai eredete és a tájszólása azonos. A nemzeti identitásra persze nagy szükség van, ha egy nemzeti közösség veszélybe kerül, mint már említettük. Akkor - de csak akkor - nyilván mindennél fontosabb lehet a nemzeti - etnikus és kulturális - hovatartozás, ha a nemzet fiait üldözik, kolonizálják, kizsákmányolják, sőt likvidálni készülnek. A kurd példához hasonlóan előttünk több más faji vagy nemzeti alapon megtámadott közösség példája.

Ilyen Svájcban nincs.

De ilyen Magyarországon sincs.

Vészjeleket adni tehát a kisebbség vagy a többség részéről félrevezetés. A vészharangot verő eltereli - elterelheti - ezáltal az igazi veszélyről a közössége figyelmét. Fontos és valós veszély helyett képzel és csak a múltra jellemző, tehát nem aktuális veszélyhelyzet körül alakítja ki a „riadókészültséget”, s a közösséget rossz irányba igazgatja. Svájcban is fel lehetne lázítani egyik vagy másik államalkotó etnikumot egymás ellen, ha például nem lenne a nagykoalíciós kormányban kimérve szinte „grammra” a személyi összetétel, azaz hogy melyik közösségnek mekkora beleszólása lehet a hata-

lomba, a nemzeti és politikai paramétereket követve.

A svájci fejlődés és siker titka talán az, hogy nem vesztegetnek politikai csatározásokra feleslegesen sem erőt, sem időt. A kormány összefog nagykoalícióban, évtizedek óta. Majd minden állam - kanton - és a svájci konföderáció is nagykoalícióval kormányoz, amelyből csak a szélsőségesek - azaz a kommunisták és a szélsőjobboldali nacionalisták vannak kihagyva. Így a konszenzus a lakosság 70-80 százalékát érinti. Az ellenzék alig üti meg a 25 százalékot. És ez a politikai formula azért lehetséges, mert a svájci politikusok felfogják az ország érdekét, s képesek megosztani a hatalmat. A kormány elnöke évente változik. Egyik miniszter a másik után kormányfő. Így évenként továbbadják egymásnak a legfelső vezetést. A kereszténydemokrata a szociáldemokratának, majd az a liberálisnak vagy a radikálisnak és így tovább, illetve újból előről. A francia svájci a tesszini kollégájának, az meg a német svájcinak. A politikai élet Svájcban is személyiségek versenyfutása, amelyben a sokéves türelem egyrészt s a sokéves politikai teszthelyzet próbája, másrészt megengedi azt a helyes kiválasztódást, amelynek következtében ez az ország bátran mondhatja: kormánya tagjai arra érdemes és a kormányfeladatokat többnyire kiválóan ellátni képes polgárok. Nemzeti ön-

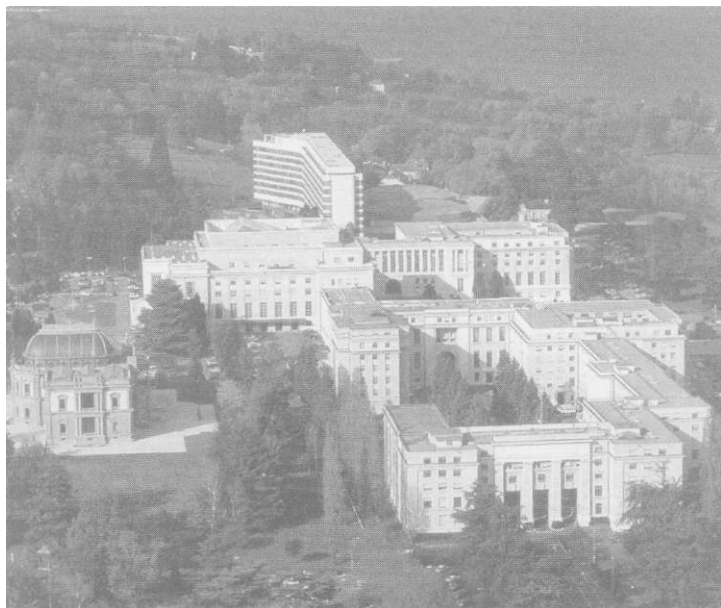
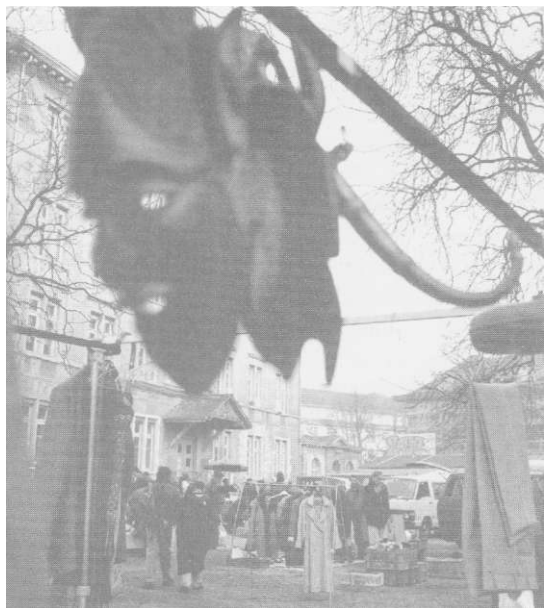
tudatuk pedig a helyén van, azaz nem az első sorban, hanem a felsorolt értékrendben valahol a megfelelő helyen az értékek hierarchiájában.

Magyar újságok nagy részének cikkeit Svájcban nem lehetne elhelyezni, mert a polemikus stílusú hangvételt itt nem fogadnák el az olvasók. A svájci polgár informált akar lenni, tényeket akar hallani, s a saját fejét használja, hogy a következtetést levonja. Ő akarja megállapítani, hogy a hallott hír hogyan értelmezendő. A svájci politikáról mondottak mégsem tették lehetlenné, hogy egyes svájciak felgyűjtanak egy menekültszállást, amelyben főként ázsiai muzulmánok kaptak ideiglenes menedéket. Idegengyűlölők a svájciak?

Természetesen nem a svájciak, hanem a gyűjtogató csoport tagjai. Milyen sokan vannak? Elenyésző a számuk. S addig, míg nem jutnak többségre az országban belül, nyilván nem lehet az egész ország hozzáállását elítélni egy elenyésző kis csoport viselkedése miatt. Ha egy országban nem szeretik az ázsiai menekülteket vagy a bepolgárosodottak egy csoportját - mondjuk a cigányokat -, ezt nem lehet az „anti” megjelöléssel sújtani, mert egy polgárnak sem kötelessége szeretni

*Tell Vilmos-émlékmű
Altdorfban*

Bevándorlók egy zürichi bolhapiacon

minden honpolgárát. De tisztelnie kell jogaiban, nem verheti be ellen-szenve miatt az üzletei kirakatát.

Svájcban is vannak svájci állampolgárságú zsidók, azaz zsidó svájciak. Például Madam Dreyfus federális miniszter (Bundesrat). Vannak nekik is rosszakaróik. De ezt az el-lenszenvet nem nevezi senki antiszemitzmusnak, mert minden polgár magánügye, kit szeret, milyen pártot, politikust, honfitársat. Nem kötelező mindenkivel szimpatizálni. Nem is lehet. Így a svájci zsidóság-nak sem jut eszébe barátságatlan megjegyzések miatt antiszemitzmus-ról beszélni, vagy védekezni egy vélt antiszemitzmus ellen. Mert antiszemitzmus az lenne, ha ok nélkül, csakis a faji eredet miatt megkülönböztetett hátrányos jogi helyzetbe kerülnének a svájci zsidók. Ilyen még a német nácizmus tizenkét éves szomszédsága idején sem történt Svájcban, amikor pedig Európában sok helyütt utánozták a faji alapon történő megkülönböztetést zsidó törvényekkel.

Ilyen veszély Svájcban nincs. De egyik kisebbség sem, még a szór-ványkultúrák sem keresnek segítséget, hogy emberi és kollektív jogai-kat megvédjék egy helvetizáló „Magna Helvetia” politika miatt. Persze itt is találunk meg nem oldott vagy rosszul megoldott politikai fel-

adatokat. Itt is találunk rossz döntéseket. Ezért alakulhatott ki, hogy népszavazással döntenek nagyon sok ügyben. Példák százait sorohat-nám. Autópálya-építés, repülőtér-bővítés, különféle nagy állami beruházás, de drága festmények megvétele egy múzeum számára, az is a lakosság döntésétől függhet. S a lakosság általában helyesen dönt. A baseli Szépművészeti Múzeum népszavazás után megvehetett hat Picasso-festményt néhány éve. S az így kialakult vezetés - politikusok és direkt beleszólással a nép - ered-ményesen gazdálkodik pénzzel és energiával. Kevés a meddő polemizálás, mi több, olyan jól vezetik az ország ügyeit, hogy a polgár érzi, nem is kell törődnie az eseményekkel. Képviselőit 30-40 százalékos választási részvétellel szokta megválasztani, ami pedig igencsak alacsony. De ebben a nagykoalícióval vezetett országban valóban nem nagy különbség, hogy a kormány-ban egy radikálissal vagy egy kereszténydemokratával több van-e vagy kevesebb. Kommunistákat úgysem választanak meg, azt mindenki tudja előre. A federális parlament közel kétszáz mandátumából három-négy az övék, s ez alig változik negyven év óta. A jobbszélső politikai pártok helyzete hasonló.

A holnap Svájcra még tolerán-sabb, mert integrálódni akar Európába. Nem a nemzeti múltját hangsúlyozza, hanem a nemzete érdekét tartja szem előtt. Tradícióit kell

A genfi Nemzetek Palotája: egykor a Népszövetség, ma az ENSZ európai székhelye

megváltoztatnia, különben nem lehet az egyesült Európa tagja. Úgy tűnik, Svájc nem a tradícióit, hanem az integrációt fogja választani a következő népszavazáskor. A lakosság így látja érdekeit a legjobban képviselve a jövőt illetően. Persze gondolkodni a jövő felől akkor lehet a legkönnyebben, ha az indulat - a félelem - nem homályosítja el a kritikus polgár értelmét.

Mint ahogy válságos helyzetben népet felrázó prófétákra van szükség, ugyanúgy kataklizma után nyugtató, megbékéltető politikusokra, akik a rövidtávú érdekek helyett ha nem is hosszú-, de legalább középtávú érdekek szolgálatába állítanák az erejüket. Ilyen ügy a lehetséges és lehetetlen szövetségek okos megkülönböztetése, a minden-frontos-harcolás haszontalanságának a felismerése, a politikai feladatok hierarchiájának a szem előtt tartása, azaz a fontos ügyek megkülönböztetett kezelése. Nyilván a történelmi és a geográfiai helyzet nagy szerepet játszott és játszik abban, hogy Svájcban egy jól működő politikai rendszer kristályosodjék ki. Kevésbé szerencsés földrajzi és történelmi helyzetű közösségeknek nyilván nem lehet a sikeres modellt lemásolni, de abból tanulni annyit, amennyit csak lehet, az elképzelhető. ■

AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI ARCHÍVUM – MA

Németóra. Iskolai dolgozat. Hallgatás. Papírzörgés, köhécselés, krakogás, sóhajtozás. 22 asztal és szék. 17 foglalt. Nők és férfiak aktákat, fogalmazványokat és összefűzött lapokat tanulmányoznak.

Történelmi leckét kapnak saját ügyükben, részleteket olvasnak a saját életrajzukból. Banális dolgokat, titkosakat, szörnyűségeket. Mint egy tanítónő. úgy ül előttük egy felügyelőnő, és szigorúan a szolgálati utasítás szerint őrökdi „a szövetségi hatóság olvasótermeinek rendje felett, amelyekben a néhai Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Szolgálatának (Staatssicherheitsdienst, röv.: Stasi) dokumentációját őrzik”. Tilos például a hivatalos akták valamelyik lapját zsebre tenni, vagy felbontani azokat a borítékokat, amelyek iratkapoccsal vannak összefűzve.

Egy német hatóságnál vagyunk látogatóban, amely a német antidemokratikus köztársasági múlt legyőzésére törekszik. Helyiségeiben a polgárok azokkal a mocskos jegyzőkönyvekkel kínozzák magukat, amelyekkel az Állambiztonsági Szolgálat tette bizonytalanná honfitársai életét. Ez a csapat másfél-szer akkora volt, mint a Nemzeti Néphadsereg.

Most, hogy egy kissé lecsillapult az izgalom ezzel a szolgálattal és a prominens személyekre vonatkozó látványos leleplezésekkel kapcsolatban, azt szeretném megtudni, hogy telik el egy mindennapja - napi nyolc órája, hétfőtől péntekig - ennek a világon egyedülálló szervezetnek. A számok: 3100 alkalmazott, ezeknek 95 százaléka a volt NDK-ból, 3 irodaépület-tömb Berlinben, 14 kirendeltség az NDK volt járási székhelyein. 180 kilométer állvány tele iratokkal. Több mint 35 millió nyilvántartólap, több százezer képi és hangdokumentum. Eddig majd kétmillió levelet választottak meg, amelyek személyi nyilvántartásokra vonatkoztak, több mint egymillióan kérték, hogy az aktákba betekinthessenek, ezek közül 700 ezret intéztek el. A hivatal lassú leépíté-

sét - a mintegy hatvan főnyi kutatócsoport kivételével - 1997-re tervezik.

Mialatt a hivatásos történészek Klaus-Dietmar Henke irányításával értékeli ki „az egyszeri aktakincset”, és publikálják az eredményeket, naponta mintegy ötven-száz polgár jön arra az osztályra, ahol az aktákba betekinthetnek, hogy megtudják, milyenek látták őket államuk, a nagy fivér, és az állambiztonsági hivatalnokok, akik a bizalom ködsüvege alatt figyelték felebarátaikat.

Az akták olvasása által - így az intézeti tisztviselő - „a sértettek újból birtokba veszik az életrajzukat, és hirtelen megértik, miért ment kárba annyi fáradozásuk, amellyel a karrierjüket építhették volna”. Az első sértettek már reggel nyolckor itt vannak. Az egyik azt mondja, „a csüggedtség érzésével” lép be a papíroszlán barlangjába, az Állambiztonsági Szolgálat azelőtt zárt erődjébe: a szürke falak több lezárt utcát vettek körül. 38 irodaház 15 ezer állambiztonsági tisztviselő számára. Ma különböző szervizosztályok labirintusa: a szövetségi vasutak igazgatósága, takarékpénztár, szociális hivatal, orvosi rendelő, szauna és masszázs-szalon, kocsma. Az első ház, azelőtt az Állambiztonsági Minisztérium székhelye, ma múzeum. Azok az emeletek, ahol Erich Mielke uralkodott, valamiféle horrorkabinet az eredeti berendezésével. A 7., 8. és 9. számú házakat is a volt Állambiztonsági Szolgálattal foglalkozó intézmény vette át. A 7. számú házban - azelőtt a „művészet, kultúra, egyház” megfigyelésével megbízott hatóság hivatala - ma az aktákba való betekintést adminisztráló osztály dolgozik. Három olvasóterem, 139 irodahelyiség, amelyekben a szakosztály hetven tisztviselője készíti elő az érintettek számára az igazság napját. Minthogy napjában mintegy ezer kérelem fut be, rendszerint több mint három évig tart, amíg egy ügyintéző a kívánt iratot akár csak elő is veszi.

Hella Trümpelmann asszony, egy

volt könyvtárosnő, havonta tizenkét-tizenöt aktát intéz el, a vastagságuktól függően. Először szóról szóra elolvassa, akár a több száz oldalt is, „hogy a felhasználó részére előkészítse a művet”. Ehhez tartozik mindenekelőtt az anonimizálás. Eltávolítja vagy befekeztíti azokat az információkat, amelyek a kérelmezőn kívül másokra is vonatkoznak. Ezzel az intézkedéssel akarja a hatóság megakadályozni, hogy a kérelmező mellesleg más személyek bizalmas ügyeiről, például egy házastársi félrelépésről tudomást szerezzen. A szakszerű befekettítés nem sablonos művelet. Mialatt „az aggályosok mindent kihúznak, ami valamilyen más személyre vonatkozik”, Trümpelmann asszony nem törli azokat az információkat, amelyek szükségesek az előzmények megértéséhez, vagy azt elősegítik. „A törvény itt bizonyos teret ad a mérlegelésre, és ez gyakran fejtörést okoz”.

Néha nemcsak egyes sorokat és neveket feketítenek be, hanem egész oldalakat borítékba dugnak, amelyeket gemkapoccsal zárnak le, és ezeket az akta elolvasójának nem szabad felnyitnia. Az érintettek gyakran felháborodnak ezen a korlátozáson. „De hiszen ez az én aktám” - hangzik felvartatlanul az olvasóterem csendjében.

Az „anonimizálásnak” az a következménye, hogy a szakmai előkészítő gyakran többet tud az érintett személyről, mint ő maga. Ez az állami informáltság vajon nem emlékezteti-e Trümpelmann-nét a Stasi hatalmi szerepére? „Nem így látom a dolgot” - mondja az 52 éves asszony, aki természetesen szenved az állandó túlterheléstől. Nem ő az egyedüli. Aki „az iratok olvasása közben éveken át nap mint nap átéli az államilag elrendelt galádságot, előbb-utóbb teljesen kikészül” - mondja Henke. Olvasás közben Trümpelmann asszony néha úgy azonosítja magát az iratoknak az ő számára még ismeretlen szereplőjével, mint valami regényhőssel: azt reméli például, hogy az áldozat nem sé-

tál be a Stasi-tiszt csapdájába - rendszerint hiába reméli. De vannak happy enddel végződő akták is, olyan emberek, akik egy egyszerű „nem”-mel elutasították a Stasi embereinek beszerzési kísérleteit. Henke: „Ez itt egyúttal a polgári erények nemzeti archívuma is. A mindennapi rossz mellett ott van a mindennapi jó is. A késő fázisban négy beszerzési kísérlet közül három csődöt mondott”. A beszerzők az ellenállókról rendszerint azonnal leszálltak. Henke megállapította, hogy az egyszerű emberek között többen voltak a nemet mondók, mint az intellektüelek között. Miután Trümpelmann asszony végigtanulmányozott egy aktát, és telefonon behívta annak áldozatát, reggel a váróteremben már gyakran ki tudja őt választani a várakozók közül. „A Stasi-leírások néha nagyon pontosak” - mondja.

Azok a férfiak és nők, akik három vagy négy évvel ezelőtt az iratokba való betekintést kérték, az akták kézhez vétele előtti utolsó pillanatokban olyan izgatottak, mint valami ítélet-hirdetésnél. Mi vár rám? Ki figyelt és árult el engem? Vajon a legjobb barátom volt az ellenségem? Mit tudok meg önmagamról? Micsoda kínos dolgok, micsoda intimitások vannak itt megörökítve? Az asszony az aktával úgy jelenik meg, mint valami jósnő, a meggyalázott múlt letéteményese. Kezet fog a jelölttel, meleg szavakkal csillapítja izgatottságát, az aktával együtt átmennek a csendes olvasóterembe, és az asszony átadja a kérelmezőt a sorsának.

Néhány órával később a patronálók ismét fogadják azokat, akik megismerkedtek a múltjukkal. Legtöbbjük kissé zavartan vagy kábultan megy ki a friss levegőre. Mások valósággal sokkos állapotban vannak. A hetvenéves Georg Triebler, a Humboldt-Egyetem tanára reszket: „Amikor 1960-ban elutaztam egy napra, ezek átkutatták a lakásomat. Mindent végigszaglászta. A leveleimet, mindent. A legszemélyesebb dolgaimat. És én semmit sem vettem észre. Semmit sem sejtettem. Azzal gyanúsítottak - ártatlanul hogy CIA-ügynök vagyok. Nem tudom, miért.” De az bosszantja a legjobban, hogy a szomszédai „fösvénynek” nevezték. Az aktákban gyakran mindenféle ostoba pletyka marad fenn az örökkévalóság számára. A megrendült kliensek utókezelését Trümpelmann asszony már

mint szociális és terápiás gondozónő, vigaszt osztó lelkipásztor és történész látja el.

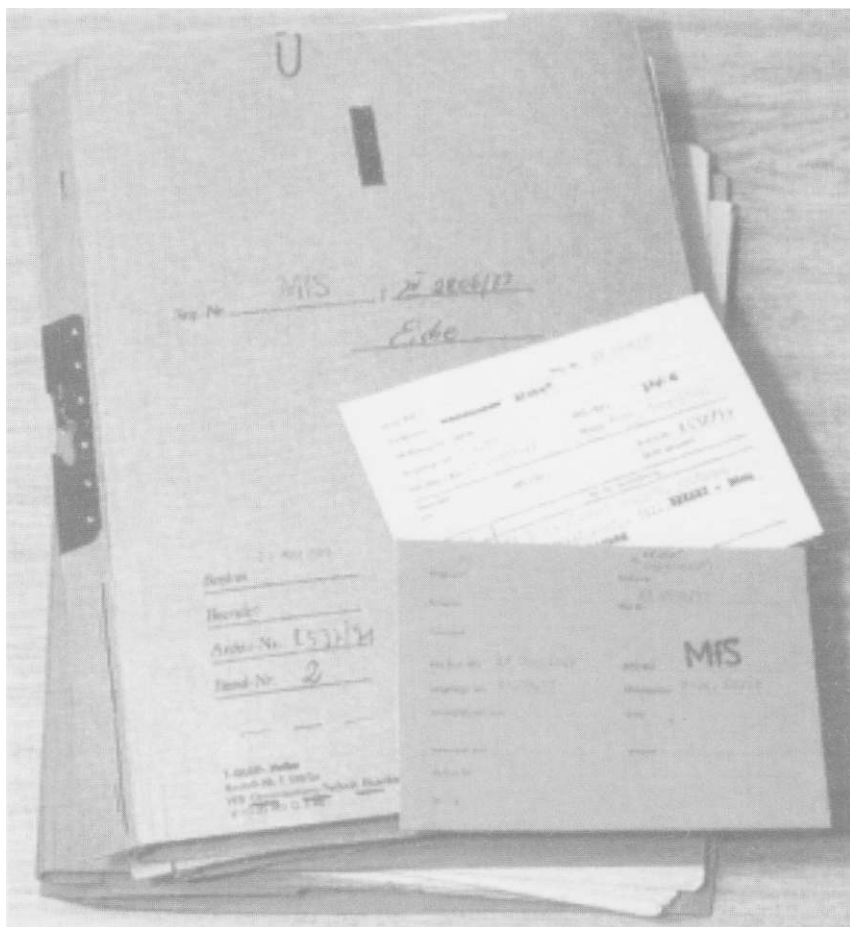
Egyesek azon csodálkoznak, hogy az aktákban olvasható feljegyzések milyen ártalmatlannak tüntetik fel őket: „Ez minden?” Mások felháborodnak, hogy az iratcsomag túlságosan vékony, hogy a számos hőstettüket nem regisztrálták. Az egyik így panaszkodott: „Ha Biermannról ötven akta van, rólam legalább ötnek kellene lennie.” Különösen elkeseredetten reagálnak azok a kérelmezők, akiknél egyáltalán nincs semmi jelentés. „Ez nem lehet. Hiszen harcoltam ellenük.” Az akták nemessé avatják azokat, akikről szólnak. Egyesek még azt is el tudják képzelni, hogy a jelenlegi irattárosok a régi stílusban visszatartják az aktákat a saját céljaikra. Más betekintők úgy fel vannak háborodva az életrajzi adatokon, hogy a papírok azonnali megsemmisítését követelik. Már azt is rendkívül kínosnak találják, hogy Trümpelmann asszony „ezt mind elolvasta”. De az áldozatok csak 1997-től kérhetik a rájuk vonatkozó iratok megsemmisítését.

Azon a napon, amikor ott jártunk, a legtöbb aktaolvasó készségesen beszélt önmagáról, az aktáiról, az aktákon kívüli életéről. Ilyen volt a hamburgi lelkész, aki két napig emésztette magát amiatt, ahogyan a Hatóság felfogta régebbi utazásait az NDK-ban. Egy magyar nő, aki az NDK-ban telepedett le, dicséri az itt leírt eljárását, és sajnálja, hogy „Magyarországon nem létezik ilyesmi. Pedig a magyar titkosszolgálat sokkal rosszabb volt, mint a Stasi.” Itt áll előttünk Jens Klann, egy izgatottan dohányzó fiatalember. hajdani pankowi punk, akit az aktában mint „negatív-dekadens” jelenséget említenek meg, és aki most meg akarja tudni, hogy az akkori cso-

portból ki árulta be őt a Stasinak. Ezért megbízta patronálóját, állapítsa meg, ki rejtőzik a fedőnév mögött. Az irattáros hamarosan közli vele a feljelentő valódi nevét. Jeans Klann vajon fel fogja-e keresni az árulót? „Dehogy is, ezen már túl vagyok. Hiszen semmi súlyos károm nem származott belőle”, mondja a 27 éves férfi. Meglepő módon a feljelentő nevének tudomásul vétele után sokan lemondanak arról, hogy szembesüljenek vele. Nem került sor azokra a bosszúállásokra, amelyekről a hatóságok kezdetben féltek. A Hivatal statisztikája szerint a legtöbb áldozat számára „az aktákba való betekintéssel lezárult a megfigyeléssel kapcsolatos konfliktus”. Vagy így: „Most már tudom, ki spiciliskedett utánam, de tudom azt is, hogy ki tartott ki mellettem.” Az irattárosok szerint „az aktákat elolvasóknak 95 százaléka úgy vélekedik, helyes, hogy az iratokat megmutatták nekik”. 80 százaléuk hozzáteszi: „A helyzet ezután már kevésbé nyomasztó.”

Amikor a *Tagesspiegel* című folyóirat nemrég interjút közölt Hella Trümpelmann-nal, este kövel beverték a pankowi lakásának egyik abla-

kát. Ő az Intézet azon kevés munkatársa közé tartozik, akik elég bátrak ahhoz, hogy a saját nevükkel tájékoztassák a sajtót. „Ha már egész nap fedőnevekkel dolgozom, legalább én magam a valódi nevemen akarok szerepelni.”

Az új hatóság hiánytalanul átvette a helyszínt. Ugyanaz a bunker. Ugyanazok a házak, ugyanaz a labirintus végtelen folyosókkal, sápadt fényvel. Megemelt padlók, titokzatos sarkok, sötét zugok-odúk, ajtók. A levegő dohos. Hol lehet itt kezet mosni? Erős őrízet alatt haladunk az áporodott levegőben. A biztonság legmagasabb foka. Senki sem mászkálhat itt egyedül, még a sajtóreferens sem. Ezekről a kilométer hosszúságú állványsorokról örök időkre eltűntethetne valaki egy aktát úgy, hogy kiveszi a helyéről, és két sorral lejjebb becsúsztatja a többi közé. Ott sohasem találják meg többé. És ezért a levéltárosok nem is szeretnek kiadni egy aktát, még betekintésre sem, mert attól félnek, eltűnik belőle egy cédula, vagy megsérül valamelyik irat. Természetesen mindkettő megtörténik.

A forró áru pontosan ugyanazokban a helyiségekben, szekrényekben

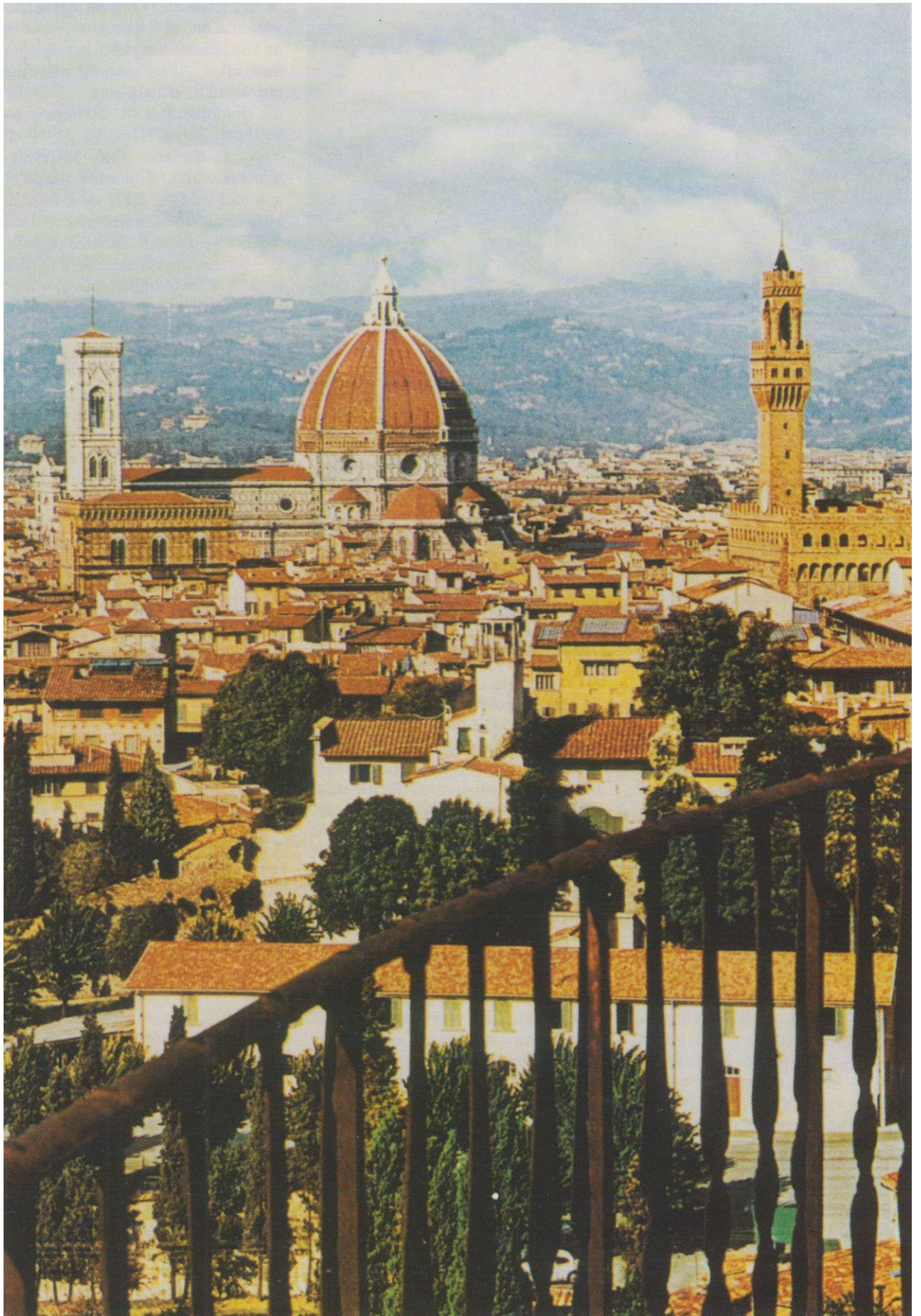
és vas emelő-tolóállványokon sorakozik, ugyanazokkal a jelölésekkel, mint Mielke idejében. Az F 16 jelzésű központi kartotéktárban hatmillió nyilvántartólapon hatmillió polgár neve van archiválva az iktatószám-mal együtt. Az F 22-ben, az „előkartotéktárban” a tulajdonképpeni aktát csak az F 16-os iktatási számon lehet megtalálni. Minthogy a két részleg szigorúan el volt különítve, az F 16-ban dolgozó Stasi-munkatársak a szóban lévő személyeknek csak a nevét és a számát tudták kiszáglászni. Az F 22-ben dolgozók hajmeresztő dolgokat olvashattak az aktákban, de nem tudták, kiről van szó. A neveknek és eseményeknek ez az elválasztása a jelenlegi archívum háromszáz munkatársára vonatkozólag is érvényben van.

Jochen Hecht, az archívum igazgatóhelyettese szerint az új vezetés átvette a Stasi-szisztémát. A különbség a következő: az akta titkos fegyver volt az érdekelt ellen, ma gyógyszerként alkalmazzák. Akkor eltitkolták előtte az irat létezését, ma a rendelkezésre bocsátják. Henke a módszerek hasonlóságát „magasabb logikaként” értékeli. Gauck, az irattár igazgatója,

akinek lelkében az intézményének létjogosultságával kapcsolatos viták némi frusztrációt hagytak hátra, így gondolkozik: „Amíg némely diktatúrák bürokratikusán működnek, a diktatúrák feldolgozását is bürokratikusán kell szabályozni.”

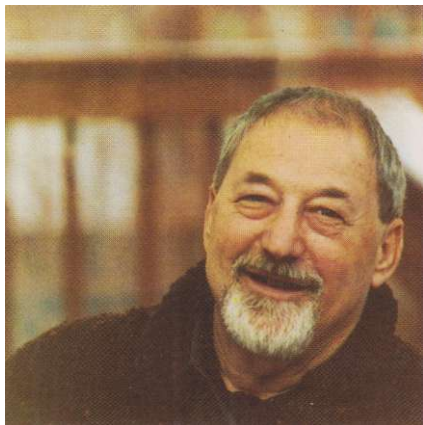
A két rendszer kettős könyvelése mindenestre kísértetiesen hiteles benyomást kelt. Az irattárosok feladatai közé természetesen nemcsak az akták megőrzése tartozik, hanem annak a konspiratív anyagnak a feldolgozása is, amit a Stasi emberei az utolsó napok pánikjában szétvágtak, összeszaggattak, vagy valami más módon használhatatlanná tettek. Ezerszám szállítottak papírlapokat - a szokásos hulladék közé keverve - a szeméttelpekre. Az egyik hivatalban a Normannenstrassén néhány nő azzal foglalkozik, hogy futball-labda nagyságú hangszalag-gombolyagokat fejt szét: a lehallgatott telefonbeszélgetéseket akarják újrameghallgathatóvá tenni. Más helyiségekben könyvkötészet dolgozik: sérült akták lapjait restaurálják finom japán papírral. Az ügynevezett rézkazánban, egy rézlemezekkel borított pinchelyiségben, ahol a Stasi egy elektromos adatfeldolgozót akart beüzemeltetni, sok-sok kilométer felszabdalt akta várja sorsát: polgárjogi aktivisták mentették meg ezt az anyagot, és papírszakokba gyömöszölték. Az irattárnak egyelőre nincs elég alkalmazottja ahhoz, hogy ezt a puzzle-t újból összeragasztassa. Talán éppen azoknak a polgártársaknak a papírjai hevernek el itt, akik az aktáik hiánya miatt panaszkodtak. A rézkatlanban tárolódnak azok a befőttesüvegek is, amelyek az osztályellenség szagmintáját tartalmazzák: olyan törlőrongyok ezek, amelyeket a gyanús személyeknek átmenetileg az altestükön, „az intenzív szagú testrészeiken” kellett hordaniok, hogy az individuális szagot szükség esetén a rendőröktyúk rendelkezésére lehessen bocsátani. Szimatolás a szó ősi értelmében. Egy ilyen módszerrel megsértett ember méltóságát még az sem állítja helyre, hogy a befőttesüveget kiszolgáltatták neki.

Az olvasóteremben még mindig jeges csönd honol. Hirtelen megrázkódik egy nő, mindkét kezét a szájára szorítja, hogy elfojtsa érzelmi megnyilvánulásait. Sír? Nem. Nevet és nevet és nevet. Egy örökkévalóságig. A többiek tovább olvasnak. ■

Baránszky László

ITÁLIA - SZERELEM

A mezzo del camino elég hamar érkezett el hozzám, huszonhat éves koromban, mely Dante korában tényleg a mezzót jelentette, szóval mégis éppen idejében. Magyar kortársi művészettel foglalkoztam abban az időben, hivatalból is, meg azért is, mert a kortársi művészek javát Kassáktól Jánosy Ferencig barátként meg mesterként ismertem, de szívem Itáliában volt. Volt, mert lehetséges életutam lehetetlen választása, a filmművészet - én is csak rendezni akartam - besurranó nézővé avatott: bekönyörögtem magam a zártkörű vetítésekre, ahol hivatalosan lehetett azokat a filmeket látni, melyeket a nagyközönségnek nem lehetett. Mesteremnek - máig is az -, Szóts Istvánnak, az Emberek a havason, és az Ének a búzamezőkről rendezőjének Sica mindig két jegyet küldött a filmbemutatóira, a premierekre, holott tudta, hogy nem tud eljönni. A gesztus számomra majdnem egyenértékű volt a filmekkel: mindkettőben egy nagy antik kultúra élt, töretlenül, természetesen.

Az egyetemen Tiberio (alias Gerevich Tibor) szemináriumában Giottóval foglalkoztam; írtam is egy amolyan közepes dolgozatot. Amit

A Ponte Vecchio (felső kép)

Carpaccio: A hajósok érkezése (részlet)

Tiberiótól, a Vecchiótól - de nem invecchiától - tanultam, az az volt, hogy a műveket eredetiben, az eredeti környezetükben kell látni, csak úgy lehet őket igazán megismerni. Naponta kell látni őket, élni kell velük, ott kell lenni közöttük.

Olaszország. Kubala, kedvenc kiszámíthatatlan focijátékosom olaszba ment játszani, és negyvenkilencben erősen gondolkoztam, hogy követem. Giotto és Dante és a La Strada és a Citta Aperta, Catpaccio - a legjobb szürrealista festő, aki volt -, Vivaldi és Monteverdi számomra Európa alapértékeit képviselték, még akkor is, ha úgy kellett őket becsempésznem mindennapi életembe.

Olaszországba harminckét éves koromban jutottam el, New Yorkon és Berkeleyn keresztül, mint amerikai ösztöndíjas diák, a New York University Institute of Fine Arts Bemard Berenson Fellow-ja egy szienai predella táblaképről írt kis tanulmányom segítségével.

Vagy pontosabban jutottunk. Feleségem, Zsebi egyenesen oda akart menni 1956-ban, csak én ragaszkodtam a kerülőhöz. Most együtt mentünk Firenzébe, ahol a Via delle Caldaie Otto alatt laktunk, a Piazza Santo Spirito mellett, egy kis palota modernizált cselédlakosztályában, szemben egy Gucci-műhellyel. A Kunsthistorisches Institut akkor a Piazzára néző palotában volt, a második emeleten, a harmadikon és a negyediken pedig a Sorelle Bandini panziója, ahol műtörténészek generációi laktak, többek között egy Lányi Jenő nevezetű zseniális magyar műtörténész, akit a Sorellék csak Il Poverettónak hívtak, mint később kiderült, okkal.

Diákok voltunk és meglehetősen szegények és erre hamar rájött a környék: a macellaio, a pollaiuolo a verduras, a különböző bottegák tulajdonosai, sőt még a Nuti (nem a vendéglő, akkor volt egy kisebb trattoriája is) pincére is, aki a calzoniéinkat mindig extra bőséges körítéssel hozta. Segítettek, ahol tudtak, sőt, nekünk, *stranieriknek* még hitelünk is volt, még a Farmaciában is.

Este érkezünk meg Firenzébe,

egy amerikai barátunk társaságában, kinek neve legyen itt Zio Marco Ubrico (Ivottas Márk Nagybácsi), aki már ott lakott egy ideje. Elkezdtük sétánkat a kivilágított városban: a Battistero az ajtókkal, Ghiberti ajtajával, a Duomo a kupolával, az Or San Michele Donatello San Giorgió-jával, a Palazzo Vecchio és a Loggia degli Lanzi, a piazza, melynek sarkában ott állt a szigorú, a veszedelmes és győzedelmes Judit, amint éppen Holofernes nyakát nyiszálja. És persze a Dávid másolata (eredeti az Accademia kiállítótermeiben). Zio sántikálva - mint később kiderült egy szög állt ki a cipőtálpából, de nem akarta a triumfusunkat megzavarni - követett, és élvezte, hogy mi hogy ámulunk, hogy ezek a dolgok,

Donatello: Szent György

Gerevich Tibor

cose nobile, tényleg léteznek, valóságosak, hogy csak így vannak, térben és időben, elérhetően, kézzelfoghatóan, és hogy mi vagyunk itt, jelenlétükbe foglalva.

Benvenuto Cellini: Perszeusz

Szóts István

Mert amikor már a Dumónak hátul fordulva ittam a feketémet (szigorúan corto e stretto) mint minden más firenzei - ha szigorúan vesszük a dolgot, mi a maladetti san fredia-

**Etruszk
harcos,
bronz
szob-
rocska**

niak közé tartoztunk, az üstfoltozók utcája, már a Borgo San Fredianóhoz tartozott - akkor már éreztem, hogy ezek a dolgok látatlanul is befolyásolják a viselkedésemet, kézmozdulataimat, sőt, beszédemet is. Valami sugárzásban élnek, mely nem csak a szigorúan vett művészeti

gálólány. Az olasz irodalmi nyelv és a köznyelv már 1300 körül integrálódott, népnnyelvvé vált. Sárga lennék az irigységtől, ha nem tudnám a Capella Arena freskóiból, hogy az Irtvidia nem szép. Mert persze voltak zarándoklataim. Például Páduába, ahol a Capella Arenában

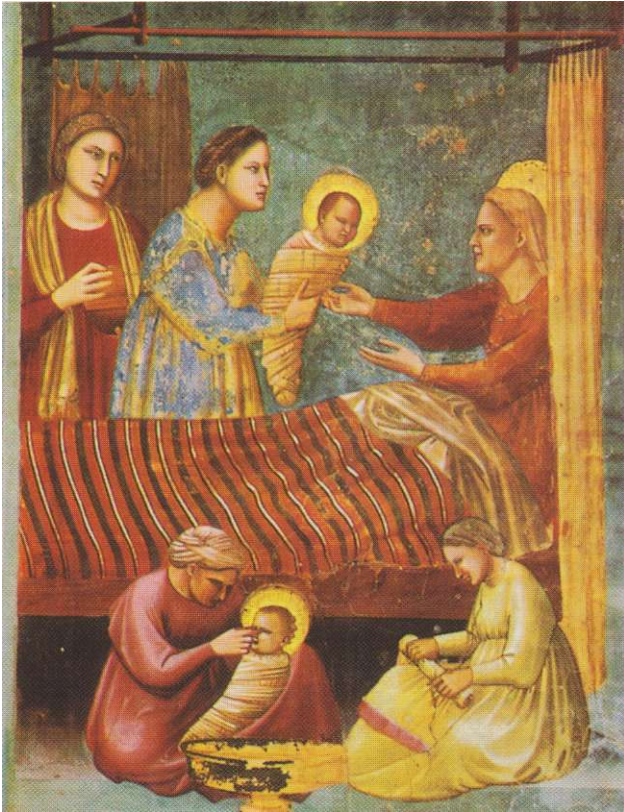
A Battistero

tárgyakból, a környezetből, de az azt élőként használó, azt belakó emberekből is árad.

Más volt ez, mint az én New York-i olaszságom. Igen, az írógépem, az Olivetti Ventidue - a legszebb írógép és a legkézreesebb, és erről a Museum of Modern Art kiállítási tárgya is meggyőzött bennünket - úgy írt, mintha kézzel írtam volna, cipőimben még rossz bokám is jól érezte magát. A New York-i Figaróban vagy a Berkeley Caffè Mediterraneo-ban - ó hol vagy Lino, milánói partizán, a doppiók alkémistája, most, amikor olyan szükségem lenne rád - olyan otthon voltam, hogy az utóbbiban még szemináriumot is indítottam Korányi Ádám matematikussal: a különböző Casanova-önéletrajz kiadásokat analizáltuk. De ezek szigetek voltak. Itt a nyelv természetes tengerében nem tűnt fel, hogy más közegben vagyok. Ugyanazt a nyelvet beszélte az egyetemi tanár és kiszol-

le van fektetve, vagy pontosabban meg van festve, hogy milyenek az emberi viselkedés paraméterei és normái. És az emberi érzelmeké is. Giotto Utolsó Ítéletének és Dante Isteni Komédiájának Poklában az emberek megőrzik egyéniségüket, nem démonizálódnak, és ezzel - és ebben minden kultúrtörténész meg egyezik - megjelenik a modern ember. A maniera moderna egyben persze az antik emberideálhoz, a humanizmushoz való visszatérést is jelenti; hozzá kell tennem, hogy Giotto esetében az alapiskola a San Paulo fuori la Mura ókeresztény freskóciklusának restaurálási munkája volt. - (Nagy veszteségünk, hogy ez a ciklus a tizenkilencedik században tűzvész áldozata lett.) És persze az ő esetében a firenzei humor is.

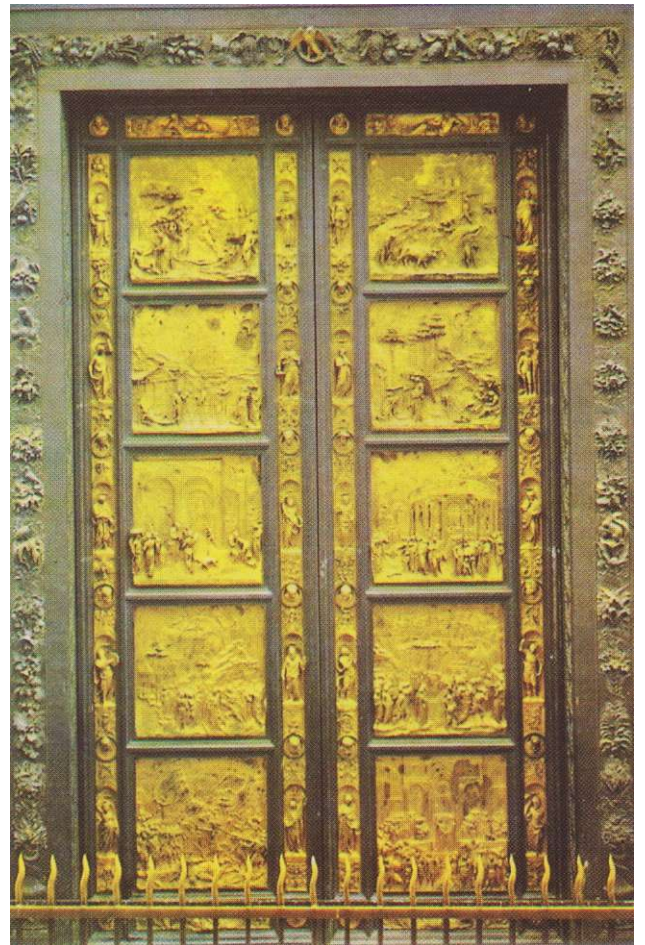
Ez a humor, mint ahogy a toszkán viselkedés is, angolosan visszatartott. Nem mintha nem örültem volna annak a nápolyi taxisofőr gesztusának, aki ingyen levitt a Capo del Monta múzeumából a városba, zu-

Giotto: Mária születése
A Palazzo Vecchio Firenzében

Botticelli: A Judit története sorozatból
Ghiberti: A paradicsom kapuja

A római Pantheon belseje

Lorenzo Ghiberti

Vittorio Ghiberti

Masolino: Szent Péter meggyógyítja a nyomorékot

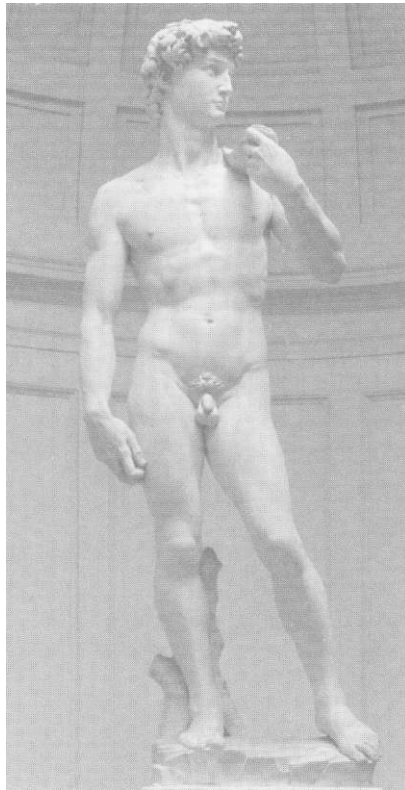
Masaccio: Az adógaras. A freskó középső részlete Krisztussal, az apostolokkal és a vámszedőkkel

hogó esőben, *per vostro merito*, ahogy ő mondta. Ott álltam fotográfiaikkal megrakodva, guidákkal felszerelve, és hát így persze a lefelé való séta sem kellemes, sőt. Megbeszéltük Giovanni XXIII., a kövér pápa halálát, és Kennedyét, „minden jó ember időnek előtte hal meg” felkiáltással. Charleroi-ban volt bányász, ott kereste meg a taxiját. Véleménye Pacelliről már kevésbé volt hízelgő: *Era un' Papa ma non Cristiano*, mondta ő, én csak idézem. Mikor megérkeztünk a Santa Maria Donna Regina templomához, figyelmettetett a templom magyar vonatkozásaira. Általában tele van velünk Itália. Perugiában egy hotelben, a vendégekönyvben a következő bejegyzést találtam: „Hát ez az a Perugia, amiről én annyit írtam. Szerb Antal”.

Az ember Olaszországban nem csak térben, de főleg időben is utazik. A horizontális utazást óhatatlanul egy vertikális is kíséri, le a modern Európa kezdeteihez: az etruszk, szabin városokhoz, a görög kolóniákhoz - jelenlétük erős volt, mint ahogy azt az utolsó velencei kiállítás elénk tárta - és hát persze az Urbshoz, Rómához. Roma Antiqua et Sacra jelen van töretlenül mindennapjainkban. Történt egyszer, hogy néhány hétig feketén feketét csináltam, eszpresszót, a *Tazza d'Oro* nevű csodálatos kávékimérésben, mely srégen, de szemben van a Pantheon oszlopos tympanonos bejáratával. Az istenek gyülekezőhelyével szemben mitológiai lehetőségű emberek itták kávéjukat, melyet persze egyéniségükhöz szabva adtuk le a magas pult mögül.

Amikor egy év letelt, Zsebinek vissza kellett menni New Yorkba, én maradtam. Beköltöztem az il Poveretto szobájába, melynek jó kályhája volt, és része volt a családi lakosztálynak. Egy idő után kiderült, hogy egyéni szokásaim, „szeretteim és nem szeretteim” haláláig egyeznek Lányiéval, és az idős hölgyek, akik 1945 óta nem tették ki a lábukat a városba - nem kellett nekik - kezdtek összetéveszteni velem, velem, aki 1940-ben

Michelangelo: Dávid

Amerikába menet halt meg, Londontól New Yorkba tartó hajóját megtorpedózták. A helyzetet bonyolította, hogy én is Donatellóval kezdtem foglalkozni, a Judittal. Ez volt a második szabad térben felállítandó szobor, kútfigura, méghozzá úgy hogy kút funkciója bele volt kombinálva jelentésébe. Aztán hogy a szociálisoknak nem volt pénzük kifizetni a szobrászt - volt már jó kútjuk és a szobor, mely egy törökellenes keresztshadjáratra biztató kampány keretében lett megrendelve, a Mediciekhez jutott, akik palotájuk kertjében állították fel mint neoplatonista allegóriát, az „Erény Legyőzi a Bűn”-t. Még ekkor is kútszobor volt. Aztán jött Savonarola, és ő államosította Juditot, kiszerezték és elvitték a Palazzo Vecchio elé, felállították pont oda, ahol most a Dávid áll. Judit kikerült eleméből. Most azt jelentette, hogy a „Szabadság Legyőzi a Tiraniát”. Aztán visszajöttek a Mediciek, és hát ugye nem nézett ki jól, hogy a saját szobruk egy Medici-ellenes propagandahadjárat ré-

sze - Savonarolát megégették, de a szobor, elvégre egy Donatello, maradt - ott áll, és felfogadtak egy Michelangelo nevű ifjoncot, faragjon Dávidot egy már elfuserált márványtömbből. Juditot, azon az alapon, hogy nem jó példa az, hogy egy nő megöl egy férfit a város nőlakossága számára, átutalták szembe a Loggia Degli Lanziba, és Dávid lett elhelyezve a poszton. Ez nem volt elég. Egy másik Medici megbízta Cellinit, hogy egy „Perseus Megöli Meduzát” témájú szobrot - pont akkora méretűt, mint a Judit - csináljon, és ne spóroljon a doraturával. Szép szobrot is formázott, egy darabig együtt álldogáltak a Loggiában.

Ennyit a horizontális és vertikális történetről. Mi is része vagyunk. Eleink eredetileg a Po mellé akartak erről a szellős területről vándorolni, azaz nem akartak megállni, míg enyhébb éghajlat alá nem jutnak. Aztán Bolognába jártak jogot tanulni, Páduába latint és irodalmat. Én a Capella Brancacciba jártam, jó közel volt hozzám a del Carmine temploma. Akkor még csak úgy be lehetett menni, bár számomra, a *studioso* számára minden ingyen volt, *tesserám*. Masolino és Masaccio freskói a nagy művészet paradigmái számomra, Giotto méltó folytatása. Az Adógaras kompozíciója szintén a San Paulo egy elégett freskója inspirálta. Vagy az élet maga. Kitűnően restaurálták őket, kezdek újra zárándoklataimat.

Egyszer Rómában a vasutasztrájk miatt az állomásról kénytelen voltam éjjel buszon visszamenni az Albergo Portoghesebe, ahol laktam. Dőlt belőlem a panasz. A vezető, aki teljesen úgy nézett ki, mint Sica, kérdezte, miért vagyok ennyire feldúlt. Mondtam, és azt is, hogy ráadásul rossz a térdem. Mondta, hogy átvonulóban, vissza, járt ő is Magyarországon, a Nyolcadik Olasz Hadsereggel. Ché turismo, mondtam, és jót nevetett. A busz kitért útjából és a szálloda előtt tett le. Az utasok nem panaszkodtak. Én se. Benne voltam a filmben. ■

DOROTHY BOHM BUDAPESTEN

Mivel a művészi szintű fényképezést még egész fiatalon, az 1940-es években kezdte, ma a Cartier-Bresson, Bill Brandt, Brassai, André Kertész iskola egyik utolsó mohikánjának mondhatjuk a litván születésű brit Dorothy Bohmot. André Kertésszel jó barátságban volt, sokat tanult tőle és Kertész készítette a legjobb portrét kedvelt kolleginájáról.

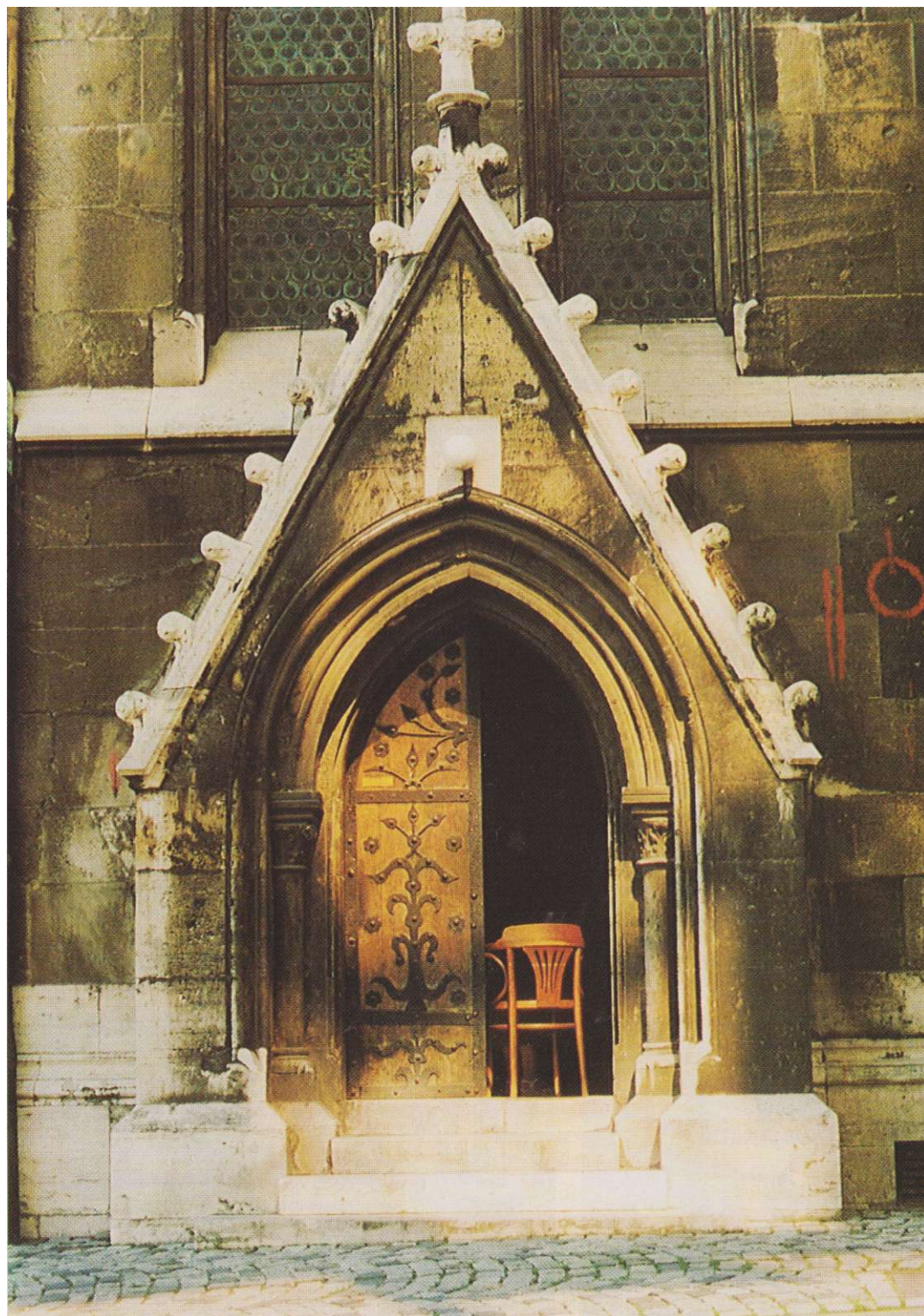
Angliai lakhelyem, London Hampstead nevű patinás bohémnegyede olyan, mint egy falu, itt az érdekesebb emberek mind ismerik egymást. Dorothy Bohm néhány utcával arrébb lakik, naponta találkozunk. Sokszor felvetődött bennem: milyen képeket csinálna Budapestről? Velencéről és Kairóról készült szép kiállítású és sikeres albumai mellett remek párizsi és londoni városfotóit, urbanus életképeit is jól ismertem különböző kiállításokról (az 1960-as évek Londonjáról épp most jelent meg képeskönyve), tehát elhatároztam, hogy elcsábítom Magyarországra, előbb a Duna-menti

metropolisba, azután egy kis vidékjáráásra.

Dorothy kicsit szabódott és agályoskodott. Még éltek benne halványan gyermekkorra Königsbergjének az emlékei, de a világ-

nak ezt a táját kevésbé ismerte. Budapest? Ha ott csapvizet iszik az ember, megbetegszik? Kell gumidugót vinni a Gellért Szálló lakosztályának a fürdőszobájába? Mert a moszkvai hotelekbe állító-

lag kell. Végül azonban táskába tette a legjobb fényképezőgépet, repülőre ült és másnap már úgy kávézott a Gerbaud teraszán, mintha törzsvendég lenne. Az ivóvízzel és a fürdőszobával nem volt semmi baj. De amikor a Rákóczi téri csarnokból a hátsó kijáraton igyekeztünk a sűrűbb fajta József-

város felé, egy árus odaszólt: - Én azzal a drága masinával nem mennek ki arra, valaki egy pillanat alatt leakaszthatja...

Kellemes tíz napot töltött Budapesten Dorothy Bohm. Fáradhatatlanul róta a várost. A szokvány témákat elkerülte, elvégre ő elsősorban az intim pillanatok, hangula-

tos sarkok fotója. Itt közölt képei mind a Várban készültek. Séta közben percek alatt becélozta a témáit, kattánás, máris mehattünk tovább. A Mátyás-templom oldalsó bejáratánál csak arra vártunk egy kicsit, hogy a belépést tiltó szék mellől máshová mozduljon a kompozícióba nem illő sekrestyés.

Dorothy Bohm ma már színesben fotózik. Ezek a londoni képek még az 1960-as években készültek, a Lund Humphries kiadónál most megjelent albumból valók. A két joviális londoni rendőr mögött, mintha Twist Olivér bandájának valamelyik kis zsebtolvaj zsványá futna a zsákmánnyal. A keménykalapos urak lordok, akik a felsőház ülésére igyekeznek. A

Hyde Park kensingtoni részén pedig egy modern kaszárnya toronyépülete előtt húznak el a lovasok.

London és Budapest egyaránt elsőrendű fotótéma. Ahhoz kell tehetség, hogy valaki a saját letisztult stílusában tudja megörökíteni jellegzetességeit - mint Dorothy Bohm.

Sárközi Mátyás

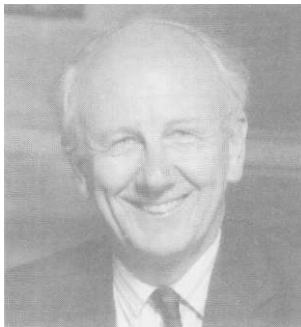

Peter Unwin

VÁLTOZÓ MAGYARORSZÁG

A brit megfigyelőket is épp úgy meglepték Közép- és Kelet-Európa 1989-es változásai, mint bárki mást. Én mindenesetre meglepetéssel fogadtam a történeteket, pedig az 1980-as évek derekán még Magyarországon éltem. 1986-ban, távozásom idején, olyanféleképp vélekedtem, hogy talán még megérem az alapvető változást, talán bekövetkezik húsz éven belül. Kevesebb mint három év múltán megtörtént.

Napjainkban már nem mindenki emlékszik arra, hogy a Nyugat milyen rózsaszín szemüvegen át vizsgálta Magyarországot a kommunizmus késői szakaszában. A korabeli felfogás szerint Magyarország a legkényelmesebb barakk az egész szocialista táborban, ahol nem Marx és Lenin eszméi uralkodnak, hanem Marks és Spencer szelleme. A könyvespolcomon a Magyarországról szóló szakirodalmat többek közt a *Küss die Hand, Genossin* című kötet képviselte. Komolyabbra fordítva a szót: a késői 1970-es és korai 1980-as évek politikai gyakorlatában és teljesítményében találhatott az ember pozitívumokat. A magyar párt és kormány viszonylag kesztyűs kézzel bánt a néppel. A gazdasági reform hozott eredményeket, különösen, ha keleti szomszédaival vetettük össze az ország helyzetét. A párt óvatosan még a politikai reform ígérését is megcsillantotta a nép előtt. A magyar típusú kommunizmus az addig kipróbáltak közül mintha a legelfogadhatóbbnak tűnt volna - ami persze nem jelenti azt, hogy irigylésre méltók voltak az állapotok.

Az 1989-es változás kétségkívül a dolgok jobbra fordulásával volt egyenlő. Elsőnek említeném, hogy a magyar népnek végre nem próbáltak többé hazudni - sem a múlttól, sem a magyar-szovjet viszonyról és legfőként nem az 1956-os forradalomról. Ezzel az emberi tisztesség jelei is mutatkozni kezdtek, ahogy ennek tanúja lehettem a Hősök terén, majd a Rákoskeresztúri temetőben. Nagy Imre újratemetésekor. A magyarok visszanyerték a szabadságot, amelyet 1947 óta nem élvezhettek. A kormány kimutatta szuverenitását, legmarkánsabban azaz, hogy megnyitotta az osztrák határt a nyár folyamán Magyarországra özönlött keletnémetek előtt, hogy tovább mehessenek nyugatra. Ezzel az egy elhatározásával Magyarország döntően hozzájárult a kommunizmus bukásához.

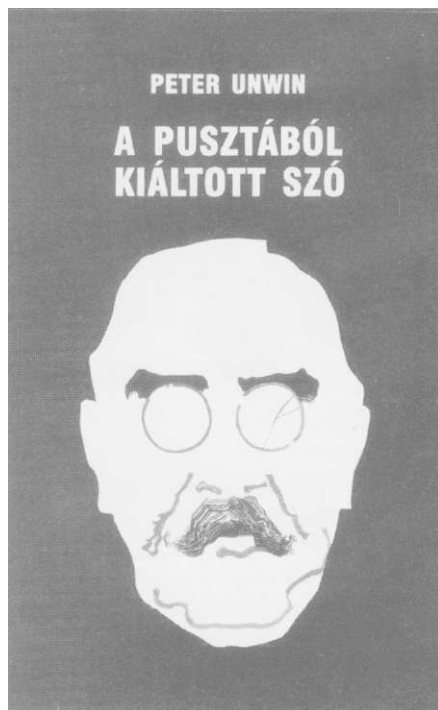
1990-ben azután kiírták az általános választást, az első választást több mint negyven év után, amely nem pusztá komédia volt. A brit megfigyelők örömmel látták, hogy sikerre vezetett, megcáfolva bizonyos magyarok hamis pesszimizmusát, azokét, akik úgy gondolták, hogy a világ legbotnyolultabb választási rendszerének a bevezetése csak katasztrófabá vihet. Nem hiszem, hogy Angliában

bárkit is érdekelt volna, hogy Magyarországon a Demokrata Fórum vagy a Szabad Demokraták Szövetsége jön be győztesként. Az volt a fontos, hogy a magyar nép szabadon döntött, és a kommunisták, akár reformistaként, akár másként, vesztettek. Az ország felszabadult a Szovjetunió és a Varsói Szerződés nyomása alól. Elhárult a senki által nem hitt ideológia nyomása is. Az ország immár saját elhatározása szerint intézhette a dolgait.

S szerintem nem is intézte a sorsát oly nagyon rosszul. Tapasztalom ugyan az éretlen politikai polarizáció jeleit - de hát mit várjon az ember negyven évi elnyomatás után? Tapasztalom a sovinizmus és antiszemizmus nyugtalanító jeleit is. Az életszínvonal tagadhatatlanul csökkent, és az ügyetlenül előrebukdászoló gazdasági átmenet áldozatokat hagyott maga után. Mégis azt mondhatom, hogy amikor 1993 májusában. II. Erzsébet királynő budapesti látogatása idején ismét Magyarországra utaztam, a város kiegyensúlyozottabbnak tűnt, mint bármikor abban a hat esztendőben, tehát 1958-61 és 1983-86 időszakában, amikor diplomataként ott éltem. Ugyanezt éreztem, amikor néhány hónappal később vidékre

utaztam, hogy a helyszínen mérjem fel a volt Jugoszláviában lezajló válság magyarországi hatását. Beszéltem akkoriban - Szegeden és Kecskeméten - politikusokkal, határőrökkel, vámosokkal és a boszniai menekültek táborának az igazgatójával - mindannyiukból természetesség, értő hozzáállás és egészséges, megnyugtató nemzeti öntudat sugárzott.

Magyar barátaim rossz hírekkel is szolgáltak. Az életszínvonal tovább romlik, s az úgazdagok többet keresnek mint a régi szakemberek. A nyugdíjasok éheznek, a cigányokat üldözik. Nehezen megy az átállás a piacgazdaságra. Van baljós politikai fejlemények, a kormány, mint mondták, monopolizálni akarja a tévét és a rádiót. De az a külföldi, aki hosszabb ideig élt az országban, tudja, hogyan kell derűs optimizmussal ellensúlyozni a csüggeteg magyar borulá-

tást. S találhattam jó néhány üdvözlendő változást is az új Magyarországon.

Számomra s más brit megfigyelők számára az 1994-es választás eredménye sem tűnik olyan tragédiának, mint amilyennek egyes magyarok látják. Igaz, hogy volt kommuniszták kerültek vissza a hatalomba. de ők is megváltoztak, és ugyanúgy képesek tiszteletben tartani mások véleményét, mint általában a politikusok. És a mai viszonyokra nem nehezedik rá a szovjet uralom. Négy év szabadság után egy ilyen változás a politikai érettség jele volt, a visszarendeződs félelme nélkül. S úgy látom, be is bizonyosodott: a jobbközép kormányt felváltotta a balközép, de az is ugyanúgy a gazdasági átalakulás, a világ felé történő nyitás, a szomszédokkal kialakítandó barátság, a NATO- és EU-tagság széles látókörű politikáját folytatja.

1996-ban háromszor jártam Magyarországon, és a tapasztalatokat biztatóan láttam. A szabad Európa egy szabad országával találkozhattam. Magyarország elkerülte a déli szomszédait elemesztő bajokat, és nem került olyan nehéz gazdasági helyzetbe, mint Oroszország vagy Ukrajna. A magyarok, ha tétován is, de megindultak a gazdagodás felé vezető úton. Örömeiket lelik önmagukban, magyarságukban. Úgy vélem. 1989, a csodák éve óta és az 1990-es első szabad választás óta az ország nagyon sokat elért - de jól ismerem a magyarokat ahhoz, hogy tudjam, ennek hallatán még sokan szállnának vitába velem.

Peter Unwin

Peter Unwin budapesti brit nagykövet 1983 és 1986 között, a Brit-Magyar Társaság elnöke, a Nagy Imréről és a magyar forradalomról szóló *Voice in the Wilderness* (A pusztából kiáltott szó) és a most megjelent *Baltic Approaches* szerzője.

SZOMSZÉDOK EGYMÁSRÓL

A *Sozialwissenschaftliche Studiengesellschaft* tavaly Bécsben, Budapesten, Pozsonyban, Prágában és Ljubljanában vizsgálatot folytatott arról, hogy miként ítélik meg egymást ezek a városok. Íme, a felmérés néhány jelentős eredménye: Bécsset a szomszédok nyilvánvalóan rendkívül pozitívan ítélik meg. A Duna partján fekvő osztrák metropolist a magyar, a szlovák, a szlovén és a cseh köztársaság fővárosában a világ felé rendkívül nyitott, igen jómódú, elsősorban biztonságos, ám ugyanakkor izgalmas városnak tartják.

A szomszédos fővárosok is általában pozitív minősítést kapnak a bécsiektől.

A megkérdezettek közül sokan mind a négy fővárost biztonságosnak tartják. A bécsiek szerint Budapest és Prága különösen nyitott a világra és izgalmas. Míg a magyar főváros általában rendkívül jó osztályzatot kap, a rokonszenvskálán Pozsony hátrébb kullog.

A szomszédok is becsülik a bécsi biztonságot. A pozsonyi megkérdezettek 13 százaléka, a budapestiek és a ljubljanaiak 9-9 százaléka, a prágaiaknak pedig csak 5 százaléka véli az osztrák fővárost "nem biztonságos"-nak.

Bécsből ezt így is értelmezhetjük: Bécs - minden ellenkező ál-

lítás dacára - objektív mércével mérve is a világ egyik legbiztonságosabb városa. 1993 óta Bécsben a büntetendő cselekmények száma 6,5 százalékkal csökkent, évente kerekén 160 ezerre, a felderített bűnesetek aránya pedig 5 százalékkal nőtt.

A sok szubjektív élmény ellenére, és dacára annak, hogy az osztrák média gyakran ügyszólván élvezettel teregeti ki a szomszédos városokban a külföldiek rovására elkövetett bűncselekményeket, a bécsieknek erről a kérdéstről nem kedvezőtlen a véleményük: a bécsiek 71 százaléka tartja Budapestet biztonságosnak. Prága és Ljubljana esetében ez a szám 65, illetve 59 százalék. Csak Pozsony tartozik 47 százalékkal a „veszélyes” zónába. Ehhez bizonyára hozzájárult az autópáposok magas száma és a határon átnyúló bűnözés.

Bécsset a szomszédok egészében érdekes világvárosnak tartják: a pozsonyi megkérdezettek 61 százaléka tartja Bécsset a világra nyitott városnak. 38 százaléka pedig izgalmasnak. Ljubljanában a megkérdezettek 60 százaléka szerint Bécs a „világra nyitott”, s 60 százalék szerint a város izgalmas. A prágai nők és férfiak talán már inkább Berlinhez igazodnak: 53 százalékuk

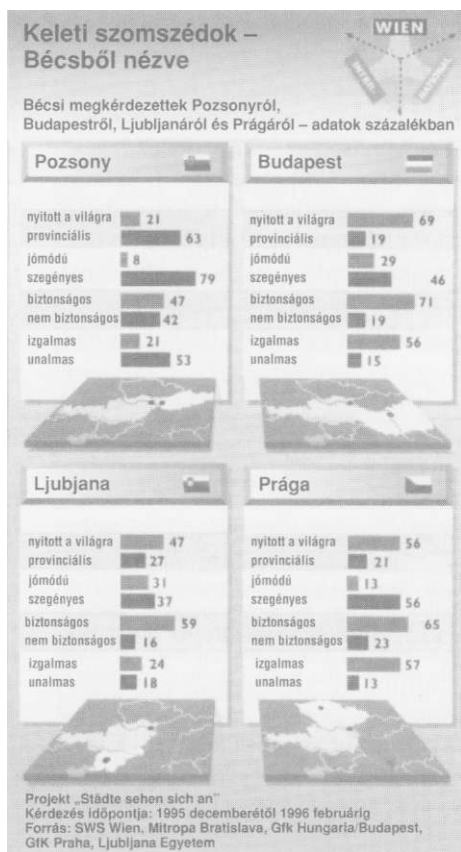
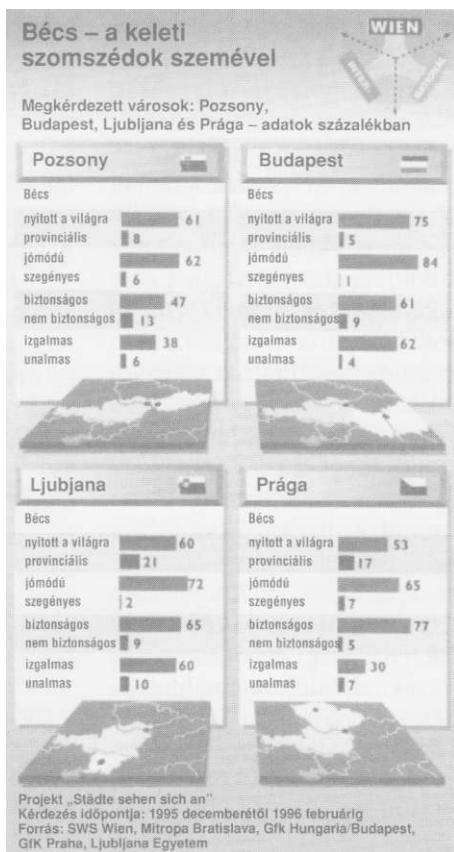
mondta, hogy Bécs nyitott a világra, s majdnem minden harmadik megkérdezett érzi Bécsset izgalmasnak.

A Bécs iránti nagy szerelmet Budapesten találjuk meg: négy megkérdezett közül három becsüli Bécsset nyitottságáért, míg a budapestiek 62 százaléka tartja Bécsset izgalmasnak. Ez a megítélés visszhangra talál Bécsben: a bécsiek 69 százaléka szerint Budapest a világra nyitott város, 56 százaléka szerint pedig izgalmas.

A Bécs és a szomszédos fővárosok közötti jelentős jövedelmi különbségek - az egy főre jutó jövedelem aránya olykor 1:10, de esetenként még több is lehet - világosan kifejezésre jutnak a városok anyagi helyzetének megítélésében: Bécsset mindenütt igen jómódú városnak tekintik - a Budapesten megkérdezettek 84 százaléka, a ljubljanaiak 72, a prágaiak 65, a pozsonyiak 62 százaléka.

A felmérés eredményeire Bécsben úgy tekintenek, mint újabb igazolásra és felszólításra: Bécs nem csupán mint az Európai Unió „szélső tagja” hallassa szavát, hanem a reformországok számára hídfo is legyen a Nyugat felé vezető úton.

A *Wiener Journal* 1997. februári száma alapján

Antal László

A PÉNZ TERMÉSZETÉRŐL

A következőkben nem a kapitalizmusra - vagyis a pénz és profitérdek logikáján alapuló gazdasági rendszerre - való átmenet valóban súlyos és sokak által szenvedélyesen vitatott problémáival szeretnék foglalkozni. Ezekről tömören az a véleményem, hogy a pénz „nem tehet róla”. Egy olyan gazdasági-jövedelemelosztási rendszernek a gyökeres átalakítása, amely nem a racionalitás logikáján alapul (egyszerűbben: pazarló), jó néhány évig akkor is súlyos veszteséggel jár, ha hosszabb távon sajnos nincs más megoldás. Az ilyen típusú - vagy ehhez hasonló - folyamatokat nevezte J. Schumpeter, a gazdasági fejlődés belső mozgatórugóival foglalkozó világhírű közgazdász alkotó rombolásnak (constructive destruction).

Mindez azonban nem változtat

¹ „Annak érzékeltetésére, hogy milyen figyelemre méltó ez a tény, vegyük New York példáját. A javak állandó be- és kiáramlása nélkül a város egy héten belül az éhínség szélére kerülne. A megfelelő fajtájú és mennyiségű élelmiszerek széles választékára van szükség. A környező megyékből, ötven államból és a világ legtávolabbi sarkaiból utaznak a javak napokig, hónapokig, hogy eljussanak rendeltetési helyükre: New Yorkba. Hogyan lehetséges az, hogy tízmilliónyi ember nyugodtan tud aludni anélkül, hogy állandó halálfélelemben élne amiatt, hogy szétzilálódnak a bonyolult gazdasági folyamatok, amelyekről a város léte függ? A meglepő az, hogy mindezek a gazdasági tevékenységek anélkül mennek végbe, hogy bárki kényszerrel vagy központi irányítást gyakorolna felettük” - jegyzi meg találon P. Samuelson Nobel-díjas közgazdász. Való igaz, elképzelhetetlen egy olyan logisztikai központ, amely eredményesen birkózik meg ugyanazzal a feladattal, amelyet a pénz könnyedén megold.

azon a tényen, hogy a pénz (és piac) nemcsak a csere egyetlen adekvát eszköze¹, de nélküle nem létezik racionális kalkuláció. Gazdasági értelemben a pénz méri az időt is (gondoljunk például a megtakarításra, amely bizonyos értelemben elhalasztott fogyasztás, vagy a hitelekre, amelyeket tekinthetünk úgy is, mint különböző időpontbeli pénzek cseréjét). Számos kiváló elméleti szakember egyenesen az emberiség legnagyobb találmányának minősíti a pénzt - amiben persze koránt sincs és soha nem is lesz egyetértés.

Ha azonban a pénz logikáján alapuló gazdasági rendszer működik - és mi is ehhez az állapothoz közelítünk, meghozzá eléggé gyors ütemben -, akkor tudomásul kell vennünk ennek a rendszernek a szabályszerűségeit, a pénz öntörvényeit. Ennek a felismerésnek ma legfőbb akadálya érzésem szerint az ösztönös idegenkedés és azok az előítéletek, amelyek a messzi történelmi múltban gyökereznek. (Egy jellemző példa: aligha véletlen, hogy a spekuláció az angolszász világban értékmentes jelző, amely egyfajta gazdasági tevékenységet, illetve szakmát jelöl, míg nálunk és az egész kelet-európai régióban erősen negatív felhangja van.) Ezekhez az előítéletekhez a szocializmus korszaka még alaposan hozzájárta a magáét, amennyiben a

péNZ (és a pénzen alapuló racionális kalkuláció) alárendelt és időleges szerepét hangsúlyozta, és próbálta több-kevesebb sikerrel átültetni a gyakorlatba. Nem oldódtak sem az előítéletek, sem az idegenkedés a rendszerváltozás óta eltelt években sem.

Úgy gondolom, hogy ez a háttér vezet hamis szterotípiákhoz, gyakran olyan népszerű „javaslatokhoz”, amelyek semmibe veszik a pénzgazdálkodás (széles körben ma még alig-alig ismert) játékszabályait.² Ezekkel a játékszabályokat szeretnék a továbbiakban foglalkozni.

1. Pénzfolyamatok, vagyonhatás, infláció

A jól ismert, sajtót, parlamentet és más politikai (sőt, olykor szakmai) vitafórumokat gyakran megjárta érvelés valahogy így hangzik: évi 25 százalékos kamattal nem érdemes beruházni, mert aligha van olyan befektetés (a kifejezetten spekulatív, esetleg a törvényeket is áthágó ügyleteket megápolozó rövidtávú befektetésektől most eltekintve), amely képes vol-

² Ilyenek voltak a közelmúltban: csökkentjük (vagy máskor növeljük) a kamatokat, „felejtsük el” a költségvetésnek a jegybankkal szembeni tartozásait stb. De erről a tájékoztatásról tanúskodik a jegybank 1996. évi vesztése körül kibontakozott meglehetősen értelmetlen vita is.

na ezt a hozamot tartósan biztosítani - itt én rögtön hozzáteszem: évi 20 százalékos infláció mellett. (A példabeli adatok közel állnak a jelenlegi magyar viszonyokhoz.) A gondolatmenet folytatása szintén jól ismert, akkor már érdemesebb papírosokba fektetni, mint az „értékteremtő” reálszférában beruházni. Ebből adódik - sokak szerint hogy a (nominális) kamat felső határa a profitráta lehet, különben a hitelszféra, mint ma is, megöli a vállalkozást, a beruházási kedvet.

De gondoljunk jobban bele a példabeli körülményekbe. Miért is hozná meg a beruházás a nominális kamatnak megfelelő hozamot (példánkban ez 25 százalékos volt)? A reálfektetés ugyanis nominálisan felértékelődik, mégpedig nagyjából az inflációnak megfelelő mértékben, legyen az akár ingatlan, akár berendezés, vagy termelőkészlet. Az idén 100 forintért vásárolt reáljóságot 120-ért adhatnám el (vagy még inkább: ennyiért lehet egy évvel később ugyanazokat a javakat megvenni), ha egyszer 20 százalékos az éves infláció. Itt most eltekintek az amortizációtól, de azt hiszem, a példa szempontjából ez nem igazán lényeges.

Ez persze csak nagy átlagban igaz, *de nagy átlagban biztosan* lépést tart az inflációval a vásárolt reáljóságotok értéke. (Persze a beruházások általában olyanok, hogy a korábban megvásárolt berendezéseket és különösen az építési-felújítási ráfordításokat többé nem lehet elemenként, részeiben eladni, de ez most szintén közömbös.) *Ezek után az lenne a csoda, ha a példabeli vállalkozónak a beruházási célra vásárolt javai készpénzben mérve évről évre mondjuk 20 százalékkal többet érnek, és emellett még 25 százalékos profitot is hoznak.* Könnyű belátni, hogy ez

csak a világon tartósan sehol sem létező gazdasági fejlődési tempó mellett következhetne be.

A pénz(egység) értéke azonban - ellentétben a reáljósággal - az inflációval arányosan zsugorodik, ezt tehát a kamatnak (legyen szó akár kölcsönről, akár betétről) meg kell térítenie, különben hamarosan szétesik a gazdaság, mert megszűnik az erőforrások bankrendszer közvetítésével végbemérő áramlása, hamarosan elapadnak a megtakarítások és így tovább.

Hasonló kérdés merülhet fel a részvények után fizetendő osztaléknál is. Nem szükségképpen kell - mint sokan gondolnák -, hogy az osztalék a nagyobb kockázat ellentételeként magasabb legyen az aktuális kamatnál, sőt ez általában nem is jellemző. Ha a részvénytulajdonos a részvényárfolyam emelkedésére számít (és általában ezért, illetve ebben a reményben vásárolnak részvényt), akkor sokkal alacsonyabb osztalékkal is

megelégszik. Megkövethető, hogy az árfolyamalakulásra vonatkozó várakozások sokkal lényegesebbek, mint az osztalék alakulása, gondoljunk csak az IBUSZ-részvény árfolyam-ingadozására. (Persze egészen más motiválja azokat a tulajdonosokat, akik valamilyen értékpapírt hosszú távú befektetés céljából vásárolnak, mint azokat, akik eleve azzal a szándékkal vesznek, hogy rövid időn belül túl is adjanak rajta.)

Elfogadva ezt a logikát, könnyen belátható például, hogy a kereskedelmi bankok által valóban nem túlságosan szeretett Egzisztencia-hitel a maga kedvezményes 7 százalékos kamatával azt jelenti, hogy nemcsak kamatot nem fizet a vállalkozó, de tulajdonképpen (számításba véve az inflációt) az alaptőke tetemes részét, legalább 40-50 százalékat szintén

nem fizeti vissza. Ehhez a tőkevesztéshez azután még hozzáadódik az a tétel is, hogy az induló vállalkozások egy nem is jelentéktelen része elkerülhetetlenül bukik, azaz még ennyit sem térít vissza.

Az így keletkező jövedelemkiesést persze valakinek állnia kell. Ez elsősorban az adófizető állampolgár, amennyiben a költségvetési támogatás, kamattérítés háttéré csak adóbevétel lehet, részben pedig a többi vállalkozás, amennyiben a bank az ilyen ügyletekben elszenvedett veszteségeit a többi vállalkozásnál alkalmazott magasabb kamatokon igyekszik behozni.

Ugyanebből a nézőpontból már egészen másképp fest a költségvetés horribilis kamatkiadása is (1996-ban már közel 540 milliárd forint, az összes költségvetési kiadás kerekén egynegyede). Ezzel kapcsolatban sokszor olvashatjuk, hogy a deficit lefaragásának kulcskérdése a kamatkiadások mérséklése.

lése - ebben persze van igazság, csakhogy ez piaci tendenciák függvénye, és nem lehet akarnok döntések következménye -, míg a sziszifuszi erőfeszítések, amelyek rendszerint igen fájdalmas úton és sok konfliktus árán elérhető néhány milliárdos megtakarításokat eredményeznek, elenyésző jelentőségűek a kamatkiadásokhoz viszonyítva. Ha azonban figyelembe vesszük - folytatva a példát - hogy egy 20 százalékos infláció hatására az állam korábban felhalmozott adóssága éppen 20 százalékkal zsugorodik, akkor a kamatok zöme ennek a reáladósságcsökkenésnek a fedezetét szolgálja, és csak a reálkamatot növeli az államadósságot. (Ezt nevezi a szakirodalom operacionális deficitnek.) A kamatokat semmi esetre sem lehet - rövid átmeneti időszakoktól eltekintve - az inflációs ráta alá szorítani. Az adósságot megtestesítő állampapírok hátterében, akkor is, ha kereskedelmi bankok az állampapírok fő vásárlói, döntően a háztartások megtakarításai állnak, hiszen ezek adják ki a bankok pénzügyi forrásainak zömét. A kamatoknak azt a részét tehát, amely az inflációt ellentételezi, semmiképp sem lehet „megtakarítani”, sőt, hosszabb távon szerény reálkamatnak is realizálódnia kell, ezért nem lehet az államháztartás egyensúlyjavításának alapja egy ilyen típusú program. (Pontosabban lehet, de ehhez előbb az inflációt kell jelentősen leszorítani, ami időigényes, és sajnos, társadalmi áldozatokat követel). Ha egy háztartás eladósodik, és törleszteni és kamatot fizetnie kell, akkor értelemszerűen meghúzza a nadrágszíját a mindennapi kiadásokban. Ugyanezt kénytelen tenni a költségvetés is, amikor sok kisebb (olykor valóban csak néhány milliárd forintos) tételben törekszik takarékosabb lenni az általa finanszírozott szolgáltatásokban, csökkenteni a ma még sok területen fellelhető pazarlást az állam gazdálkodásában. Ez is történt. Az állam elsődleges kiadásainak³ az összjövedelemhez viszonyított aránya az elmúlt két évben radikálisan, 10-12 százalékkal csökkent,

nem kis társadalmi konfliktusokkal kísérve.

Ha következtetések szeretnénk lenni, akkor tudomásul kell venni, hogy a költségvetés és a jegybank közötti pénzügyi elszámolásokat is hasonló megfontolások alakítják. Ha a költségvetés a múltban a Magyar Nemzeti Bank közvetítésével felvett, teszem azt, egymillió dollárnyi hitelt, akkor még 100 forintos árfolyamon, és ma ugyanazt mondjuk 150 forintos árfolyamon kell visszafizetni, akkor itt veszteség jelentkezik. Hozzáteszem, nem is valóságos veszteségről van szó, hiszen a világgpiaci és hazai inflációs ráták különbsége miatt a mai 100 forint kevesebb dollárt ér, mint ahogyan ugyanez az arány néhány évvel korábban alakult. Ez minden gazdasági szereplő számára természetes - a kereskedelmi bank és a vállalat egyaránt tisztában vannak azzal, hogy az eredetileg dollárban felvett hitelekért forintban lényegesen többet kell visszafizetni, ha időközben leértékelődött a forint, mi több, az állampolgárok is számolnak azzal, hogy forintban tartott megtakarításaik nemzetközi mércével mérve kevesebbet érnek, ha a forintot időközben leértékelik a dollárral szemben - kivéve a költségvetést. A forint folyamatos leértékelődése nyomán keletkező árfolyamkülönbözet miatt jelentkező veszteségeket a jegybank és a költségvetés közötti elszámolásokban az eddigiekben viszont lényegtelen, technikai tételként kezelték (ezek a költségvetés sokat emlegetett „nullakamatozású hitelei”). Amikor azonban ezeket a hiteleket elkezdik visszafizetni,⁴ a leértékelési veszteség azonnal jelentkezik.

Ráadásul értelmetlen a vita, hogy ki fizet, a jegybank vagy a költségvetés. Ha ugyanis a jegybanknak nyeresége van, akkor azt teljes egészében a költségvetésbe

³ Az elsődleges kiadások az államadósság (kamat és törlesztési) költségei nélkül számított állami kiadások. Az olyan állami kiadásokról van tehát szó, amelyek szolgáltatások vásárlására (pl. egészségügy, oktatás vagy akár honvédelem) vagy lakossági pénzbeni juttatások (transzferek) kifizetésére irányulnak. Az elsődleges kiadások tehát az állam mindenki által ismert - és elismert - funkcióira költött összegek. Tartósan egyensúlyban lévő államháztartásnak kizárólagos elsődleges kiadásai vannak

fizeti be, ha viszont vesztesége keletkezik, a költségvetés áll helyt. A végeredmény tehát ugyanez. (A törvények egyébként minden civilizált országban ugyanilyen kapcsolatot szentesítenek a költségvetés és a jegybank között.) A lényeg egyszerűen az, hogy ha a devizaforrásból származó, de forintban felhasznált adósság visszafizetésére évekkel később kerül sor - mint manapság akkor a már korábban is létező, a hitelfelvételkor s az aktuális árfolyam közötti különbözetből származó veszteség menthetetlenül realizálódik, s ha ezt a hitelt (a jegybank közvetítésével) a költségvetés használta fel, akkor neki is kell a számlát állnia.⁵ Ezt tudva, a költségvetés és a jegybank közötti elszámolások természetéről folyó drámai vita valahogy a „Helység kalapácsa” alapszituációjára emlékeztet.

A felsorolt folyamatok mind-egyikében az a jellemző (és ez a természetes, az ellenkezője lenne kivételes jelenség), hogy a pénzmozgásokkal, jövedelem-átcsoportosulásokkal - ezek a folyamatok (flow) - párhuzamosan az állományokban (stock), akár a reál, akár a pénzügyi vagyonban, akár a negatív vagyonban (adósságok, kötelezettségek) változások következnek be. Ezek a vagyonhatások számos esetben még akkor is realizálódhatnak, ha nem lenne infláció, egyes jószágok ugyanis relative fel-, míg mások leértékelődhetnek.

Ezt mindenki tudja, de többnyire mégsem számolnak a jelenséggel és főként következményeivel. Sőt, ezeket a következményeket

⁴ Az esedékes törlesztéseket persze a múltban is rendszeresen teljesítették. De az történt, hogy a korábbi hiteleket és azok kamatait is újabb és újabb és egyre növekvő devizahitelek segítségével törlesztették. A leértékelésből származó veszteség ilyen körülmények között nem válik effektívvé, hiszen 100 dollár hitel-törlesztést újabb 100 dollár vagy még több hitel felvételével teljesítenek. A fordulat akkor következik be, amikor az állam devizában jelentkező adósságai csökkenni kezdenek.

⁵ A számlát persze végül így is az állampolgár állja, hiszen a költségvetés nem termel, csupán átcsoportosít jövedelmeket. Tovább lehet - és sajnos kell - pontosítani: ha egy ország eladósodik, akkor az gyakorlatilag azt jelenti, hogy a mai többletköltekezést a következő generációval fizetjük meg. (Az elkártyázott birtokok esete.) Ha az adósságállomány csökken, az viszont azt jelenti, hogy a jelen generáció fizet az előzők túlköltekezéséért. Ha egyik se történik, az a „döntetlen” példa.

nem is tekintik racionális, még kevésbé hosszú távra elkerülhető folyamánynak. Ennek azután az lesz a következménye, hogy szinte elkerülhetetlen gazdasági változásokat nem lehet realizálni, mert irracionálisnak, igazságtalanságnak, emitt visszakorrigálандónak minősítik azok az erők, érdekcsoportok, amelyek meggátolni ugyan nem, de esetenként súlyos károkkal lefékezni képesek azokat az átrendeződéseket, amelyeket egyébként elkerülhetnek. *Rendesen (értsd hosszabb távon és nagy átlagban) a pénz- és jövedelemmozgások valamilyen módon kompenzálják a vagyoni helyzetben bekövetkező változásokat, de ez az egyes konkrét esetekre már korántsem igaz, sőt rövidebb periódusokban még összességében sem. Egyszerűen azért, mert a vállalkozók várakozásai együttesen is eltérhetnek a későbbiekben végbemenő folyamatoktól.*

Az állampolgár - vagy statisztikai fogalommal: a háztartás - e változásokat a múltban korántsem érzékelte, ma már azonban többekévé számolnia kell vele. Aligha van értelme annak, hogy a lakás, amelyben lakom, 10-20 stb. százalékkal többet ér, hiszen számomra ugyanez a használati érték, eladni nem lehet, mert itt lakom, a lakás használati értéke pedig - eltekintve a természetes kopástól - változatlan. Nem tőketulajdonosként, hanem fogyasztóként viszonyultunk tehát a lakásvagyonhoz, és ez nagyjából így van rendjén. Az üdülőnél, hétvégi háznál már nem egészen ez a helyzet. A változást mégis az hozta meg, hogy a lakosság a közelmúltban (az utóbbi négy-öt évben) jelentős megtakarítónak, majd jelentős értékpapírvásárlónak vált, cáfolva azt a tételt, hogy inflációs időkben nincs megtakarítás. A lakosság megtakarításai ez utóbbi szegmensben nőttek igazán dinamikusán, jelezve, hogy érzékenyen reagálnak arra a bizonyos soha komolyan nem vett vagyoni komponensre. Azt is meg kell tanulni, hogy a magasabb inflációs ráta mellett hallatlanul drágává váltak a készpénzben őrzött megtakarítások. A társadalom

szervezett folyamatok nélkül is igencsak tanulékonynak bizonyult, ami kitűnik akár abban, hogy milyen arányban őrzi megtakarításait forintban vagy devizában, akár abban, hogy milyen arányban őrzi bankbetétben vagy értékpapírban. Durva állítás, de azt hiszem, hogy igaz, a lakosság váratlanul hamar megtanult igazodni a zavaros helyzethez, amelyet ma már többekévé természetesen tekint.

2. A pénz keletkezése és kibocsátásának szabályszerűségei

Látszatra könnyű meghatározni a pénz fogalmát. Az a papiros (érme), amiért mindent meg lehet vásárolni. A merészebb fantáziájúak ehhez még hozzáteszik, hogy bármely országban mindent meg lehet kapni, és akkor az USA dollárja mint nemzetközi pénzre gondolnak. Annak meghatározása azonban, hogy mi is a pénz, sajnos távolról sem egyértelmű. Kezdjük talán az ellenkező véglétről, azaz onnan, hogy mi *nem* pénz. Vegyük csak a francia forradalom pénzügyi történetét:

„A forradalmi kormány papírpénz-kibocsátása az államosított földbirtok- és ingatlanvagyon fedezetével történt. Az így kibocsátott pénznek »assignata« volt a neve. Az állam ezekkel fizetett tisztviselőinek, hitelezőinek és szállítóinak, és ezekből finanszírozta a forradalmi hadsereget is. Aki assignatákat kapott, azért az államtól egyházi jószágokat vásárolhatott. Úgy gondolták, hogy ezen a réven az állam által kibocsátott pénz majd visszafolyik, miután betöltötte azt a szerepét, hogy az állami kiadásokat az egyházi javak fedezete mellett finanszírozza. A gyakorlat azonban másképpen alakult, mint ahogy azt elméletben feltételezték. Akik assignatákhoz jutottak, általában nem földet, hanem élelmiszereket kerestek, kézműipari cikkeket, ipari nyersanyagokat akartak vásárolni, hiszen mindennapi életüket kellett fenntartaniuk. A létfenntartási cikkekből azonban csak nagyon kevés volt. Ahogy nőtt az assignaták kibocsátott mennyisége, úgy emel-

kedtek az árak is. Ez azután a papírpénzzel szembeni bizalmatlanságra vezetett. Nem sok haszna volt annak, hogy a fedezetet a kisajátított egyházi javak képezték, és hogy az assignatákért földet mindig lehet vásárolni az államtól.

Az állam viszont mident elkövetett, hogy megszabaduljon ezektől a földbirtokoktól, hiszen viselni kellett azok költségeit. Aki ilyen nyugtalan állapotok közepette birtokot vagy ingatlant vett, az csak nagyon olcsón volt hajlandó vásárolni. Így azután az egyházi javakat messze értékükön alul adták el. Ez pedig méginkább gyanút keltett az assignaták értékével szemben. A kormány erre azzal válaszolt, hogy kényszerárfolyammal látta el az assignatákat. Az adósok az assignaták névértékén fizettek, a hitelezők pedig névértéken voltak kötelesek azokat elfogadni. Ezzel megszünt az aranyban és ezüstben teljesített fizetés, a rossz pénz kiszorította a jó pénzt a forgalomból.”⁶

A történet legvégétől most eltekintve a sztori kísértetiesen hasonlít a kárpótlási jegyre (amelynek mint tudjuk, nem volt kényszerárfolyama). Röviden azt lehet mondani, hogy *nem* pénz, mert csak bizonyos jószágokra váltható át, de mégis pénz, amennyiben előbb-utóbb kialakul egy olyan mindkét oldalról elfogadható árfolyama, amely mellett bármire beválthatóvá válik. A 25 és 40 százalék között ingadozó árfolyam - ami a kárpótlási jegyek körképére lejegyeztetik - azt a különbséget ellentételezi, amely a bármikor felhasználható készpénz és a körülményesen - költségesen és időigényesen - készpénzre átváltható pénzhelyettesítő között van. Két következtetés rögtön adódik. Az egyik - az optimista - úgy érvelne, hogy hiszen ez is pénz, kerülő utakon ugyan, de előbb-utóbb kivívja magának azt a jogot, hogy gyakorlatilag bármilyen jószágra elcserélhető legyen, igaz, súlyosan leérté-

⁶ Vö. Bácskai Tamás és szerzőtársai: *A pénz*, Kossuth, 1984.

kelve. Más oldalról persze úgy lehetne vitatkozni - és ebben sok igazság van - hogy a francia forradalom assignátája, a kárpótlási jegy vagy a csehek kuponja egyaránt azért értékelődtek le, mert tulajdonképpen nem is pénz, csak részlegesen felhasználható utalvány.

A példából adódó egyszerű tanulságok a következők: amiért nem lehet *bármit* megvásárolni, az nem pénz, azonban általában *pénzre váltható*, csak rendszerint névértékéhez képest erősen leértékelve, amiben épp az jut kifejezésre, hogy nem mindent lehet érte vásárolni. A leértékeltség mértéke - mint a kárpótlási jegy esetében tapasztaljuk - hogy milyen az érte megvásárolható jószágok halmaza (például lehet-e érte kelendő és a tőzsdén eladható részvényeket vásárolni).

Az *igazi pénz* ma már a világon mindenütt belső érték nélküli pénz (vagyis aranyra nem átváltható). *Értékállósága kizárólag azon alapul, hogy a jegybank⁷ kellő önmérsékletet tanúsít a pénzkibocsátásban.* Ha túl sok a pénz, akkor menthetetlenül bekövetkezik először a gyorsuló infláció, később a pénzrendszer összeomlása. Ilyen események tömegét regisztrálja fenyvegetően a pénztörténet. A pengő második világháború utáni „világcsúcsot” jelentő inflációjakor a legrosszabb hónapokban a pénzkibocsátás több mint 90 százaléka a költségvetés szükségletét fedezte: ezt nevezik bankóprésnek, így értelemszerűen nem állt mögötte árualap. Az eredmény a gazdálkodás iszonyú veszteségével és a korábbi megtakarítások elértéktelepedésével járó naturalizálódása lesz (bartell vagy a közönséges piacon terméksere).⁸ Éppen emiatt fontos a jegybank *függetlensége*. Az államkassza (a költségvetés) állandóan igények keresztüztében áll, racionálisan indokolható, hogy a kultúrától vagy a tudományos kutatástól az egészségügyig és a környezetvédelemig miért kellene többet költeni, miért lenne indokolt emelni a nyugdíjakat, illetőleg a másik oldalról az adók emelése viszont kiöli az állampolgárok motivációit. Aktivitása fokozásában

válík érdekeltté (vagy kényszerítetté) az állam, sőt a fekete gazdaság felé tereli a vállalkozókat. Ezeknek az érdekeknek az egyenlege a deficités költségvetés felé mutat, mégpedig annál inkább, minél kényelmesebb megfinanszírozni a kormányzati deficitet, és minél erősebbek azok a hatások, melyek az állampolgárt, a vállalkozásokat a fekete gazdaság irányába sodorják. A viták fókuszában a „szigorú” (de mégsem eléggé szigorú) pénzügyminiszter áll, aki megpróbálja megzabolázni a szakértőik igényeit. Nem véletlen, hogy nemcsak a pénz cserélődik gyakran, de a pénzügyminiszterek is. És éppen ezért lényeges, hogy a jegybank ne függjön közvetlenül az államtól, képes legyen megvédeni a pénzkibocsátást a pillanatnyi, de mindig eleven érdekektől.

A pénz keletkezése ebben a rendszerben egyszerűen jegybanki hitelnyújtás útján indul meg. A következő lépés a kereskedelmi bank, amely az így kapott pénzt tovább hitelez valamelyik ügyfelének (kivéve persze a bankok által megkövetelt kötelező tartalékot). A dolog azonban ezzel sem ér véget. Az ügyfelek fizetnek valakinek, akik (azonos vagy) más kereskedelmi bankok ügyfelei. A kapott pénzt valószínűleg ezeken a bankszámlákon helyezik majd el. (Közömbös a példa szempontjából, hogy az érintettek esetleg beruháznak, vagy más okból tovább költik a pénzt. Ez esetben egy további bankban fog leüledni a pénzállomány.) Az érintett bankok az ott elhelyezett

⁷ A jegybank egyfelől az állam, másfelől a kereskedelmi bankok bankja. Más ügyféllel a jegybank nem is áll szóba, arra nincs is jogosítványa.

⁸ Jevons, a neves elméleti közgazda erről remek példát adott közre. Lásd: P. Samuelson, 385. o.: „Mademoiselle Zélie, a párizsi Theatre Lyrique énekesnője néhány éve... koncertet adott a Társaság-szigeteken. A Norma-áriáért és néhány más dalért cserébe a bevétel harmadát ígérték neki. Amikor a bevételt összeszámlálták, kiderült, hogy az ő része három disznóból, huszonhárom pulykából, negyvennégy csirkéből, ötezer kókuszdióból, továbbá jelentős mennyiségű banánból, citromból és narancsból állt... Párizsban... ez a sok állat és gyümölcs négyezer frankot ért volna, ami jó honorárium lett volna őt dalért. A Társaság-szigeteken azonban nagyon kevés pénz volt forgalomban, és mivel Mademoiselle Zélie a bevétel túlnyomó részét képtelen lett volna elfogyasztani, időközben szükségessé vált, hogy a gyümölcsöt a disznók és pulykák etetésére használják fel.” Ez talán jól illusztrálja a rendszer nyomasztó irracionálisát.

betéteket a tartalékráta levonásával majd újra kihelyezik, ez ugyanis *elemi* üzleti érdekük, mert a pénz dolgozik, majd ezekből a kihelyezésekből valahol egészen más területen új betétek, majd ennek nyomán új kihelyezések keletkeznek. Ez a *pénzmultiplikátor-mechanizmus*. Ha például 20 százalék a kötelező tartalékráta, akkor a jegybank által kibocsátott forrásoknak kerekén ötszöröse a maximálisan keletkező pénzmennyiség. Ebből az következik, hogy a gazdaságban működő pénzállomány végső soron a kereskedelmi bankoknak a - jegybankhitelt megsokszorozó - aktuális nyomán keletkezik. 20 százalékos tartalékolás esetén a jegybank által kibocsátott *jegybankpénz* vagy nagyerejű pénz (high-powered money) akár meg is ötszöröződhetne a számtani haladványok kérelmelhetlen logikáját alapul véve.⁹

Végül is arra a kérdésre, hogy mi a pénz, nehéz egyértelműen válaszolni.¹⁰ Amit a jegybank közvetlenül szabályozni képes, az a már említett jegybankpénz.

M0=készpénz és kereskedelmi banki tartalékok összege

M1=készpénz és látra szóló betétek (tehát ami azonnal készpénz formát ölthet)

M2=betétek (amelyek nehezebben, de azért tudnak készpénz formát ölteni)

M3=állampapírok és egyéb, a bankrendszerre szóló értékpapírok

M4=bankrendszeren kívüli értékpapírok

Ezek az úgynevezett *monetáris aggregátumok*. A bizonytalanság - ami megfogalmazásomban is tükröződik - abból adódik, hogy a kisebb-nagyobb kerülő utakon, de valamennyi pénzkategória képes készpénzzé válni, potenciálisan le-

⁹ Lásd P. Samuelson: „A józan ész azt sugallja nekünk, hogy a betétteltemetés folyamatának csak akkor kell befejeződnie, amikor egyetlen olyan bank sincs már sehol a rendszerben, amelynek a tartalékai meghaladnák az előírt 10 százalékos tartalékot. Egyetlen példánkban sem szivárgott ki készpénztartalék a bankrendszerből; egyszerűen a bankok egyik együttesétől a másikhoz került. A bankrendszer csupán akkor lesz egyensúlyban, amikor az 1000 dollárnyi új tartalékra már teljes egészében szükség van az előírások teljesítéséhez, azaz amikor az új betétek (D) 10 százaléka 1000 dollárral egyenlő. Milyen szintű D tesz eleget ennek a feltételnek? A válasz: D=10 000 dollár.”

¹⁰ Vö. Szalkai István: *A monetáris irányítás* KJK, 1990.

het tehát az infláció előidézője vagy gyorsítója. Általában az M2-t (széles értelemben vett pénz-board money), ezt az indokolt pénzmenyiséget próbálják meg kerektek között tartani (vizsgálva a pénzkeresletet, a megtakarítási hajlandóságot és azokat az egyéb tényezőket, amelyek így vagy úgy befolyásolják a várható pénzmenyiséget). A határok azonban a különböző pénzkategóriák között fokozatosan elmosódnak. (Gondoljunk csak arra, hogy állampolgárként - azaz nem vállalkozóként - tartós devizabetét fedezete mellett akadálytalanul felvehetünk forinthitelt. Innen már értelmét veszti az a kategória, hogy tartósan van-e lekötve a pénz vagy sem.) Ezután már nyilvánvaló, hogy nincsenek egyértelmű kritériumok arra vonatkozóan, hogy túl sok-e a pénz. Van azonban egy hőmérő, a kamatok alakulása, és a jegybank elsősorban erre a jelzőrendszerre támaszkodik, amikor szigorúbb vagy békülékenyebb politikát „csinál”. Egy azonban biztos - és ez a szabályozás és a feladatmegosztás érdeme -, hogy a központi bankot elsősorban az infláció érdekli. Ebből a szempontból makacs egyoldalúságot tanúsít, a gazdaságpolitika más, a pénzügyi kormányzat szempontjából ugyancsak fontosnak tekintett (és valóban fontos) céljaival ellentétben.

A jegybank politikája természetesen nem a múltbeli, hanem a várt folyamatokon alapul. Vonatkozik ez az infláció mértékére, vagy a pénzkibocsátásra egyaránt. A baj csak az, hogy a várható (forward) inflációt és a várható pénzügyi folyamatokat nem igazán sikerül elfogadtatni azokkal, akikkel kellene. A kormány persze tisztában van ezzel a jelenséggel, némi optimizmussal úgy is tekintheti a folyamatokat, hogy ha nem is ma, de a közeljövőben képes lesz kézben tartani. Az a pénz, amivel a jegybank szigorú kalkulációja során számol, nem más, mint a „ronda” állam szerepe, amely szigorú, igyekszik sohasem átlépi azokat a láthatatlan határokat, amelyeken túl a gazdaságpolitikát az infláció fölgyorsulásának veszélye fenyegetné. Ezt nevezik „alkalmazkodó

monetáris politikának”. Alkalmazni vannak olyan helyzetek is, amikor a monetáris politika rákényszerül arra, hogy agresszív módon letörje az inflációt, ami szigorú megszorító pénzpoltikát követel, és ezt persze csak a kormánnyal való összhangban lehet végrehajtani, hiszen előbb-utóbb fellépnek azok az erők, amelyek enyhén szólva nem szeretik az ilyen pénzpoltikát.

De térjünk vissza arra az esetre, amikor nincs nagy baj, és amikor a monetáris politika nem kényszerül mindenkiel szembe kerülni. (Ez az esetek túlnyomó többsége.) Ilyenkor a monetáris hatóság arra kell hogy figyelemmel legyen - és ezt meg is teszi a gyakorlatban hogy megpróbálja felbecsülni a pénzkeresletet,” és kalkulálva a pénz forgási sebességével, ehhez próbálja igazítani a kamatpolitikáját, hogy ne legyen indokolatlan pénzbőség a piacon. Ha bajt sejt, akkor több állampapírt ad el azért, hogy ily módon „kiszívja” a fölösleges likviditást a gazdaságból. Feladata nem pusztán tudomány, hanem egyenesen művészet, a mértéken múlik, amelyet bizony nem mindig sikerül eltalálni.

A pénz teremtését a kezében tartó jegybank tudatában van annak, hogy egyre kisebb autonómiával rendelkezik. Attól a pillanattól kezdve, hogy a kormány bejelentette, hogy a forint konvertibilis (ettől még persze nem lesz mindjárt konvertibilis, mert évek telnek bele, amíg ezt külföldön is kezdik elfogadni és majd a bankok tábláin egyebek között a magyar forint átváltási rátái is meg fognak jelenni, és mindnyájan büszkék leszünk rá), tudomásul kell venni, hogy nem lehet önálló kamatpolitikája a magyar jegybanknak. A magyar vállalkozók és mindenekelőtt a bankok ugyanis most már külföldről is vehetnek fel devizában hitelt, ezentúl egyszerű számítás kérdése, hogy - kalkulálva az előre meghirdetett csúszó leértékeléssel - a devizakamat olcsóbb-e,

¹¹A pénzkereslet elemei:

- a tranzakciós pénzkereslet, amely a közeljövőben lebonyolítandó pénzügyi akciókhoz szükséges pénzforrások nagyságrendjéből áll,
- az óvatossági pénzkereslet,
- valamint a spekulációs pénzkereslet.

vagy a forintkamat. Ezután világos, hogy a jegybanknak nincs e tekintetben autonómiája - persze nemcsak felfelé, de lefelé sem térhet el túlságosan ettől a trendtől.

A pénzmozgásokat, árfolyamokat döntően a várakozások határozzák meg ebben a rendszerben. Részben az adaptív, részben a racionális várakozások. (Az előbbieket a múltbeli tapasztalatokra épülnek, az utóbbiak a rendelkezésre álló információk birtokában a jövőbeni változásokat próbálják meg a múltban végbement eseményektől többé-kevésbé függetlenül kisebb-nagyobb valószínűséggel előrevelíteni.) A várakozások - és ezt mindenekelőtt a tőzsde bizonyítja - lényegében az önbeteljesítő próféciák szerepét töltik be. Ha sokan és a piacon meghatározó szerepet betöltőek gondolják úgy, hogy valaminek az árfolyama csökken vagy növekszik, és eszerint cselekednek is, akkor jóslatuk előbb-utóbb be kell hogy teljesüljön. Ha sokan adják el az egyik értékpapírt, akkor annak bizonyára leesik az ára, míg ha sokan keresik, akkor nyilván növekedni fog, és ez így van rendjén. A pénz, a hitel és a tőzsde a bizalomra alapul. (Nem véletlen, hogy a hitel neve, credit, ez a szó szoros értelemben vett hitelt jelent.) Amíg ez a bizalom fennáll, addig a jegybank sikeres lehet, de ha átszúszunk egy egzakt módon nem definiálható határvonalon, akkor nemigen van visszaút, legalábbis hosszú idő és keserves fáradság dolga eljutni újra abba az állapotba, hogy az állampolgárok meg a vállalkozók is higgyenek abban a pénzben, amelyen az üzleteket le kell hogy bonyolítsák. Ezzel a kockázattal a központi banknak is számolnia kell, sőt a pénzügyminiszternek is. Azzal is számolnia kell, hogy ezeket a folyamatokat csak áttételesen tudja befolyásolni, amennyiben a piaci szereplők várakozásai és csakis azok határozzák meg, hogy mennyi lesz rövidtávon a pénzkereslet.

MAGYARORSZÁG EURO-ATLANTI INTEGRÁCIÓJÁNAK ELŐZMÉNYEI

Az Atlanti-óceán túlsó partjával első érintkezésünk a XVI. században történt, amikor Budai Parmenius István, magyar humanista hajója Új-Fundland mellett egy óriási viharban sziklába ütközött, és elsüllyedt. Ő ott pusztult, de feljegyzései egy másik hajón, amely átvészelte az orkánt, megmaradtak.

Egy másik magyar, Kováts Mihály ezredes, Washington lovasságának kiképző tisztjeként az amerikai függetlenségért halt meg a charlestoni csatában.

Mindennél emlékezetesebb Kossuth Lajos amerikai diadalútja, aki a magyarországi orosz beavatkozás ellen az Egyesült Államok beavatkozását sürgette, előrevetítve a kollektív biztonság későbbi elvét. Persze eredménytelenül. Viszont amerikai történészek a múlt század ötvenes éveit Kossuth évtizedének nevezték el. Tény, hogy Lincoln gettysburgi szövegének utolsó mondata egy Kossuth-beszéd fogalmazását visszhangozta: *a government of the people, by the people, for the people.*

Ha magának az országnak a külpolitikáját vizsgáljuk, már a legújabb kor legelején leszögeztük egy 1790-es törvényben, hogy Magyarország független ország. Ugyanakkor az országgyűlésnek egy küldöttsége a weimari nagyherceget kérte fel trónutódlásra. A kísérletből nem lett semmi, pedig milyen érdekes lett volna, ha a nagyherceg főminisztere, Johann Wolfgang von Goethe Magyarországon is vezető politikai szerepet tölt be.

1848-ban természetesen a Rajnán túli Európához apelláltunk, majd Világos után az emigrációs politika, elsősorban Teleki László és - az Amerikából visszatérő - Kossuth Párizst és

Londont próbálta a magyar ügy mellé állítani.

Ismeretes Kossuth világpolitikai jelentőségű akciója III. Napóleon lombardiai hadjárata előtt. A császár ígéretet tett arra, hogy ha Kossuth, ahogy az Napóleonnak felvetette, meg tudja buktatni az angol kormányt, Lombardia elfoglalása után a közben fellázadó magyarság segítségére siet. Az akkori angol kormány ugyanis minden bizonnyal hátra támadta volna Franciaországot.

Kossuthnak valóban sikerült szónoklataival, majd ügyes manőverezéssel az angol ellenzékét kormányalakításhoz segíteni, sőt az új kormány írásbeli semlegességi garanciáját Napóleonnak átnyújtani.

A császár le is győzte az osztrák hadsereget, de győzelmének kihasználása helyett váratlanul békét kötött.

Nemsokára azonban elérkezett az 1867-es kiegyezés pillanata, amikor hazánk nemcsak visszakapta - ma úgy mondanánk, egy osztrák-magyar konföderáción belül - szuverenitását, hanem a Monarchia közös külügyminiszterének, gróf Andrássy Gyulának személyében külpolitikánk irányítását is.

Ámde miután Andrássy tervét a francia és angol orientáció érvényesítésére balsiker kísérte, vigyázó szemünket Északra vetettük. A tagadhatatlanul fennálló orosz, illetve pánszláv veszély túlbecsülésével a Bismarck által egyesített Porosz-Németországgal szövetkeztünk.

Ebbe a szövetségbe Andrássy bevonta az oroszokat is. Így jött létre a három császár szövetsége - egy különös módja az orosz veszély ellensúlyozásának. Andrássy azonban ennek előnyét azzal magyarázta, hogy Indiában is úgy szelidítik meg a vad elefán-

tot, hogy két szelíd elefánt közé fogják. És amikor egy diplomata csodálkozását fejezte ki Andrássynak, hogy az orosz külügyminiszterrel, Gorcsakovval karonfogva látták sétálni, Andrássy azt felelte, hogy ha az ember meg akarja akadályozni, hogy valaki a szakadékba taszítsa, a legjobb karonfogva sétálni vele.

Ez a politika akkor valóban eredményes volt. A tragédia akkor vette kezdetét, amikor II. Vilmos az európai egyensúlyt mindenekelőtt szem előtt tartó Bismarckot elbocsátotta, s ezzel az Andrássy-Bismarck-koncepció összeomlott. Az utóbbi által rettegett „cauchemar” koalíció, az antant lassan létrejött.

Súlyos következményekkel járt, hogy Magyarország most már véglegesen annak a Porosz-Németországnak a szövetségesévé vált, amely már 1870-ben Franciaország fő ellensége lett, majd az első világháborúban ezzel a birodalommal együtt vett részt az addig legvéresebb háborúban a franciák ellen. Ez a tény legalább annyira járult hozzá Trianonhoz, mint Clemenceau elvakultsága, az angol külügyi hivatal magyarellenes politikája vagy Benes és Masaryk propagandamunkája.

Károlyi Mihály antantbarátságára, ami mögött semmi erő nem állt, kár szót vesztegetni.

A két háború közt Bethlen István, de főleg Teleki Pál mindent elkövetett a Nyugattal való kapcsolat fenntartására. Teleki koncepciójáról az elmúlt években számos dokumentum jelent meg, most nem térünk ki rá.

*

A második világháború után valószínű szociális forradalom zajlott le nálunk. Az addigi osztályuralmat gyakorló vezetőosztály elvesztette hatal-

mát. Nemcsak mert nagyrészt kompromittálta magát németbarátságával, hanem azért is, mert tömegesen Nyugatra menekült. Másrészt a rég esedékes földreformmal elvesztette fontos anyagi alapját is. Ugyanakkor a parasztság a nyugati nyomásra bevezetett parlamentarizmus útján a politika részbeni irányítójává lett. Azért nem egészben, mert a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, illetve annak szovjet elnöke gyakran avatkozott be a még csak fegyverszünetet kötött, korlátozott szuverenitású államunk ügyébe.

Vessünk egy pillantást 1945 utáni nemzetközi helyzetünkre! Bármilyen szörnyűségekkel járt is a szovjet megszállás, ez a békekötésig törvényes volt. Az Egyesült Államok és Anglia, a két további győztes nagyhatalom megbízásából is történt.

Arról kevesebbet tudunk, hogy egy moszkvai amerikai-angol-szovjet egyeztetés következtében Magyarországra 1944 végén a kommunista vezetők is demokratikus és nemzeti programmal érkeztek. Ahogy Charles Gati kutatásai bizonyítják, a Szovjetunió nem kívánta az ország bolsevizálását és Finnországéhoz hasonló státust szánt nekünk vagy tíz-tizenöt évre.

Ekkor még hatalmas amerikai katonai erők harcoltak, majd maradtak körülbelül 1945 végéig Európában. Februárban fogalmazták meg a jaltai deklarációt, melyben a három győztes nagyhatalom kötelezettséget vállalt arra, hogy lehetővé teszik „átmeneti kormányhatóság alakítását, amely a lakosság minden demokratikus elemét képviseli”, majd „szabad választások útján olyan kormány felállítását, amely felelős a nép akaratának”. Ezeket a követelményeket 1945 őszén - az első szabad választások alkalmával - Washington és London be is hajtotta Moszkván. (Csak közbevetőleg: alig egy évtizede Reagan elnök felszólította Moszkvát a jaltai egyezmény végrehajtására, tehát a rabnépek szabadságának helyreállítására!)

Az előfeltételek tehát adva voltak, hogy Magyarország ismét csatlakozzék a Nyugathoz. Az 1945-ös budapesti és országos szabad választások nemcsak polgári többséget biztosítottak szuverenitásunk legfőbb szervében, a parlamentben, hanem alkalmul szolgáltak a kormány nemzetközi elismerésére is. Ismét egy nyelven beszéltünk a Nyugattal. A nyelv, amelyen a magyarság a választások szim-

bólumán át szólott, olyan egyértelmű volt, és annyira egyezett az egész demokratikus világrend gondolkodásmódjával s értékrendszerével, hogy a győztes Nyugat egyszerre elfeledte, hogy Magyarország a leggyűlöltebb ellenség mellett a végsőkig kitartott, hogy joggal vagy jogtalanul feudálisnak nevezett, de mindenképpen ellenszenvvel kísért rendszer volt benne uralmon történelme utolsó szakaszán, és minden fenntartás nélkül sorolta be a nyugati demokráciák közé, sőt példaképnek állította szomszédai, tehát a volt kisantant államok elé is.

Íme egy példa: A *New York Times* „Demokrácia Magyarországon” című vezércikkében az alábbiakat írta: „A magyarok legyőzöttek, háborús pusztítások után s orosz megszállás alatt mégis az első szabad választást rendezték a háború óta Délkelet-Európában. Ugyanakkor elegendő politikai érettséget tanúsítottak, s a döntő többséget egy pártnak adták... Ha a kisgazdákat hagyják, hogy politikájukat gyakorlatilag is megvalósítsák, Európának legnyugtalanabb vidékén a demokrácia fellegvárát fogják felépíteni, mely lelkesítheti mindazokat, akik a környező országokban a demokráciáért harcolnak.”

Az 1945 februárjában hivatalba lépő Nagy Ferenc miniszterelnök az angolszász hatalmakkal a legjobb viszony kialakítására törekedett. Júniusban már hivatalos látogatást tett Washingtonban, ahol a magyar békecélok - lényegében etnikai határok - érdekében lépett fel. Egyúttal elkötelezte magát a Duna nemzetközivé tétele mellett, ami az amerikai politika egyik fontos célkitűzése volt. A Nemzeti Bank elhurcolt aranykészletének visszaszerzésével pedig lehetővé tette a pénzstabilizáció sikerét.

Mint tudjuk, a merev orosz állásponton minden nyugati kísérlet a határok Erdély felé való kiigazítására zátonyra futott. Ahogy az első Trianon az antant bűne volt, a második kizárólag a Szovjetunió diktátuma volt.

A választások után kezdődött a másfél éves küzdelem a polgári oldal és a szovjetek támogatta Kommunista Párt közt, de 1947 elejéig egyik fél sem kerekedett felül. A nyilvánvaló patthelyzetet a kommunisták erőszakkal változtatták meg, először egy koncepciók irakatképpel próbálkoztak, majd amikor ez nem vezetett eredményre - mert a parlament nem adta ki Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtít-

kárát -, szovjet beavatkozás kieszközölésével.

Nagy Ferenc megkísérelte még kihúzni a szovjet kivonulásig, ami az 1947 februárjában megkötött békeszerződés után rövidesen várható volt. Május végén azonban a svájci szabadságán tartózkodó kormányfőt lemondásra kényszerítették.

A szovjetek irányította puccs visszhangja Nyugaton - nemcsak a sajtóban! - elementáris erejű volt. Az angol parlament mindkét házában erőteljes tiltakozások hangzottak el, Truman elnök pedig ENSZ-vizsgálatot kezdeményezett.

Erre nem került sor, mert Moszkva egyszerre szembefordult a Marshalltervvel is, amit pedig már-már elfogadott, nemcsak maga, hanem a kelet-európai országok számára is. A Nyugat-Kelet közti sajtóháború egyre nagyobb méreteket öltött. Bátran állíthatjuk, hogy a hidegháború megindításában jelentékeny szerepet játszott a magyarországi puccs.

A Nagy Ferenc és Varga Béla vezetése alatti demokratikus magyar emigrációt azonban az Egyesült Államok kvázi ellenkormányának ismerte el. Hatalmas összegeket áldozott rá, és az eredmények nem maradtak el. Az atlanti együttműködésnek a két ország közt ez volt a legmaradandóbb hatású példája.

Magyarországra lassan leereszkedett a vasfüggöny. A magyar nép azonban továbbra is a Nyugathoz tartozónak tudta magát. El kellett következnie az 1953-as „új szakasznak”. Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt, majd a parlamentarizmust és a szabadságjogokat helyreállító 1956-os forradalomnak, mely alapjaiban rengette a világkommunizmust.

Washington azonban teljesen cserben hagyta a felkelt magyar népet. A nyugati közvélemény viszont keblére ölelte - ha az egész népet nem is tudta - a 200 ezres menekült tömeget.

A harmadik nagy találkozás Magyarország és a Nyugat közt 1989-ben zajlott le. Lengyelország és Magyarország járt az élen függetlensége kivívásában, de az utóbbi három további nemzet felszabadítását is lehetővé tette.

Nem csoda, hogy országunk volt az első Kelet-Európában, amelyiket meghívtak az Európa Tanács tagjai közé. Hasonló okból számíthatunk arra, hogy a legelső közt leszünk a NATO jövődó tagjai között. ■

SOKARCÚ SZÁZADVÉG

Ragyogó, emelkedő történelmi idők nem ritkán tehetségekben szükölködnek: az ilyen korszakok bemutatásának múzeumi termein azután gyorsan átsétálunk. Máskor szenvedésekkel, válságokkal teli vagy hanyatló periódusokban kiválóságok egész sora hagyja rajta a korszakon keze nyomát. Így lesz egy-egy időszak, amely a benne élők többsége számára csak szenvedést hozott, számunkra irigyeltté, vonzóvá: lettünk volna bár az akkor nagyok kortársai! - és letelepszünk a múzeumi termek padjain.

A századforduló időszakát egyik történészünk, a tehetségek sokasodó megjelenésére utalva találó kifejezéssel *második reformkornak* nevezte el. Elfogadhatjuk e megjelölést, egy kiegészítéssel és egy megszorítással.

Kiegészítésünk arra irányul, hogy „az első”, a magyar reformkor a térképben csak nálunk hozott nagy kulturális felvirágzást. A többieknek ez bizony „csak” *Vormärz*, a márciusi forradalom előtti nevesincs időszak, vagy - ha már kulturálisan is jelölni kell valahogyan - a *biedermeier*. Az osztrákoknál a nagy zenei fénykor lezárult, a lengyel Chopin, a francia Berlioz, a magyar Liszt járta a világot. Bécsben magányosan üldögezt kamarai levéltári hivatalában Grillparzer. A festészet életképeinek modorosságát ismételtette, a publicisták zöme Metternich zsoldjában hirdette korának állapotait minden világok legjobbikának. A magyarországi nemzetiségek pedig még nem az értékeket hozták létre, csak az értékkerentés alapjait rakták le. Nyelvi normákon egyezkedtek, szótárakat írtak, rokonokat és patronusokat kerestek, külföldi egyetemeket jártak, nagy buzgalommal „ősi” énekeket hamisítottak.

Jó fél évszázad múltán azonban szinte egyszerre ért be a Habsburg monarchia tucatnyi nemzetének-nemzetiségének kulturális termése. A horvát Tesla mérnök, a prágai német Kafka, Bécsben Freud és Trakl, Musil és Hoffmannstahl, Budapesten az orvosi iskola, Erdélyben Octavian Goga, Krakkóban lengyel festők, a délvidéken szerb történetírók, azután Ady és Klimt, Bartók és Broch, Csontváry és Masaryk...

Megszorításunk e „második reformkort” illetően pedig arra vonatkozik, hogy amíg a *reformkor*, legalábbis Magyarországon, elsősorban kiváló politikusokat termelt, addig a századforduló nagyságokban nem. de nagy politikusokban már annál inkább szükölködik. Magyarországon Széli Kálmán „a kompromisszumok mestere” (a kompromisszumok robotosa, ahogy ma mondanánk), Tisza István viszont me-revségéről híresült el - egyikük sem nyitott új távlatokat. Bécsben talán még rosszabb a helyzet, mert épenséggel borzasztó távlatokat nyit a császárváros hallatlanul népszerű antiszemita-nagynémet polgármestere, Lueger (Hitler szívja ezt a levegőt). A birodalmi politikában elmarad a generációs váltás: eljártsszák a 18. századból származó császárhimnuszt, ehhez jön még a császárszakkáll, a császárszemle meg a császármorzsa, s akiről mindezt elnevezték, a századfordulón már több mint fél évszázada uralkodó

császár - az új század kihívásainak megfelelni tudó politikusok nem jönnek. A két uralkodó nemzet, a magyar és az osztrák-német mellett a visszaszorított, szükségszerűen ellenzéki pozícióban lévő nemzetiségeknél sem jobb a helyzet. Fundamentalista politikusok ábrándoznak a németek és a magyarok elnyomásáról, maguk rajzolgatta térképekkel házalnak más nagyhatalmak titkosszolgálatainál, merényleteket szövögetnek (és valószínűleg megvalósítanak meg 1914-ben). Talán csak a Habsburg birodalom szociáldemokráciája az, amely figyelemre méltó politikusokat és teoretikusokat nevel - csakhogy ők kirekesztődnek a hivatalos politikából és a hivatalos tudó-

mányból, „alternatív” nézeteket képviselnek, amelyeket a kortársak zöme sem szellemi, sem politikai kihívás-

Langenthal Ferenccé zenetanárnő tanítványával. Pozsony, 1910 (alsó kép)

Nagyvárad az 1910-es években

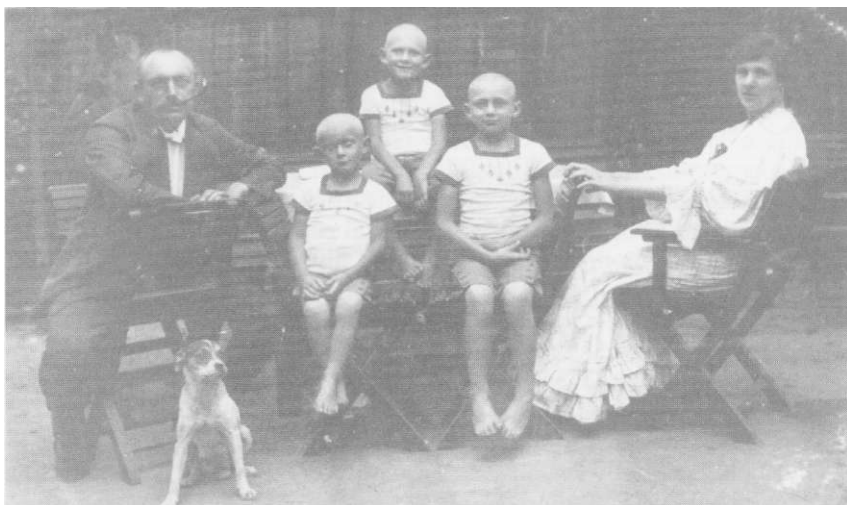
nak egyelőre nem tekint. A politika - a látszat szerint - csak adminisztrátorokat igényel, a tehetség másutt keres tért.

A kulturális tér viszont óriási. A birodalomnak formailag egyenrangú egyetemekből, képzési intézményekből álló tekintélyes hálózata van, amelyek teljesítményükben, presztízsükben nem állnak messze egymástól. Prágának már két (egy régi, német és egy új, cseh nyelvű) egyeteme van, Magyarországon is kettő működik (a pesti mellett a rangos, már önálló természettudományi karral induló kolozsvári). A művészeti képzés műhelyei Bécs után létrejönnek Krak-

kóban, Budapesten, Zágrábban, Prágában - és persze nyitva a nagyvilág, amelyhez az állam a tehetségnek ösztöndíjat ad. Ott a közeli München, a távolabbi Párizs. A tudományban nem szűnik a peregrináció, nemcsak Eötvös Lóránd és Tisza István tanul Heidelbergben, hanem ösztöndíjasok

Staar Lajos csahovai állatorvos és családja, 1910 augusztusában

Karl Lueger hatvanadik születésnapjának ünnepségein a Stephansdom előtt

és nyomorgó diákok tucatjai. Ez az 1870-es évektől kialakuló intézményes háttér (s persze a már korábban erősödő középiskolai hálózat) az, amely ontja a művészeti-tudományos-műszaki diplomásokat, s ott, ahol ezek lépnek a pályára, előbb-utóbb a tehetség is kitör - és eget kér.

A művelődéstörténet korábban rejtélynek, megmagyarázandónak tartotta a monarchia kultúrájának, tudományosságának századfordulós virágzását. „Alapját vesztett felépítményről” és más hasonlókról beszéltek, valaminő sajátos, egyszerűelt helyzetről, amely különös, egyedi kulturális-tudományos eredményeket

hozott létre; közgazdasági határhason-iskolát és nemzeti igényű építést, operettet és pszichoanalízist, befogadta és elüldözte Gustav Mahlert, istenítette és kiátkozta Ady Endrét.

A történelemben persze minden egyszeri, a művelődéstörténetben is. Csodák azért nincsenek. A polgári fejlődés teremtette meg az igényeket; a jelzett felsőoktatási háttér, először még középszerű tudósok és művészek irányításával, a technikai alapokat, amelyekért korábban Itáliát, Németországot kellett megjárni. A tehetségek pedig, amelyek egyszerre jelentkeztek, mindig itt voltak, csak korábban rejtve maradtak. Most már kiemelkedtek: a felzárkózás folyamata révén új nemzedék jelent meg. Persze, nem a semmiből. E virágzás nyilvánvaló erőfeltétele volt még az is, hogy nem korábbi kulturális sivárság után jött létre, nem a szüzföldek, az ugar feltöréséből fakadt. Voltak itteni előzményei, korábbi gazdag időszakai: a barokk, a klasszika, a romantika. E korábbi korszakok még csak óriásaikkal, legnagyobbjaikkal emelkedtek egyetemes jelentőségre. A századvégen a felzárkózó Habsburg-birodalom kulturális-tudományos ér-

telemben is nagyhatalom lesz - persze csak az egyik. A tudományban Németország, a művészetekben Franciaország, az irodalomban Oroszország tekinthető rangosabbnak. De az összteljesítmény, a termés egésze bátran összevethető a többiekével. Jellemző, hogy Amerika ekkor már gazdagabb, de kultúrája - éppen az előzmények hiánya folytán - még serdülőkorát éri.

A Habsburg birodalom különlegessége, hogy kultúráját sok nemzet színei gazdagítják. A sokszínűség tényeiből ne következtessünk a kölcsönhatások gazdagságára. Bécs nem vett tudomást Budapestről, Budapest Zágrábról, Zágráb Újvidékről. De érezték a versenyhelyzetet, és a Bécsben, Budapesten, Zágrábban, Újvidéken alkotók csaknem mind máshonnan, saját nemzetiségi vidékeikről, vagy más tartományból, nem ritkán külföldről jöttek. Alkotóként már nem voltak úgy részesei a soknemzetiségű birodalom kulturális dinamikájának, mint azt mi hinni szeretnénk (sokszor még az egy városban élők sem vettek tudomást egymásról), de magukkal hozták, akár még gyermekkorukból, multikulturális tapasztalataikat, az ebből fakadó nyitottságot, adaptációs készséget. S mivel ebben a birodalomban senki sem tartozott a többséghez (mivel ilyen nem volt), hozták a kisebbségből fakadó vágyat nemzetük hírének öregbítésére, s vele együtt egyéni érvényesülésükre - nemzetük és önmaguk halhatatlanságának biztosítására. Az első generációk ambíciójával és bizonyítási vágyával léptek a pályára. Sokarcú századvéget teremtettek. Sok százuk közül néhány portré - egy csepp a tengerből.

Bojár Iván András

SCHICKEDANZ ÉS LECHNER

Hösi korszak volt. Ma már alig érthető, milyen is egy olyan társadalom, amelyben nemes ügyek mellett elkötelezett urak szöveteznek az ország jobbítására. Amikor az etnikai, gazdasági, vallási, szakmai vagy politikai lobbyérdekek mindegyike mélyén valahol egyazon szándék húzódik meg: Budapest fölvirágoztatása.

Ma már történelmi kudarcok cezúrái választanak el bennünket ettől a kortól. A közelmúlt politikai és társadalmi változásai azonban ismét érvényessé tették azokat az eszményeket, amelyek jegyében az első világháborút megelőző időszak meghatározó alakjai éltek és alkottak.

*A Szépművészeti Múzeum reneszánsz csarnoka a főbejárat felől nézve, 1906 (?)
A Szépművészeti Múzeum főhomlokzata*

Az elmúlt év két jelentős kiállítással is hozzájárult, hogy mindaból, amit a XX. század társadalmi kataklizmái, sanda politikai szándékai elfedtek, újra elevenen ható szellemiség legyen. Nemes hagyomány; összegzésre, megértésre és gondolati folytatásra érdemes tapasztalat. Lechner Ödön és Schickedanz Albert, egy jól - és egy

szinte ismeretlenül csengő név. Egyikük a nemzeti építészeti stílus kimunkálásával a hazai szecesszió legnagyobb alakja, a másiktól a nagyközönség szinte semmit sem tud. Pedig korántsem jelentéktelen az sem, amit Schickedanz alkotott. Számos közismert munkája mellett nem kisebb városképi együttes kialakítása jellemzi életművét, mint a Hősök tere, Budapest legreprezentatívabb urbanisztikai kompozíciója, amely immár közel százéves története során az egymást követő történelmi sorsfordulók helyszíne és tanúja lett. A BBC számára forgatott s a közelmúltban elkészült Budapest-filmjében Szabó István archívfelvételek sorozataival eleveníti fel a Hősök tere históriáját, amelynek néhány ezer négyzetméterén egy szerszmind a XX. század magyar történelme is nyomon követhető. Ezt a térséget formálta hát meg ez

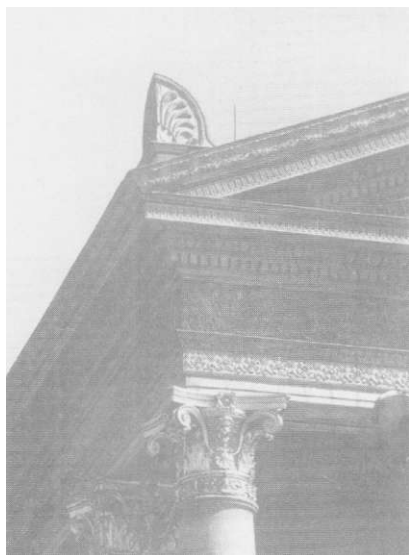
az alig ismert építész. Schickedanz életművének fontossága mindig nagyobb volt, mint a hírneve. Amíg az Operaház tervező Ybl Miklós, az Országház építész, Steindl Imre vagy a New York palotát megformáló Hausszmann Alajos koruknak ismert és ünnepezt mesterei voltak, Schickedanzról

alig tudtak valamit szakmájának határain túl.

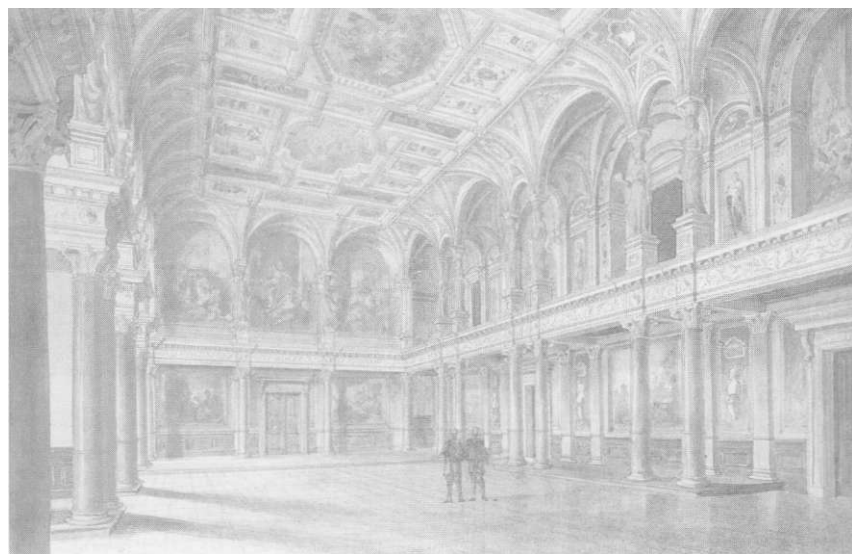
Schickedanz hatalmas munkásságát ma már tisztán láthatjuk a Szépművészeti Múzeum tavalyi kiállítása után, melynek rendezői Gábor Eszter és Jerger Krisztina voltak. A katalógus pedig, ame-

lyet szintén Gábor Eszter, valamint Verő Mária szerkesztett, nemzetközi összehasonlításban is kimerítő alapossggal, filológiai korrektséggel vizsgálja a sokrétű alkotó pályáját, mintegy permanenssé téve a kiállítást lebontása után is. Az építész ismerői számára is új felismeréseket hordoz ez a

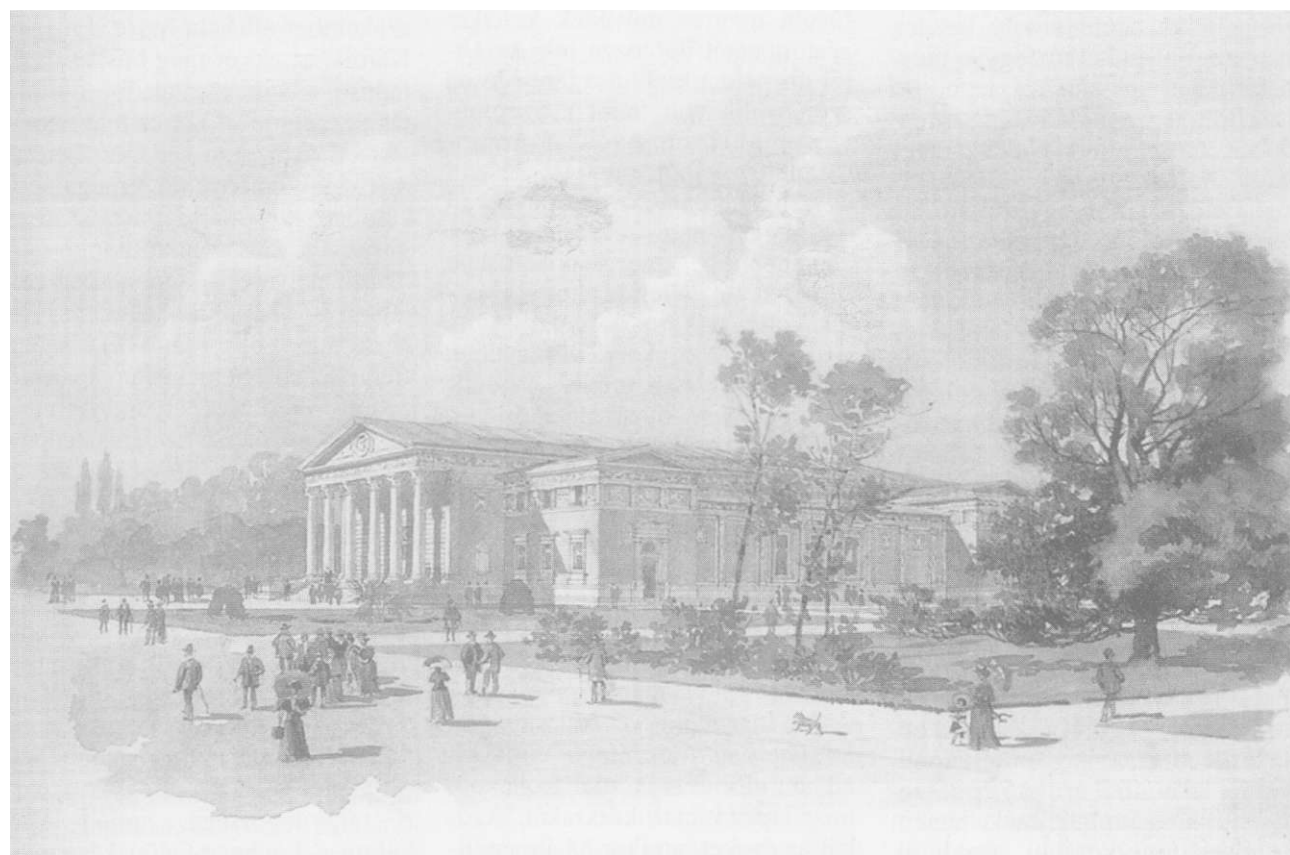
A Múcsarnok főbejárati portikusának részlete

A Magyar Tudományos Akadémia dísztermének mennyezetfestése, 1886-1888

A Múcsarnok, 1894-1896, akvarell (alsó kép)

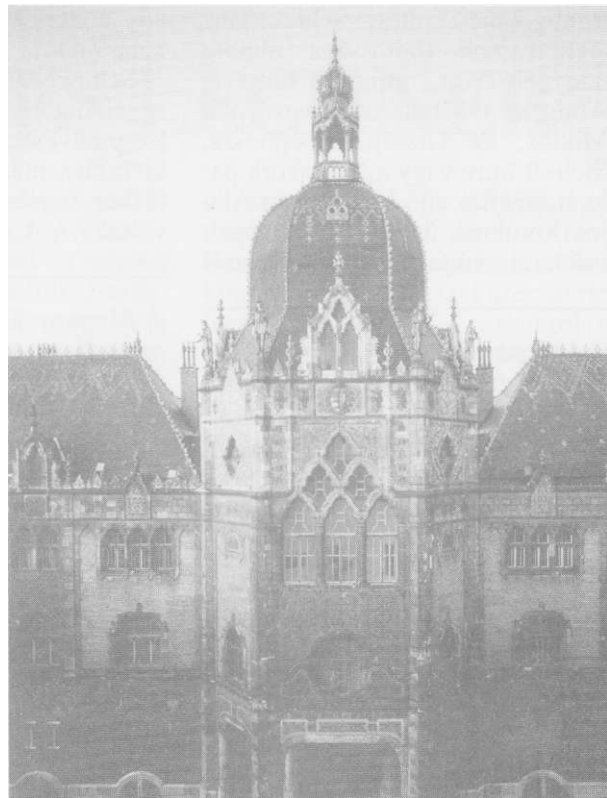

négyszázötven oldalas kötet. A pontosságáról és módszertani kérelhetetlenségéről korábbi munkái során megismert építészettörténész, Gábor Eszter kimerítően részletező tanulmánya Schickedanz tervezői pályáját tekinti át. Ám emellett Hessky Orsolya, majd Zlinszky Mária tanulmányain keresztül kibontakozik a mindhalálig festőművészi ambíciót dédelgető és kiváló bútortervező Schickedanz alkotói portréja is. Végigkövetve mindazt, amit ez az elszegényedő szász családból származó és mélyről induló építész az élete során két kezével megteremtett, a mai szemlélő hajlamos e teljesítményt túlértékelni. Gábor Eszter józanságának köszönhetően azonban plasztikus jellemrajzot is kapunk. Megértjük Schickedanz ódivatú ízlését, korának építészetelméleti gondolkodásán belül elfoglalt régiességét, amely klasszikus módszeréből fakadt. Ennek köszönhető szakmai felemelkedését, de ezzel magyarázható megkésettége is. Schickedanz ugyanis kiváló rajzi és festőtehetségével, a különféle építészeti korstílusok alapos elsajátítása révén tett szert arra a formabiztonságra, amely kezdetben az Ybl-műterem egyik meghatározó munkatársává tette. Az itt eltöltött tíz esztendő egyik érdekesebb feladata, hogy nagy valószínűséggel neki köszönhető az Ybl nevével örökre összekapcsolódó Operaház Andrássy úti homlokzatának elgondolása. Az általa készített vázlattervek tanúsága szerint ugyanis a nagyon elfoglalt, s párhuzamosan több nagy megbízatáson dolgozó Ybl csak kisebb átalakításokat végzett az előzőleg mások által kialakított koncepciókban. A későbbiekben, amikor Schickedanz már önálló tervező volt, a gondosan és rendkívül szépen kimunkált részletrajzokat is maga készítette. Ezekben, így a Szépművészeti Múzeum, vagy akár a Múcsarnok terveiben is, a formai szabályokhoz kötődő, s ezért önkéntesen behatárolt formavilágot teremtett. Nem a semmiből születő építészeti rendszerek voltak ezek, hanem az elsajátított korábbi struktúrák

szintézisei. Magas szintű mestermunkák, de nem is többek ennél. A kor átlagteljesítményének ma már elképzelhetetlenül magas színvonalát jelzi, hogy ez a kiváló építész csupán ilyen megítélést kapott a maga idején.

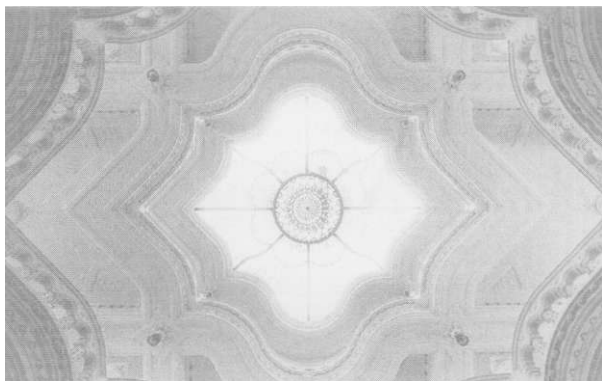
Schickedanz nem lehetett hátzseni. Lechner viszont az volt. Bár ennek a minősítésnek csupán annyi értelme van, hogy tisztázza a kiváló tudós mester és a konvencionális elvárásoktól mentes formateremtő eredetiség közötti minőségi különbséget. Ennek alaposabb megértését is megkönnyítette egy kiállítás, amely az épp száz esztendeje elkészült Iparművészeti Múzeumban az épület hajdani pályázatának és Lechner Ödön-Pártos Gyula nyertes művének keletkezéstörténetét dolgozza fel. Az Üllői úti palota kiállítása lényegesen szerényebb volt, mint a Szépművészeti Múzeum. Azonban Ács Piroska jóvoltából ehhez is készült egy kiváló kötet. Az iparművészeti gyűjtemény mai kezelőinek koncepcionális megalapozottságát azonban jól jellemzi, hogy gondjuk volt a ház homlokzatának letisztításával egykori szépségében láttatni a lechneri művet. Az évtizede egymást követő stílustörténeti kiállításorozatok folyamatában pedig éppen mostanra érkeztek el a szecesszió nemzetközi irányzatait bemutató tárlathoz. Lechner eredeti lapjain megelevenedő egykori gondolatait tehát olyan széles összefüggésben jelennek meg most, amely talán még inkább kiemeli az építész jelentőségét.

Az *Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete* című kiadvány fölidézi a mai kollekció megalapozásának korszakát. Azokat az éveket, amikor az átmeneti-

Az Iparművészeti Múzeum főhomlokzata

leg egy Andrássy úti épületben kiállított tárgyak kalauzát két kiváló szakember állította össze. Pulszky Károly, az ekkor még húszas éveit taposó világhíró, aki később múlhatatlan érdemeket szerez a Szépművészeti Múzeum világhírű festménygyűjteményének megalapozásában is, valamint az 1873-as gazdasági válság miatt pangó építészeti pályáról - átmenetileg félábrándos - ellépő Schickedanz Albert. Az Ybl-irodától ekkoriban függetlenedő Schickedanz iparműzeumi titkári, azaz nyugdíjas állása szolgálhatta azt az egzisztenciális biztonságot, amelyre alapozva, immár harminckét évesen nősülésre szánhatta magát. Egy-két évvel később az építész az Iparművészeti Iskola tanárának is kineveztek, majd újabb néhány esztendő után maga is részt vett a múzeumra kiírt pályázaton. A különféle építészeti versenyek, vetélkedések mai gyakorlatának ismeretében tiszteletet ébresztő az egykori zsűri tárgyilagossága, amiért első helyre a Lechner Ödön készítette

Iparművészeti Múzeum, épületbelső

pályázatot emelték ki, s a szinte házon belülről induló Schickedanz „csupán” harmadik helyezést kapott.

Az építészek bizottsága valóban megfontoltságról és vállalkozókészségről tett tanúbizonyságot. Lechner és Pártos „Keletre magyar” című pályázata ugyanis olyan stílárís, formai újításokat hordozott, amelyek esztétikai megítélése akkor még kétséges volt. A terv nyilvánvaló funkcionális előnyeinek mérlegelése mellett a következő bírálati megjegyzéssel döntöttek a magyarországi szecesszió egyik legkitűnőbb épülete javára: „...a jelen pályázati munka a művészi magasabb színvonalon áll. Egyebekre nézve azonban a bizottság nem kíván nyilatkozni, mert ezen par excellence egyéni alkotással szemben, csak is a szemlélőnek saját egyéni ítélete és ízlése lehet mértékadó”.

Lechner kiemelkedő jelentősége elhivatottságából és eredetiségéből fakadt. A zsürirok óvatossága nem volt alaptalan, a győztes pályaművet ugyanis csakhamar támadások

érték. Steindl Imre, az ekkor épülő Parlament építész-e minden tekintélyét és érveit latba vetve hosszan küzdött, hogy irodáján belüli jobbkeze, a második helyen kiemelt Tandor Ottó szerezzen megbízást a múzeum épületére. Schön Frigyes, a Bécsben működő építész pedig alapos fejtegetésben ostorozta Lechner építészetét az *Építő Ipar* című szaklap hasábjain. Érvei az ekkoriban még divatos eklektikus építészet szellemi készleteiből származtak. A nyertes

munkáját külsődlegesnek, hatásadásznak tartotta. A pályázat körül kialakult polémia történetének zárófejezete száz évvel annak lefutása után következett be, amikor a kötet szerzője, Ács Piroska a közelmúltban végre felbontotta a mindeddig titkosként kezelt borítékokat, s az egyikben rábukkant Schön Frigyes figyelemre is alig méltatott pályázati dokumentációjára. Az *Építő Ipar*-ban közölt kritikai írás mellé azonban szerkesztői cikket illesztett Neý Béla (aki emellett a zsüriben is részt vett), amely józanul és pontosan fogalmazta meg a különbséget a historikus és az abból kilépő újító építész között, és így a Schickedanz és Lechner közötti különbséget is. Neý amellett, hogy a történeti stílusok tanulmányozását és el-sajátítását kötelező elvárásként szabta meg, belátta, hogy az építésben élő művészi érték csak a kötött formákból való kilépéssel szabadul fel, amelynek az egyéni invenció képezheti alapját. Az általa definiált alkotó folyamat olyannyira jellemző volt Lechner Ödönre, hogy a pályázaton szintén győztes munkatársával, Pártos Gyulával folytatott együttműködése is megszakadt a későbbiekben. Kettejük közös tevékenysége tehát

alapvetően arra a korszakra szorított, amikor a Franciaországból hazaérkező Lechner első hazai munkáit még ottani inspirációi alapján, az I. Ferenc kori reneszánsz formavilág folytatásával oldotta meg. Az Iparművészeti Múzeum pályázatára beadott tervek jelligéje már az új irányok keresésére utal. Egyrészt Angliában tett utazásának meghatározó élményével, ahol a gyarmati népek erősen dekoratív formavilágát az európai építészet monumentális tömegeivel vegyítve látta. Másrészt pedig jelentősen hatottak rá Huszka Józsefnek a magyarság ázsiai eredetére vonatkozó elméletei. Szándéka tehát egy olyan építészeti rendszer kidolgozása volt, amelynek formavilága a nép díszítőművészetében gyökerezik. Itt, az Iparművészeti Múzeumban még elsősorban a keleties formakincs vált meghatározóvá, ám későbbi munkái egyre határozottabban „magyaros” jelleget öltöttek.

Két múzeum, két pályázat és két építész - egyazon korban. Egyikük a továbblépés, az újrakeresés, a helyi adottságokból megteremthető autentikus építészeti díszítőrendszer eszméjének megszállott kutatója. A másik pedig az egyetemessé nemesedett klasszicizmus, a bevált, elfogadott történeti stílusok konzervatív ízlésű öre. Óriási a távolság kettejük között. Az eltelt száz év időbeni távolsága azonban kissé közel hozza, egybe látatja az eltérő irányú törekvéseket. Mindkettejük teljesítménye lenyűgöző. Olyan időszakokban, amikor a társadalmi és művészi értékrendszerek szilárd alapok, támasztékok nélkül maradnak, amikor a bizonytalanság és a viszonylagosság lesz úrrá a gondolatokon, érdemes visszatekinteni; hogyan is csinálták eleink? A máig meglévő művek felől visszakövetve a megvalósulás adminisztratív, elméleti és művészeti folyamatát, megnyugodhatunk. Meglehet, Schickedanz és Lechner korát elrekesztik tőlünk a kényszerű történelmi választóvonalak, szellemiségük azonban most is itt él városainkban. Ennek tudatosítása pedig az olyan tudományos értékű vállalkozások feladata, amilyen most a két múzeumé volt.

Rockenbauer Zoltán

NIKISCH

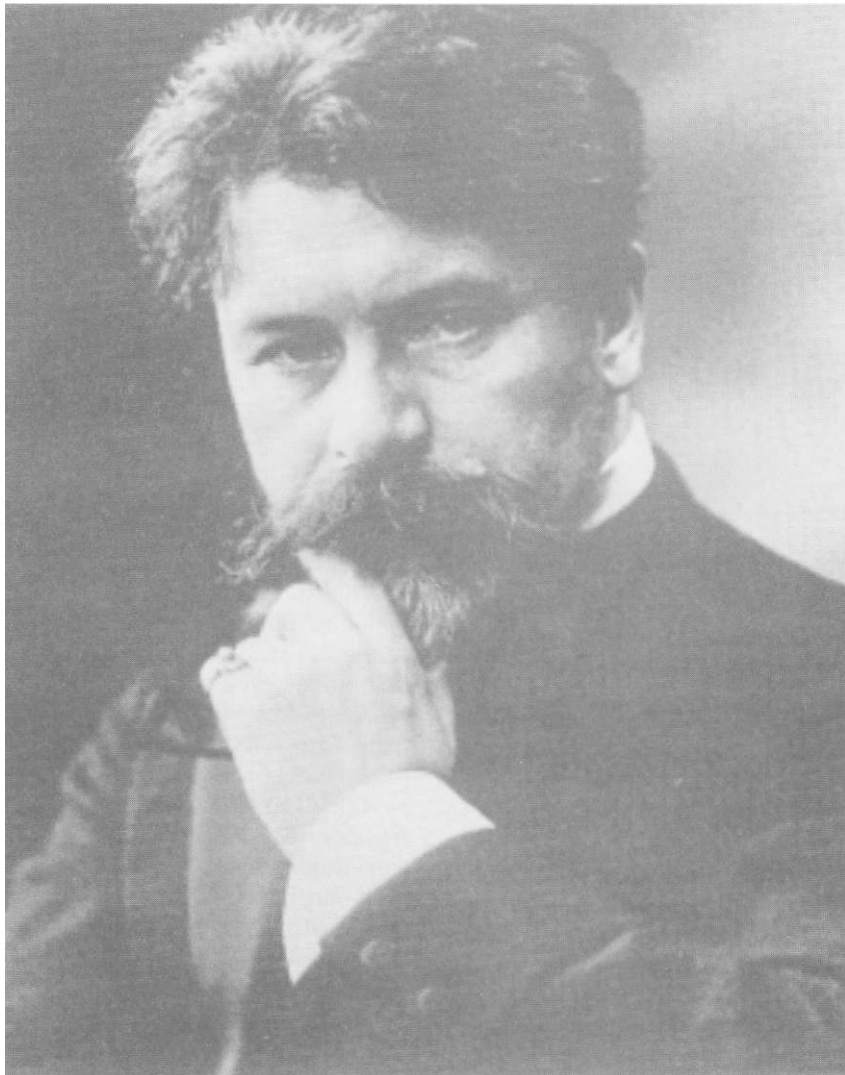
75 esztendővel ezelőtt halt meg Nikisch Artúr

Serceg a tű alatt a barázda. Beethoven 5. szimfóniájának első, teljes hangfelvételét hallgatom. Az utolsó békeévben, 1913-ban készült. Hallgatom, miként igyekszik az Idő makacsul magába fojtani Nikisch karnagy távoli üzenetét arról, hogyan kopogtat az ajtón a Sors.

Nikisch Artúr a Moson megyei Lébényszentmiklóson született 1855-ben, magyar anyától, morva apától. Nem akart könyvelő lenni, mint atyja, hadvezér lett belőle, a legnagyobbak közül való. Bár jobbában acélkard helyett fapálcát tartott, amerre csak járt, meghódoltak neki a lelkek.

Zenét tanult. Hegedűt, zongorát, komponálást. És mint fiatal ember természetesen rajongott az újért, rajongott Wagnerért. 1872-ben, amikor Bayreuthban lerakták a Festspielhaus alapkövét, Beethoven 9. szimfóniáját maga Richard Wagner vezényelte. A nemzetközi zenekarban a hegedűsök között ott ült az elragadtatott, tizenhét éves Nikisch Artúr. Nem sokkal később ő dirigálja majd a világ legjelentősebb zenekarait. Egyelőre azonban még tanul, mert van kitől, és van mit tanulnia. Hiszen csak két év múlva diplomázik saját vonósszextettjéből, majd további négy évig a bécsi Hofkapelle zenekarában játszik - többek között Brahms, Wagner és Liszt keze alatt. Az első karnagyi állását 1878-ban kapja meg, a lipcsei városi színházhoz kerül, fokozatosan, de gyorsan halad előre a ranglistán: karigazgató, majd másodkarmester. Rövid időn belül átveszi a zenekart. Lipcse gyorsan megtanulja a nevét.

Lipcseben közel s távol nem volt Nikisch Artúrhoz fogható zenész 1886-ig. Ebben az esztendőben aztán felettébb becsúszó kolléga érkezett mellé beosztottnak: Gustav Mahler, aki addig Prágában próbálgatta oroszlánkörmeit. Mahler, ez a zseniális muzsikusz persze nehezen viselte, hogy csak másodkarmester legyen Lipcseben, és türelmetlenül várta a kedvező alkalmat, hogy előrébb ruk-

koljon. Nem kellett sokáig várnia. Nikisch hamarosan kedvező ajánlatot kapott a Magyar Királyi Operától, s úgy tűnt, sikerül átcsábítani őt Pestre. Ekként Mahler vehette volna át az első karnagy szerepét Lipcseben. Csakhogy Nikisch tudógyulladást kapott, és kénytelen volt hosszabb szabadságra vonulni: a pesti szerződés kútba esett. Mahler azonban már nem volt hajlandó visszavonulni. Miután időlegesen átvette a betegeskedő Nikisch feladatait a lipcsei színháznál - Wagner-zenedrámákat elsősorban -, elérkezettnek látta az időt, hogy a pulpituson

gyűrje le vetélytársát. „A dolgok legutóbbi fordulata révén gyakorlatilag minden tekintetben egyenrangú lettem Nikischsel - írta egy levelében -, s most már nyugodtan megküzdehetek velem a hegemoniáért, ami feltétlenül az enyém lesz, már csak azért is, mert fizikailag én vagyok fölényben. Nem hiszem, hogy Nikisch sokáig kibírná velem, előbb vagy utóbb felkerekedik innen.” Szegény Mahler! Az élet később kegyetlenül megtanította rá, hogy elsősorban saját fizikumával kell megküzdenie. Nikisch felépült és maradt. Mahler pedig - aki saját szavai szerint nem volt képes

tovább „sápadt holdként forogni Nikisch csillaga körül” - ment, és a sors szeszélyéből éppen a Magyar Királyi Operaház igazgatói székében kötött ki. Mahler tehát megelőzte Nikischt, ha nem is úgy, ahogyan eredetileg tervezte. Mert három év múlva, amikor elüldözik Pestről, Nikisch lép majd a helyébe.

Az ambiciózus vetélytárs elviharzása után nem sokkal Nikisch Artúr is távozott Lipsceből. Remek ajánlatot kapott, ezúttal a tengerentúlról, Bostonból: a néhány éve alakult, jónevű Bostoni Szimfonikusok vezetőjének kérték fel. Nikisch elindult világhódító útjára. „Költő került a technikus helyébe” - lelkesedtek a bostoni lapok már az első koncertek után. Ha belépett a terembe, elült a publikum zsvivaja. Ha felemelte a pálcáját, az emberek visszafojtották lélegzetüket. Nem volt ez magától értetődő még akkoriban, ám Nikisch személyéből mintha varázszerő áradt volna. Klasszikus, ugyanakkor energikus mozdulatai hatására - amelyben a bal kéz önálló életre kelt, és sosem kötözte az irdatlan pálcát tartó jobbat - olyan fényesen szólalt meg a zenekar, aminőt nem hallottak még Bostonban. Ráadásul kotta nélkül dirigált - s ez végképp lenyűgözte a bravúrra mindig éhes amerikai közönséget. Hamarosan legendák keringtek róla, azt állították: hipnotizálja a zenészeit. Valóban, Nikisch mágusra emlékeztetett. Fennmaradt néhány méternyi némafilm 1913-ból. Állítólag a Berliini Filharmonikusokat vezényli, de a zenekart nem örökítette meg a névtelen operatőr. A karmestert látjuk csak, amint hatalmas pálcájává puha kereszteteket rajzol a levegőbe. Minél többször nézzük meg a filmet, annál inkább érezzük: a harmonikus kézmozdulatok dacára leginkább a szemével vezényel. Árad a zene a némafilmből.

Nikisch négy évet maradt a Bostoni Szimfonikusok élén, az együttesel beutazta Amerikát. 1893-ban tért vissza Európába. Újra hívta őt a Magyar Királyi Opera, foglalja el a Mahler által üresen hagyott igazgatói széket. Nem kétséges, hogy zenei szempontból a Mahler-Nikisch-korszak volt a pesti Operaház aranykora. Nikisch Artúr varázsára tódult a közönség, s amire korábban senki sem volt képes Pesten, ő igen: sikerre vitte a *Mesterdalnokok-at*. Az operaelőadások mellett a Budapesti Filharmónia Tár-

sasággal a Vigadóban adott hangversenyeket. „Miként virtuóz a nagy hangszerén, éppoly szuverén hatalommal uralkodik ő 100 tagú hangszerre fölött” - rajongott egy korabeli méltatás. Fájdalom, csak két évet töltött a magyar fővárosban: akárcsak Mahler, ő is összeütközésbe került az Opera szűk látókörű intendánsaival. Nikisch túlságosan is keresett karmester volt ahhoz, hogy beleszólást engedjen művészi tevékenységébe. 1895-ben elhagyta Pestet.

1895-től minden korábbinál jobban fénylett fel csillaga. Először a Lipcsei Gewandhaus Orchester, majd a Berliini Filharmonikusok is vezető karnagyuknak választották. (Mindkét posztot megtartja majd negyed századon át - egészen a haláláig.) Amerika után Európa is meghódolt Nikischnek. A kontinens mögött Anglia sem akart lemaradni, 1904-ben meghívták a Londoni Filharmonikusok

Korabeli rajz Nikisch Artúrról

élére, és tíz éven át az angol együttest is irányította. Természetes, hogy ő lett a világ legkeresettebb vendégkarmestere. Nikisch szeretett utazni, gyakran és szívesen dirigálta Bécs, Hamburg, Amszterdam és Szentpétervár szimfonikusait. Lipcsei és ber-

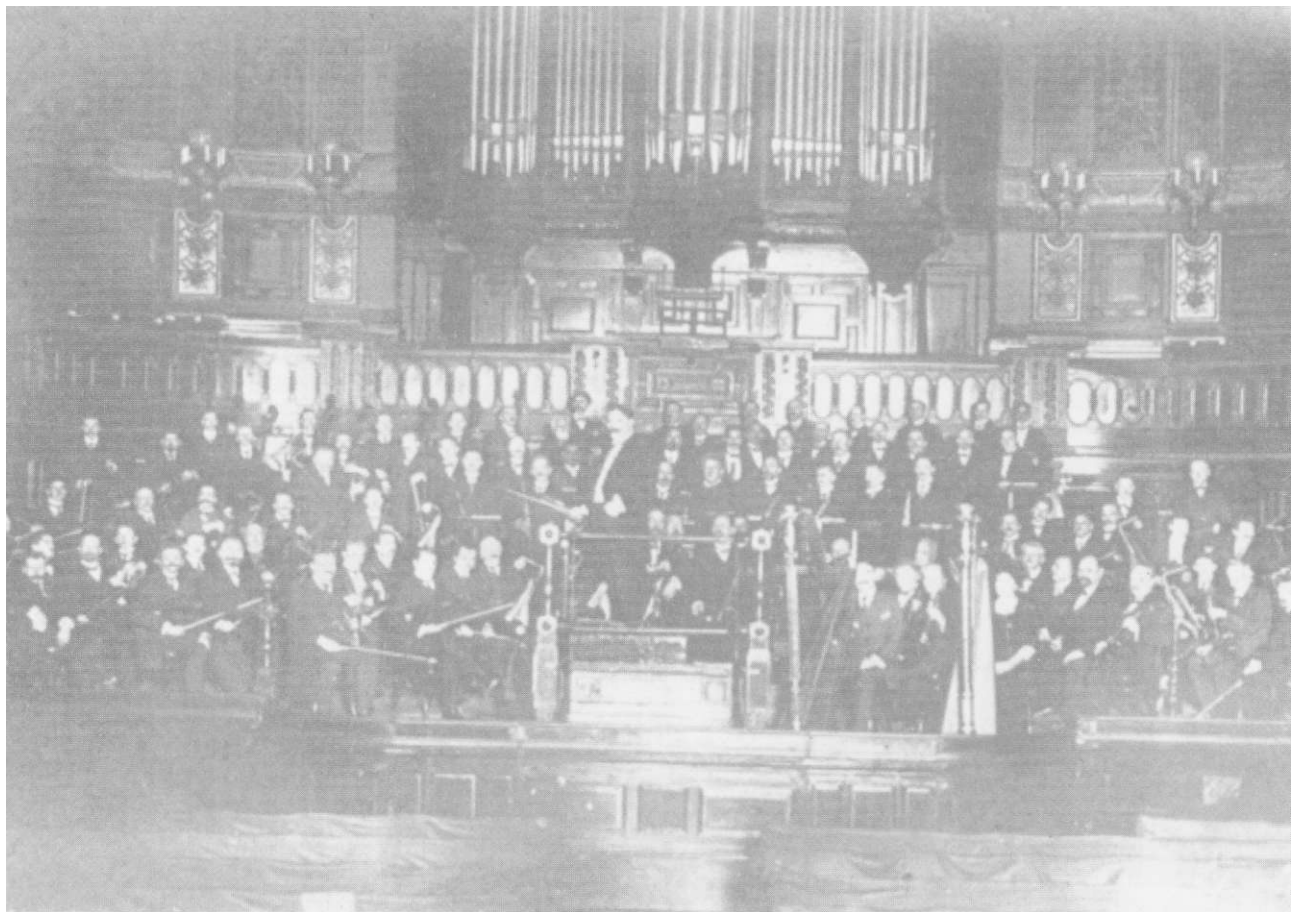
lini zenekarait európai turnékra vitte, a londoniakkal 1912-ben egy hangversenykörút erejéig visszatért Amerikába.

Nikisch talán sosem lehetett volna ennyire sikeres, ha *csak* nagyszerű zenész. Ám nem csak a publikum szerette, a zenészek is lelkesedtek érte. Nem volt diktátor, mint Toscanini vagy Mengelberg. Ellenkezőleg, barátságos volt és udvarias. Ha idegen városban vendégeskedett, sort kerített rá, hogy megszorítsa, mondjuk, az öreg brácsás kezét: Kedves Schulze, ön itt? Nem is tudtam, hogy ebben a szép városban kötött ki! „Egykettőre név szerint ismerni a zenészeket, és sohasem tévedni ebben: ez is egyik tulajdonsága volt Nikischnek - emlékezik Fritz Busch egy kölni próbára. - Rögtön éreztem, hogy mielőtt még egyáltalán dirigálni kezd, máris rajong érte az egész zenekar.”

Nikisch megközelíthető volt. Bár nem fogadott tanítványokat, mégis szinte valamennyi későbbi nagy dirigens mesterének tekintette. Wilhelm

Furtwängler, századunk talán legszuggesztívebb zenésze — aki Nikisch halála után örökébe lépett Lipscebén és Berlinben - azt állította róla: ő volt az egyetlen, akitől valóban tanulni tudott.

„Mennyi időre volt szükségem

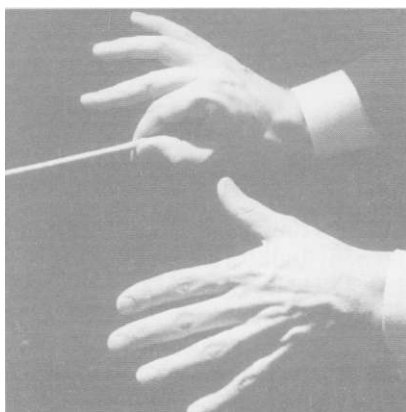
mint fiatal karmesternek - írja Furtwängler -, ...amíg rájöttem, miért szól minden zenekar Artur Nikisch egyszerű mozdulatainak hatására annyira másként, miért játszanak nála a fúvósok első perctől fogva a szokásos sforzatok nélkül, a vonósok zengő legatót, miért ágyazódnak a rézhangszerek olyan természetességgel a többi hangszer közé, úgyhogy a zenekar egésze olyan meleg hangzással szól, amelyet más karmestereknél nem tapasztalhatunk. Megértettem, hogy ez a szép összhang, amely Nikisch vezénylete alatt kialakult, nem véletlen; hogy ez a jelenség, hogy pontosabban fejezzem ki, azon a módon múlik, ahogy Nikisch a »hangzást« mozdulataival irányította.”

Különös módon Toscanini - akinak homlokegyenest ellenkező elképzelései voltak a vezényletről, mint Furtwänglernek - szintén Nikischet tekintette példaképének. *Soha senki nem volt igazán jó* - mondogatta a majdnem kilencvenesztendős maestro, ha visszatekintett a mögötte álló évtizedekre - *csak egyvalaki: Nikisch.*

Ezt a csodát igyekszem most kihallani abból a sercegésből, amelyet

Nikisch Artúr és a lipcsei Gewandhaus-Orchester 1914 körül

a sugárlemezeire átjátszott akusztikus felvételek őriznek. Meghalt három évvel azelőtt, hogy a lemezstúdiók alkalmazni kezdték volna az elektronikus hangrögzítést. Lehetőfinom pianissimóit és szenvedélyes kitöréseinek dinamikáját a korabeli hangfelvételi technika nem képes visszaadni, legfeljebb sejtetni, de szeszélyes, mégsem túlzó rubátói, a zenekar fegyelmezett, elegáns játéka le-

nyűgöz. Mi maradt a hatalmas repertoárból? Néhány lakklemez mindössze. Beethoventől az *Ötödik* - minden idők első, teljes szimfóniafelvétele - és az *Egmont-nyitány*, Berlioztól a *Római karnevál* nyitánya. Az operák - az *Oberon*, a *Bűvös vadász* vagy a *Figaró házassága* - nyitányai is sokkal inkább a hangversenytermek virtuózát idézik, mint a színházi karmestert. És itt van Liszt Ferenc XIV. Magyar Rapszódiaja... lám csak, két felvételen is! 1913-ból a londoniakkal és 1921-ből a Berliini Filharmonikusokkal.

Véletlen lenne, hogy Liszt művét kétszer is lemezeire dirigálta, amikor kedvenc Wagnerétől egyetlen hangot sem hagyott örökül? Nem hiszem. Elég csak meghallgatni a későbbi, különösen szabad ritmusú, minden ízében magyar felvételt, hogy megértsük, a világpolgár Arthur Nikisch, akit egész Európa és Amerika magának érzett, a magyar rapszodiával mutatta meg, honnan is származik ő valójában. A magyar verbunkot talán azóta sem szólaltatta meg senki annyi szívvel, mint ő ezeken a sercegős, régi lemezeken. ■

HERZL TIVADAR ÉS A NAGYVILÁG

„A sors mindig megtalálja a módját, hogy akire titkos céljaihoz szüksége van, megszerezze magának, bár-mint rejtőzzék is az illető” - írta Stefan Zweig melankolikus emlékezéseiben, *A tegnap világá*-ban Herzl Tivadarról. Kevés hazánkfíával büszkélkedhetünk, akit egyúttal egy másik állam különös, megkülönböztetett becsben tart. Herzl - Binjámín Zeév - Tivadar, az újkori zsidó állam eszméjének egyik életre keltője ezen ritkák egyike volt. Pesten született 1860-ban, a legnagyobb magyar, Széchenyi István halálának évében, és 44 éves korában Bécsben halt meg, a dualista korszak legnépszerűtlenebb magyar kormánya, a darabontkabinet kinevezése előtti évében.

Rövidre szabott életéből Herzl tizenhét évét szülővárosában töltött. 1878-ban érettségizett a pesti evangélikus gimnáziumban, s a család ezt követően költözött át a királyvárosból a császárvárosba, Bécsbe. Kapcsolata Magyarországgal és Pesttel természetesen a későbbiek során sem szakadt meg. Hatalmas levelezéséből és naplójából kiderül - Herzl az utókor szerencséjére kellőképpen grafoman volt -, kikkel érintkezett honfitársai közül a továbbiakban is. Mindenekelőtt a jeles orientalistát, Herzl törökországi kapcsolatainak egyik segítőjét, Vámbéry Ármint említhetnénk. Vámbéryhez intézett, időnként vegyes, német és magyar nyelven írt leveleit rendszeresen a „Kedves Bácsi” megszólítással kezdte. Herzl - századunk legelején - kapcsolatban állt néhány, a kibontakozó cionista mozgalommal rokonszenvező magyar parlamenti képviselővel, így Mezei Ernővel és Vissontai Somával. Meghitt kapcsolatot tartott fenn unokaöccsével, Heltai Jenővel is. Herzl fennmaradt levelein kívül Heltai időskori visszaemlékezései e barátság dokumentumai. A már aggastyán Heltai Jenő egy közös bécsi séta emlékeit elevenítette fel, amely során Herzl cionista terveibe avatta be őt, a pályakezdő, huszoneves újságíró, azzal az óhajjal, hogy csatlakozzon a mozgalomhoz. Heltai nem állt kötélnek, mondván, nem tekinti magát zsidónak, csak magyarnak, ám évtizedekkel később hajlott arra, talán elsietve akkor a nemleges választ.

Az írói ambícióktól duzzadó Herzl

Herzl, a sikeres újságíró, a bécsi *Neue Freie Presse* munkatársa

Tivadart, a bécsi jogi fakultás elvégzése után - ahogy ez lenni szokott - beszippantotta a császárváros sajtója. Hosszú időn keresztül újságíróként és közepesen sikeres színpadi szerzőként tartották számon. Darabjait bécsi és berlini színházak tűzték műsorukra. Arthur Schnitzlerhez fűződő barátsá-

ga - és természetesen levelezése - is erre a korszakra datálható. Újságíróként hosszú éveken át a liberális *Neue Freie Presse* munkatársa volt. Az ifjú Zweig emlékezéseiben ezt a korszakot is megörökítette. Nem tagadta, hogy jó időre ő maga is Herzl hatása alá került. Herzl színpadi műveinek egyik motívuma a zsidó emancipáció és asszimiláció visszásságainak megjelenítése volt. Legsikerültebbnek tartott darabjában, az 1894-ben írt *Az új gettó*-ban szintén az emancipáció kudarc-

Herzl gyermekeivel egy osztrák üdülőhelyen

cát kívánta megjeleníteni. A zsidók - mondatja egyik hőseivel - nem szabadulhatnak az „erkölcsi gettó”-ból. E motívum - mármint a zsidó-nem zsidó viszony irodalmi vizsgálata - egyébként magyarországi íróitársait is foglalkoztatta. Alig néhány évvel korábban jelent meg Csiky Gergely csipkelődő kortörténeti regénye a zsidó újarisztokráciáról, *Az Atlasz családról*.

Az 1890-es évek elejétől Herzl Tivadar lapja párizsi tudósítójaként működött. A párizsi „fin du siècle” forrágatagában elmerülő Herzl hű társra lelt a katonai szolgálat elől a Szajna-parti világvárosban menedéket kereső és találó Szomory Dezsőben. Legalábbis Szomory *Párizsi regény* című művének egyik alakja egy Herzl Tivadar nevű bécsi újságíró.

Párizs azonban nemcsak a kávéházi és éttermi élvezetek miatt fontos helyszíne Herzl életének. A hírhedt Dreyfus-per idején ugyanis ott döbbsent rá véglegesen arra - amit egyébként már bécsi egyetemi éve alatt is tapasztalhatott -, hogy még az európai kultúrnépek sem birkóznak meg maradéktalanul az antiszemitizmussal. A XIX. század egyik nagy álma, a zsidóság emancipációja és asszimilációja - hangzott a keserű felismerés - lényegében kudarcot vallott. A liberális javaslat helyett más alternatívát kell a zsidóság számára találni. Ezzel kezdetét vette Herzl életének cionista korszaka.

Herzl 1896. elején jelentette meg a politikai cionizmus programadó írását, *A zsidó állam. A zsidókérdés megoldásának modern kísérlete* című könyvecskéjét. Miként utóbb a naplójába írta, nem hallott arról, hogy másfél évtizeddel korábban egy oroszországi zsidó orvos, Leon Pinsker *Auto-emancipáció* című röpiratában lényegében az övéhez hasonló programot hirdetett. De az sem bizonyos, hogy akkoriban ismerte már a politikai cionizmus előfutárai - többek között Moses Hess - munkáit.

E nyolcvanoldalas röpirat először Londonban és angol nyelven került forgalomba. Herzl gondolatmenetének egyik lényeges pontja szerint a zsidókérdés nem társadalmi, de még csak nem is vallási kérdés. Nemzeti kérdés ez - állította -, „és hogy megoldhassuk. mindenekelőtt világkérdéssé kell tennünk”. Úgy látta, hogy az

Herzl és vezérkara 1896-ban a Welt megalapításakor

asszimiláció és az emancipáció nem képes feloldani a társadalmi és politikai konfliktusokat. Ellenkezőleg: a jogegyenlőség - egyébként látszólag paradox módon - gerjesztőleg hat az antiszemitizmusra. Herzl úgy ítélte meg, hogy a társadalmi beolvadás ugyan lehetséges volna, például a zsidó-keresztény házasságok segítségével, de ehhez arra lenne szükség, hogy „csak két nemzedéken át békében hagynának bennünket. Nem fognak bennünket békében hagyni” - hangzott a Kassandra-jóslat. „A türelmeség rövid korszakai után újból feltámad az ellenünk való gyűlölet. Boldogulásunk és nyugalomunk valami izga-

tó hatással lehet a környezetünkre.” Szoros összefüggésben a fentiekkel fontos világnézeti tétele Herzlnek, hogy számára a zsidóság - szemben az uralkodó zsidó és nem zsidó nézettel - már nem felekezet, hanem nép. „Nép vagyunk, az ellenség akarataink ellenére tesz azzá bennünket” - írta.

A megoldás - amely Herzl számára „végtelenül egyszerű” - már az aktív cselekvési program része: „Adjanak nekünk szuverenitást a földkereségnek egy, a mi igazolt népi szükségleteinknek megfelelő darabján...” A zsidókérdést, miután a liberális törekvések kudarcot vallottak, csakis úgy lehet megoldani, ha a diaszpóra közel két évezrede után a zsidók honfoglalóként térnek vissza ősi hazájukba. Erec Jiszróelba, Izrael Földjére. A liberális javaslat, a teljes beolvadásig

A hajó fedélzetén, úton Palesztina felé

Herzl temetése Bécsben, 1904-ben

fokozható asszimiláció helyett tehát egy avantgárd utat, az elszakadásig radikális disszimilációt kell választani. A cél tehát maga az önkéntes zsidó szecesszió.

„E gondolatok túlnyomó többsége - állapította meg a közelmúltban Shlomo Avineri - ...nem újszerűs nem is eredeti. (...) *Mi volt tehát Herzl tevékenységének történelmi jelentősége?*” - teszi fel a kérdést. „Herzl volt az - adja meg a választ Avineri - aki meghozza az áttörést a cionizmus számára a zsidó és a nemzetközi közvéleményben.”

A *Zsidó állam-ról* alkotott korabeli vélemények jelentős hányada megle-

hetősen rideg és elutasító volt. Stefan Zweig fentebb már citált memoárjában a bécsi zsidóság többségének értetlenkedő felhördülését örökíti meg: „*Nézzenek oda (...), mi ütött ebbe a különben olyan okos, szellemes és kulturált íróba? Miféle bolondériákat firkál itt össze? Mit keresnének mi Palesztinában? (...) Egyenjogú állampolgárok vagyunk, drága Bécsünk honos, hű lakói, s nem élünk-e haladó szellemű korban, amely pár évtizeden belül minden vallási előítéletet felold? Miért ad ez az ember (...) érveket épp a leggonoszabb ellenségeink kezébe, miért próbál elkülöníteni bennünket...?*”

A millennium pompájától elkápráztatott magyarországi zsidóság túlnyomó többsége - a politikai és társadalmi sikereken felbuzdulva - bécsi

orstársaihoz hasonlóan vélekedett a politikai cionizmusról. A kor egyik vezető zsidó publicistája, Szabolcsi Miksa vitriolba mártott tollal utasította vissza a kivonulás programját: Herzl „*valósággal fascináló módon írta meg legújabb ... tárcáját* - írta a *Zsidó állam-ról* -, *melyben oly szellemesen oldja meg a világtörténelem kétezer éves nagy kérdését, akárcsak Jules Verne a holdbeliekkel való nagy közlekedésünk nagy kérdését.*” A jóindulatúak csak álmódóznak neveztek Herzlt, a rosszindulatúak pedig egyenesen hazaárulónak. A szekularizált zsidók szerint a cionisták nemzetiségi törekvéseket dédelgetnek, és ebből következően hűtlenek a befogadó nemzethez. A hithű zsidók viszont főként a vallástalanságot vetették szemükre, mondván, profán eszközökkel zavarják a Messiás munkakörét, hiszen csak az ő eljövetele idején fog a diaszpóra zsidósága összegyűlni a Szentföldön. Világi erőfeszítésekkel pedig nem lenne szerencsés ezt felgyorsítani. A bírálók azonban vagy nem tudták, vagy nem akarták megérteni a cionisták törekvéseit, s ebből származtak a téves interpretációk is. „*Nem magyar talajon fakadt, alig értjük ezt a mozgalmat* - írta akkoriban Silberstein (=Ötvös) Adolf -, *hózzácsatlakozni nem is fogunk. Nekünk van áldott magyar hazánk, nem keresünk újat. Itt élvezzük a szabadságot, a jogegyenlőséget, (...) szeretet, tisztelet környez bennünket, mint mi is szeretjük és tiszteljük a nemzet egészét és egységeit.*” Egy helyütt azt írja a naplójába Herzl, hogy a pesti zsidók szerint ő egy angol gyarmatosító társaság fizetett ügynöke.

De Herzl Tivadar nem volt álmódó, még kevésbé hazaáruló, de még pénzért vásárolt emberkereskedő sem. Fanatikusan hitt abban, hogy az antiszemitizmus burkolt vagy közvetlen veszélyének kitétt túlnyomórészt kelet-európai zsidóságot csakis egy radikális és grandiózus terv mentheti meg, ami nem volt más, mint a palesztinai zsidó állam újjáalakítása. Átfogó terápiára van tehát szüksége a zsidóságnak, és nem csupán tüneti kezelésre. A filantrópia, avagy a jámborok zarándoktelepei ennél fogva nem szolgálhatnak tartós megoldással.

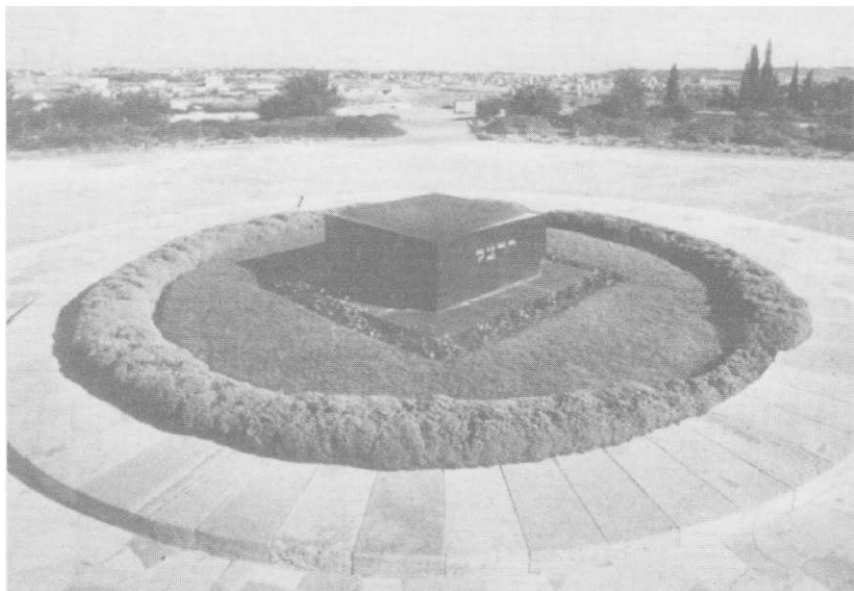
A támadások mellett azonban elismerésekben is volt része. A századforduló ismert osztrák zsidó írója, Ri-

Herzl sírja Jeruzsálemben a „Herzl-hegyen”

chard Beer-Hoffmann *A zsidó állam* elolvasása után lelkes hangvételű levelet írt Herzlnek. „Mindennél többet jelentett nekem a könyvnél mindaz, ami a könyv mögött áll: végre ismét egy ember, aki az ő zsidóságát nem tartja tehernek vagy szerencsétlenségnek, azt nem resignáltan viseli, hanem büszke arra, hogy egy ősrégi kultúra legitím örököse lehet.” A bécsi főrabbi, Moritz Güdemann kezdetben szintén támogatta a cionista gondolatot. A szintén pesti születésű Max Nordau pedig hamarosan leghűségesebb harcostársa lesz. „Azt gondolja az én *Zsidó állam-omról* - jegyzi be naplójában Herzl -, hogy az nagy teljesítmény, és hogy a reveláció erejével hat.”

Miként más országokban, úgy azért Magyarországon is talált követőkre és támogatókra - igazán kis számban - a kibontakozó cionizmus. Az első pionírok közé Rónai János balázsfalvi és Bettelheim Samu pozsonyi ügyvéd tartoztak. Bettelheim a harmincas években közzétett visszaemlékezéseiben a következőképp adta vissza annak az 1896-os „*derűs téli délutánnak*” a hangulatát, amikor egyik kollégája a kezébe nyomta *A zsidó állam* egyik példányát: „*Barátom nagyra dícsérte Herzl legújabb munkáját, és gúnyos mosollyal vettem át a kis füzetet. Kevés bizalmam volt az asszimiláns »Freie Presse« munkatársának a zsidókérdésről szóló művéhez (...) Érdekfeszítő volt minden mondatában (...) Nem tettem le a kezemből. Eltűnt az egész környező világ körülöttem. (...) Biztos érzésem volt, hogy ez a brossura egy új, boldogabb kor hajnalhasadását jelenti a zsidóságnak...*” Nem véletlen ezek után, hogy Bettelheim doktort - no és persze erdélyi kollégáját, Rónai Jánost - az első magyarországi cionista egyletek alapítói között találjuk. Ők voltak a herzlíanus cionizmus hazai „alapító atyái”.

A zsidó állam megjelenését követő gyorsan pergő éveket Herzl a kibontakozó cionista mozgalom megszervezésének és különböző diplomáciai erőfeszítéseknek szentelte. Miután rendületlenül hitt abban, hogy a nagyhatalmak felkarolják elképzeléseit, sorra kilincselte Európa udvarainál és kormányainál. Több-kevesebb sikerrel tárgyalt uralkodókkal, nagyhercegekkel s nagyhatalmú miniszterekkel.

Nagyvonalú ígéretek azonban nem igazán sikerült kicsikarnia belőlük. Herzl és követői fellépésének köszönhetően egyúttal óriási viták árán ugyan, de létrejött a cionista „világszervezet” is. A kibontakozó, egyúttal gyorsan differenciálódó cionista mozgalom első, programadó konferenciájára Bazelben került sor 1897 augusztusában. A szervezők eredetileg Münchenben szerették volna megtartani a találkozót, ám - jelezve a politikai cionizmussal szembeni „a priori” fenntartásokat - a németországi rabbik egy csoportja tiltakozása miatt el kellett állni a bajor fővárostól. Így több száz küldött részvételével a svájci kisváros, Bazel adott otthont az első cionista kongresszusnak. Itt fogalmazták meg a cionizmus politikai célkitűzését is, ami nem volt más, mint hogy nemzetközi jogilag biztosított nemzeti otthont létesítsenek Palesztinában a zsidó nép számára. Ez volt az a minimum, amellyel világnézeti különbség nélkül akkor még minden cionista küldött azonosulni tudott. Joggal, ám kissé patetikusan jegyezte fel naplójába Herzl, hogy „*Bazelben megalapítottam a zsidó államot...*” Bazelben kétségtelenül új korszak kezdődött az európai zsidóság történetében. A kongresszust követő újabb kongresszusok és diplomáciai erőfeszítések hamar felőrölték Herzl egészségét. London-tól Szentpétervárig és Isztambultól Berlinig bizony sokszor zakatolt vele a vonat. A nagyhatalmak - úgy tűnt akkoriban - csak játékszernek tekintették a cionista mozgalmat. Egy kis nép nagy gondjait azonban képtelenek voltak átérezni.

Herzl még megérhette, hogy közre-

működésével, 1903. folyamán szülőföldjén is megalakuljon a cionista szervezeteket koordináló „csúcsszerv”. A következő évben bekövetkezett halálakor még ellenfelei is nemcsak nagyvonalúsággal emlékeztek meg róla. A zsidó állam - miként utópisztikus regényének is ezt a címet adta: *Ősújdonosság* - megálmodója sírba szállt. Izrael Allama egyik első teendője volt több mint négy évtizeddel utóbb, hogy Herzl Tivadar maradványait a bécsi zsidó temetőből államfőnek kijáró gyász mellett Jeruzsálembé vitesse. Ott végre megpihenhetett.

A cionizmus sok szempontból megújította a zsidóságot. Új ideákat, reményeket és távlatokat adott számára. Ebben Herzlnek és harcostársainak - esetenkénti tévedéseik dacára - elvitathatatlan érdeme és szerepe volt. S hogy tragikus hős volt-e Herzl? Valahol mindenképp az lehetett, hiszen sem ő, sem pedig közeli munkatársai, de még vitapartnerei sem érhették meg az 1948-as esztendőt, Izrael Állama függetlenségének kikiáltását. Miként Mózes sem léphetett be az Ígért Földjére, csak Józsué, úgy a cionista mozgalom pionírjai - Jabotinsky, Achad Haam, Zangwill, Borochof, Franz Oppenheimer s még sokan mások - sem lehettek tanúi az újkori zsidó állam meg-, illetve újjászületésének.

Herzl Tivadar életútja - miként válik a pesti evangélikus gimnázium diákjából a bázeli kongresszust megszervező cionista diplomatává (vagyis egy még nem is létező állam első számú vezetőjévé) - mindenféleképp felélevenítésre érdemes. Ennyivel a szülőföld is tartozik. ■

FRAKNÓI VILMOS OLASZ KAPCSOLATAI

Nem számolhatok be egy eddig nem ismert kézirat megtalálásáról. Nem próbálok meg új összefüggéseket keresni fontos tények és jelenségek között. Bizonyos események háttere mögé biztosabb kontúrok kirajzolására sem vállalkozom. Mindezeket a számos helyről érkező, sokféle tudományos művelő és az évszázadokat átívelő valamennyi korszak iránt érdeklődő tudósok, szakemberek megteszik ezen a magyar tudomány életében oly jelentős konferencián. Miért kértem mégis helyet az előadók között?

Azért, hogy egy nagy magyar tudóseyéniség emlékét megidézzem itt, szeretett városában, amelyben az ő áldásos tevékenysége nyomán váltak szélesebbé, könnyebbé a magyar történezzek és Róma, közelebbiről a Vatikán közötti tudományos kapcsolatok.

Az Olaszország, Róma, a Vatikán és Magyarország közötti évszázados kapcsolatokról szóló könyvek, tanulmányok, cikkek száma évről évre örvendően gyarapodott, s mára valóban könyvtárnyi anyag gyűlt össze ebből a témakörből, s a legfontosabb, legdöntőbb tények a köztudatban is benne élnek. Ma már mindenki előtt közismert például az a történelmi tény, hogy II. Szilveszter pápa küldte Asztrik pécsvárad apáttal a koronát Szent Istvánnak, az első keresztény magyar királynak. Arról azonban már kevesebben tudnak, hogy ezt a nevezetes eseményt Rómában is hirdeti egy carrarai márványból faragott dombormű a San Giovanni in Laterano bazilika egyik oszlopán. A felirat minden odalátogatónak tudtára adja, hogy amikor II. Szilveszter István királynak koronát és keresztet küldött, ezzel „Magyarországon az egyház és az állam szilárd alapjait is megerősítette”. Ezt az emlékművet is Fraknói Vilmos főpap és történettudós állíttatta. Róla szeretnék szólni.

Nem csupán a magyar tudományért kivételesen sokat tett nagy személyiségeket tisztelő utódként, hanem azért, mert én rendezhetem sajtó alá Fraknói Vilmos levelezésének egy részét. Azokat a leveleket, amelyeket ő és a nála hús évvel idősebb atyai jóbarátja, Ipolyi Arnold váltott egymással. A levelezéskötet egyaránt sok érdekességet tartogat a legszűkebb szakmai közönségnek és a századvég,

valamint a századelő iránt érdeklődő olvasóknak. Mindketten a magyar katolikus egyház magas rangú, kivételes tudományszervezői képességekkel megáldott tagjai voltak. A XIX. század végén, XX. század elején alapított közgyűjtemények, forráskiadványok, folyóiratok, tudományos társaságok létrejöttében döntő szerepük volt.

Fraknói Vilmosnak a nagyváradi püspökségből származó, egész életén át kapott jövedelme és minden fáradalmat, törődést jól elviselő egészségi állapotja lehetővé tette, hogy felmérhetetlen tudásvágyát a többi, szintén sokat utazó kortárs között is kiemelkedően nagyszámú utazással elégítse ki. A hazai könyvtárakon, egyházi levéltárakon kívül nagyon sok külföldi könyvtárban, levéltárban fordult meg a szomszédos Ausztriától egészen Amerikáig. Egy velencei gyűjteményben kutató magyar történész 1880-ban feljegyezi, hogy előtte rajta kívül mindössze két honfitársa fordult meg itt, az egyik Fraknói Vilmos volt. 1853-tól kezdve a legtöbbször Olaszországban járt. Modena, Párma, Ravenna, Bologna, Veneza, Nápoly, Firenze és Róma könyvtárainak búvárlása után az 1870-es évektől kezdve a Vatikán könyvtára és levéltára gazdag anyagát találta a magyar történelmi források szempontjából a legfontosabbnak. Mindent megtett, hogy minél több itt dolgozó olasz pappal, szerzetessel ismerkedjen meg és építsen ki jó munkakapcsolatot. Magas főpapi rangja következtében és itt élő paphonfitársai segítségével - köztük is elsősorban az 1864-1867 között Rómában működő, Róma város nemes polgárává, az Accademia dei Nuovi Lincei és a San Luca képzőművészeti akadémia tagjává választott Haynald

Lajos bíboroson, későbbi kalocsai érseken keresztül - módja nyílt sok olasz főpap megismerésére, sőt egészen közeli barátságára is, amint erről levelei tanúskodnak. (Jacobini bíboroson, a pápa közeli munkatársán kívül például Bianchi bíborossal, a lateráni levéltár vezetőjével lépett szorosabb baráti-tudósi kapcsolatba.) Ezek az ismeretségek is segítették őt terve megvalósításában: megszerezni a pápa engedélyét a magyar kutatóknak a vatikáni titkos levéltárakban való kutatásra. XIII. Leót meg lehetett győzni a könyvtárak fontosságáról, például arra is hajlandó volt, hogy az addig pápai díszkocsikat bemutató óriási termeket könyvtári célra átalakíttassa, s hajlandó volt a tudományos kutatás elősegítése érdekében megvásárolni a híres olasz nemesi családok levéltárait is a Vatikáni Könyvtár számára. 1879-ben megnyitotta az addig nem látogatható vatikáni gyűjteményeket is a kutatók előtt, így a magyar történészek, elsősorban a nagy tervekre készülő (és azokat meg is valósító) Fraknói Vilmos előtt is. Fraknói Vilmos és Ipolyi Arnold hatalmas terve, a kilenc vaskos kötetben megjelent magyar vonatkozású okmánytár, a *Monumenta Vaticana* nem készülhetett volna el a pápai engedéllyel használhatóvá vált, magyar adatok gazdag kincsesbányáját jelentő vatikáni levéltárak nélkül. XIII. Leó hosszú pápasága alatt számos magyar pappal személyes kapcsolatba került, munkásságukat érdeklődéssel kísérte, a neki adományozott magyar történelmi témájú köteteket áttanulmányozta, és azokról személyesen mondott véleményt Fraknói Vilmosnak. Az óriási gyűjtemény megvalósításához Vanucci olasz történész *Storia della Italia antica illustrata dei monumenti* című négykötetes művéből is ösztönzést kapott.

Ha Fraknói Vilmos semmi egyebet nem tett volna, csak a vatikáni irattárakban fellelhető, a magyar történelem fontos dokumentumait szűk munkatársi körével együtt összegyűjtötte, kiadta, tanulmányokkal látta volna el, akkor is örökre elvülhetetlen érdemeket szerzett volna a magyar tudomány történetében. Az egyes kötetek bevezető tanulmányai, valamint Ipolyihoz intézett levelei híven beszámolnak a munka megszervezéséről, menetéről, leküzdendő akadályairól (például a fűtetlen könyvtártermekről, a nyitvatartási idő rövidségéről, a paleontológus képzettségű munkatársak

Elhangzott Rómában, 1996. szeptember 11-én, a IV. Hungarológiai Kongresszuson.

megtalálásának nehézségeiről stb.). Rögzítik a máig sem sokat változott forráskiadási elveket, elemzik az okmányokból szerzett felbecsülhetetlen ismeretek értékeit. A sorozat egyes kötetei máig nélkülözhetetlen alapművei a mindenkori kutatásnak, hasznukat, fontosságukat senki nem vonja kétségbe, beépültek a tudományos eredmények közé.

Fraknoi Vilmos szorgalma, kitartása, munkabírása, széles körű érdeklődése és nem utolsósorban az olasz művészet, tudomány iránti rajongó szeretete sok más művet is létrehozott. (A tucatnyi könyv, a többszáz ta-

A Római Magyar Akadémia terasza, Borromini szobrával

nulmány pontos bibliográfiája, részletes életrajza, történetírói tevékenységének alapos értékelése magyar nyelven még nem készült el.)

A magyar történelem szinte minden korszaka érdekelte, s szorgalmas búvárkodásai nagyon sok eredménnyel jártak. Mátyás királyról szóló monográfiája, a Mátyás-kori diplomáciai iratok összegyűjtése és kiadása mellett egész életén át foglalkoztatta a híres Bibliotheca Corvina, róla szóló műve csak több évvel halála után jelenhetett meg. A Corvin-kódexek érdekében folytatott izgalmas és széles körű nyomozás még napjainkra is tartogat meglepetéseket. Egy 1867-es naplóbejegyzése szerint Rómában, a Jézus Társaság központi rendházában is rendszeresen folytatott kutatásokat. Az olasz könyvtáros-szerzetessel olyan jó viszonyba került, hogy a hatalmas anyagból egyszerűen előhozott neki egy kötetet és azt mondta: „Ez bizonyára érdekelni fogja önt mint magyart.” Így bukkant rá például az egyik Corvin-kódexre. Szorgalmával a szerencse is együtt járt, mindig talált az olasz gyűjteményekben izgalmas, fontos magyar vonatkozású anyagokat. Szerencsés volt a Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház kutatása közben is, igen sok anyagot tudott összegyűjteni, munkája eredményét meggyőző, szép

tanulmányban tette közzé a *Katholikus Szemle* 1893-as évfolyamában. A vatikáni levéltár adatai alapján készült *Nagy Lajos és Petrarca* című írása. Sok-sok hasonló példát sorolhatnék még, de csak egyet említek olasz kapcsolatainak a Mátyás-kutatásban történt hasznosításából: 1908-ban egy kapucinus főlevéltárnok barátja, Eduardo da Alencon értesítette, hogy egy 1536 óta a kapucinusok tulajdonában álló, használaton kívüli romos templomban érdekes feliratot talált, s szeretne többet tudni az ott leírtakról. Fraknoi Vilmos nem késlekedett Rómába utazni, személyesen szemügyre venni az 43x22 cm-es márványtablát, amely Mátyás király dajkájának, a valószínűleg erdélyi származású Erzsébet asszonynak hamvai fölé került. A síremléket András nevű szobrász fia állíttatta, de abból mindössze a márványlap maradt meg. Da Alencon atya is segített a nyomozásban, de túl merész állításait Fraknoi kételkedéssel fogadta. Mindenesetre a márványlap létezik, jó lenne, ha egyszer a megtekinthető magyar vonatkozású római műemlékek közé kerülhetne.

Mind naplójegyzetei, mind levelei, mind tanulmányai nemcsak tartalmukkal ragadják meg az olvasót. Légkörteremtő stílusa, a száraz tudományos tényeket is érdekesen előadó képessége a nem szorosan hasonló témakörrel foglalkozókban is őszinte érdeklődést kelt.

Néhány szót arról is szeretnék szólni, hogy mennyire becsülte a könyvtári, bibliográfusi munkát, s milyen kíváncsisággal tanulmányozta a feldolgozás, a lajstromozás munkafolyamatait valamennyi, de különösen az olasz könyvtárakban. Elleszte az ott bevezetett új módszereket, és mivel a Nemzeti Múzeum Könyvtárának (Ma: Országos Széchényi Könyvtár) is hosszú ideig munkatársa volt, a látott újításokat alkalmazta a budapesti könyvtárban is. A ma ott búvárkodók nem is sejtik, hogy a régi könyvek beszerzésében, feldolgozásában, hozzáférhetőségében milyen nagy szerepe volt ennek a sokoldalú pap-tudósnak. 1876. március 1-jén indította meg a máig is élő fontos periodikát, a *Magyar Könyvszemlét*. Szervezőképességére, hatékonyságára, munkabírására jellemző adat, hogy 1875. április 10-én lépett hivatalba a könyvtárban, és már április 16-án terjedelmes előterjesztésben adja elő korszerűsítési javaslatait. Már itt felveti egy könyvtári kiadvány gondolatát, s a Magyar Könyvszemlével valóban hézagpótló folyóiratot teremtett meg. Felismerte, hogy korszerű

könyvtártani és bibliográfiai ismeretek, pontos bibliográfia, jól megtervezett, megszervezett beszerzés nélkül jó tudományos könyvtár nem létezik. A felismerésben elsősorban az olasz könyvtárakban szerzett jó tudományos és személyes emberi tapasztalatai segítettek. A vatikáni könyvtár Bibliotheca Consultazione magyar anyagának szakszerű és önzetlen gyarapításában is elévülhetetlen érdemei vannak.

De ami miatt mindenképpen jelen kell lenni szellemének ezen a konferencián - egy Rómában rendezett, a történeti tudományoknak szentelt konferencián -, az a római francia, német, osztrák történeti intézetek után az általa megvalósított Magyar Történeti Intézet. Áldásy Antal így fogalmaz a terv születéséről: „Róma varázsának hatása alatt határozta el, hogy a magyar történettudománynak az örök városban önálló otthon teremt.” 1894-ben már állt a „díszes épület, amely hivatalva van a magyar történettudomány fejlődésében egy új korszakot inaugurálni” - írta róla a *Századok* című, szintén az ő hathatós közreműködésével indított folyóirat. Fraknoi Vilmos 1892-ben kezdte meg „az intézet befogadására alkalmas ház” építtetését egy Vendura nevű híres olasz építésszel. „...Kis kertől környezve, a déli növényzet örökzöld keretében fog emelkedni a nem ugyan fényes, de nem is dísztelen ház... Az első emeleten egy könyvtártermet öt lakószoba környez: elsősorban magyar történetbúvárok, de egyszersmind az egyetemes történelem, a régiségtudomány és a művészettörténelem magyar munkásai számára” - írja Szilágyi Sándorhoz intézett levelében, melyet ezekkel az emelkedett szavakkal fejez be: „Nem kell néked magyaráznom, mennyire boldognak érzem magamat, hogy nemcsak irodalmi műveimmel, hanem egy bizonyára tartósabb hatású alkotással is éleszthetem a kegyeletet nemzeti történetünk emlékei, hagyományai és tanulságai iránt, melyeket elhanyagolva - hogy dicsóult barátunk és mesterünk, Ipolyi Arnold nemes szavaival éljek -, üresebb lesz a múlt, sivárabb a jelen, kétebb a jövő.”

A történészeken kívül a művészekre is gondja volt. 1902-ben megalapította a római Magyar Művészházat szobrászok és festők számára. Villáját 1913-ban a magyar államnak adományozta. A valahai Magyar Történeti Intézet funkcióját később más intézmények vették át, helyén ma a Vatikáni Magyar Követség működik, melynek falán néhány éve tábla jelöli építtetője, Fraknoi Vilmos érdemeit.

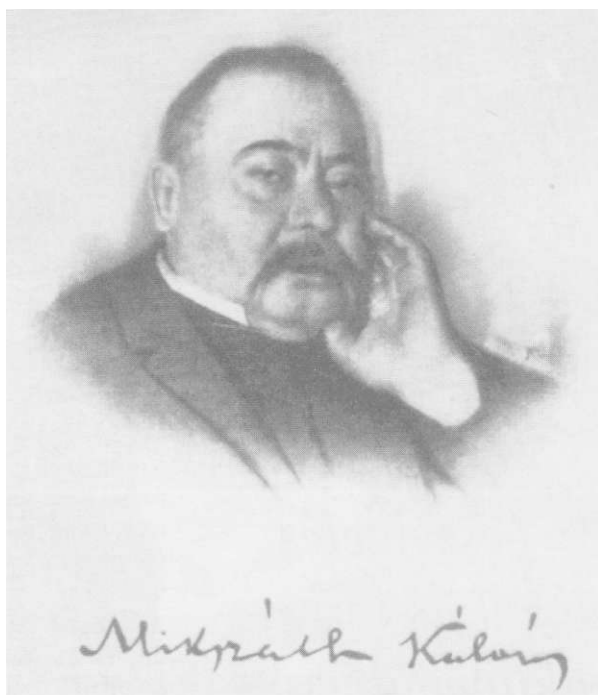
Lázár Ervin

APATINI HÓDFARKÚ CSERÉP

Alsórácegresi házunkat apatini hódfarkú cserép fedte. Ebből a házból dobtak ki bennünket 1951 őszén. Szekszárdi gimnazista lévén, oda kaptam a levelet szüleimtől, most már ne Rácegresre menjek haza, hanem Sárszentlőrincre, ott kaptunk átmenetileg egy kegyelemszobát Százados Drinóczyéktól. A Százados mint ragadványnév a Lőrincen nagy számban előforduló többi Drinóczytól való megkülönböztetésül szolgált. Lőrincen egyébként Dernócinak mondták a Drinóczyt. Így aztán legközelebb Százados Dernóciék házába mentem haza. A hosszú ház szélső, utcára néző szobáját kaptuk, hogy bejuthassunk, át kellett mennünk a századosék egyik szobáján is. Ebben az átmenő szobában állt egy könyvesszekrény. Kékeslila borítású könyvsorozat uralta, több polcon keresztül sorakoztak a kékeslila könyvek. Így hát nagyjából rácegresi kilakoltatásunknak köszönhetem közelebbi ismeretségemet Mikszáth Kálmánnal. Mert az ő könyveinek díszkiadása volt a kékeslila sorozat. Szenvedélyesen tudtam még akkor olvasni, éjszakát-nappalt egybemosva, olyan volt nekem a könyv, mint a kábítószer. *A vén gazember* és a *Szent Péter esernyője* meg a *Prakovszki, a siket kovács*, az volt az én világom, s aztán sor került Buttler grófra, a Noszty fiúra és a megkeseredett a szám íze, nocsak ez nem egy író, hanem kettő, gondoltam magamban, és jó hosszú idő beletelt, amíg ezt a keserűbb, majd-hogynem cinikus hangot megértettem. Pedig akkor még nem tudtam, hogy van egy harmadik arca is. A fénylően okos esszéistáé, a szeniális arcképrajzolóé, aki tévedhetetlenül pontos írásokban idézi elénk kortársait. Nem csak fölmúlhatatlan Jókai életrajzára gondolok. De azokra a kisebb írásokra is, amely néhány vonással elénk idéz valakit. A Frankenburg Adolfról szóló a legemlékezetesebb számomra. Amely írásból nem csak Frankenburg áll elénk

a maga kedvességében, szeleburdiságában, jól öltözött nyárspolgáriságában, de Mikszáthról is kiderül, nagyon is egy író ő, nem három. Megfér öbenne a meleg szív, a tündérvilág iránti vonzalom, a valóságot tévedhetetlenül regisztráló figyelem és a fényes ész, amely egy jottányit sem engedi eltérni az igazságtól. „Annyi valódi érdeme volt neki, hogy bízva elhajíthatom a hamis virágokat.” - írja Frankenburgról, és emlékszed ide, emlékszed oda, kimondja az igazságot íróról, emberről egyaránt, s ha rosszakat is mond, mire a végére érünk, megszeretjük a jó öreg Frankenburgot, mert így akarta Mikszáth, mert ő maga is szerette. Most miközben ezt a Mikszáth előtti tiszteletteljes főhajtást gépelem, és kinézek az ablakomon, egy, a múlt században épült Lónyai utcai bér-

ház tetejét látom. Apatini hódfarkú cseréppel van befedve. Ha fölállok, és szoroson az ablak mellé állok, látom a ház földszintjét is, egy horgászbolt kirakatait és a két kirakat között egy márványtáblát; ebben a házban lakott Mikszáth Kálmán 1902-ben. Örüljön, aki a nyomába léphet. ■

Márványtábla 1960-ból

Budavári beszélgetés Vékás Lajos akadémikussal, a Collegium Budapest rektorával

Aki egyszer is ellátogat a budai Várba, biztosan rápillant a Szentháromság utca sarkán arra a szép barokk épületre, amelynek a Mátyás-templomra néző zárt erkélye alatt üldögél a városvédő, dárdás Paliasz Athéné szobormásolata, kapuja pedig a híres Ruszwurm cukrászdával szemközt nyílik. A régi műemléktábla csak annyit mond róla, hogy több középkori lakóház maradványain a XVIII. század elején épült, majd 1770-1774 között Nepauer Mátyás tervei szerint kibővítették, s ez volt egykor a budai városháza. A kapu melletti új márványablán pedig ez áll: COLLEGIUM BUDAPEST - INSTITUTE FOR ADVANCED STUDY.

- Az első kérdésem tehát Vékás Lajos akadémikushoz, a jogtudomány tanszékvezető egyetemi tanárához, a Collegium Budapest rektorához, hogy miképp lett a városházából Collegium, és mit takar az intézmény angol elnevezése?

- Ez az épület volt 1873-ig, a főváros egyesítéséig az önálló Buda városháza, s később is különböző közigazgatási célokat szolgált. Vi-

szonylag éppen vészelté át a második világháborút, s azután - mint több várbeli középület - kulturális-tudományos hivatást kapott: itt működött a Budapesti Történelmi Múzeum, majd a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 1991-92-ben, amikor felmerült a Collegium Budapest létrehozásának terve, az MTA hathatósan elősegítette a megvalósítást azzal, hogy Nyelvtudományi Intézetét itt a várban más helyre költöztette, és ezt az épületet átengedte a Collegium Budapestnek.

— Így a Collegium szervezettel is kapcsolódik az MTA-hoz?

- Nem. Ezt a sajátos, Magyarországon, sőt Közép- és Kelet-Európában egészen újszerű intézetet hét európai állam - Ausztria, Franciaország, Hollandia, Svájc, Svédország, Németországból Baden-Württemberg és Berlin - köz- és magánintézményei alapították, ezek fedezik az ide érkező kutatók ösztöndíjait, valamint a működési költségeket (összesen évi körülbelül 2,5 millió német márka összegben); a magyar állam pedig az épület ingyenes rendelkezésre bocsátásával vállal benne részt.

Ami az *Institute for Advanced Study* jelentését illeti: ez egy sajátos tudományos intézettípus, amelyet így neveznek mindenütt, ezért mi sem fordítjuk le magyarra. Az első ilyen intézet az 1920-as években az Egyesült Államokban, Princetonban létesült, s ugyanilyen néven működik Berlinben, Uppsalában és több amerikai és nyugat-európai városban. A lényege, hogy olyan kutatóknak, akik már a szaktudományukban elismert, komoly eredményt értek el, kényelmes és kötetlen lehetőséget biztosít a további munkálkodásra, általában egy akadémiai évre (tíz hónapra), de legalább egy szemeszterre. Akár azt is mondhatnám: ez alatt szabadon, a maga tudományos „hobbijával” foglalkozhat a kutató. S a többi *advanced study*-intézet ta-

pasztalatai azt bizonyítják, hogy hosszabb távon az ösztöndíj-adományozóknak bőségesen megtérülő, jó befektetés a „szellem fényűzésére” ily módon áldozni.

- *Hogyan juthatnak a kutatók ehhez a szellemi luxushoz?*

- Pályázatok útján, amelyek elbírálása - a többi *advanced study*-intézet struktúrájával szigorúan egyezően - 15 tagú, nemzetközi tudományos tanács javaslata alapján, az ösztöndíj-adományozók által delegált kutatórium felügyelete alatt történik. Az utóbbi elnöke Wolf Lepenies professzor, a berlini intézet (Wissenschaftskolleg) rektora, alelnöke Glatz Ferenc, az MTA elnöke, tagjai a hét alapító állam egy-egy képviselője, Magyarországról Magyar Bálint kultuszminiszter. A rektor koordináló munkáját a Collegium három állandó tudományos munkatársa segíti: Kornai János, a Harvard Egyetem közgazdász-professzora, Helga Nowotny, a bécsi és zürichi egyetem szociológiai-professzora és Szathmáry Eörs, az ELTE biológiai-professzora. Az ösztöndíjakra ma már nem is kell külön felhívást kibocsátani, mert négyévnyi működésünk alatt a Collegium Budapest híre. Lehetősége oly ismertté vált a nemzetközi tudomá-

nyos életben, hogy az egy időben fogadható 35 ösztöndíjas helyre legalább 150 jó, érdemes pályázat közül választhatunk, így három-négy évre előjegyzésekről is dönthet a tanács. A döntés fő motívuma: a pályázó egyéni tudományos terve, kutatómunkájának értéke, ez elé semmilyen szempont nem kerülhet. Egy-egy szemeszter résztvevőinek végleges megkomponálásakor azután tekintetbe vehetünk néhány más körülményt; például azt, hogy bár elvileg a Collegium valamennyi tudományára nyitott, de speciális laboratóriumi, klinikai vagy különleges műszerezettségűt igénylő ku-

közöttünk legalább 5-8 fiatal, 35 éven aluli kutató, aki a PhD-disszertációján dolgozik vagy éppen elkészült azzal. Számukra külön pályázatot is hirdetünk (az 5-8 helyre évente általában 120-150 pályázat érkezik). Nagyon tapintatosan törekszünk bizonyos geográfiai egyensúlyra is, hogy intézetünk legyen izgalmas találkahelye a fejlett demokráciákból érkező és az 1989-90-es fordulat után erre az útra lépett kelet-európai országok kutatóinak.

- *Ha ilyen nagy az érdeklődés és a túljelentkezés, tervezik-e a Collegium bővítését?*

- Nem. Az épület körülbelül 35 kutató (meg az itt dolgozó apparátus) munkájára ad jó lehetőséget. S ez a létszám ideálisnak mondható: még mindenki személyesen ismerhet mindenkit, anélkül hogy a konvívium kényszerű összecsúszását jelentene.

A rektor egyik legfontosabb feladata a Collegium külföldi ösztöndíjait összeismertetni a témájukbeli magyar tudósokkal, kutatóhelyekkel. Ez persze nem túl nehéz: a legtöbb tudósban megvan az egészséges exhibicionizmus, szeretne megmutatkozni kollégái előtt, elmondani akár egyetemi speciálkollégiumok vagy kisebb tudományos műhelyek keretében a maga eredményeit és problémáit. A rokon kutatási terület, a közös és kölcsönös ér-

tatásokat nem tud kiszolgálni. A pályázatok áttekintésekor - finoman, erőszakoltság nélkül - megállapíthatunk egy-egy akadémiai évre bizonyos *súlyponti témákat*. Ilyen súlyponti téma volt a kelet-közép-európai átalakulás közgazdasági, illetve társadalomlélektani elemzése vagy - a természettudományok közül - az elméleti evolúciós biológia. A kiemelt témához körülbelül nyolc egyéni pályázat kapcsolódik közvetlenül, de még továbbiak bizonyos interdiszciplináris erőteret adhatnak hozzá. Collegiumunk fontos vonása, hogy súlyponti témákhoz meghívunk úgynevezett *társult* kutatókat a téma magyar művelői közül, akik részösztöndíjjal heti két napot töltenek itt. További fontos elvünk, hogy minden időben legyen

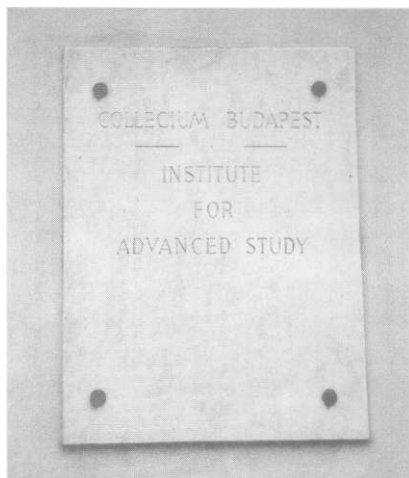

Szent István körmenet a Szent-háromság téren 1837-1848 között. Carl Schwindt rajzairól Moritz Schwindt metszette

deklódás az otthonosságérzés lényeges eleme.

- Valóban: akár reggel, akár délután nyitunk be a Collegiumba: a derű, a kedélyes otthonosság hangulata érezhető, olyan helynek tetszik, amelyet már beragyog a szellem vágyott napvilága.

- Általában tényleg ez a jellemző, bár a hangulat természetesen a rezidensekkel együtt évről évre változik. A derű legfőbb forrása nyilvánvalóan a gondtalanság: az *advanced study*-intézetek alapelve, hogy mentesíti tagjait mindenféle kötelező penzum - határidő, vizsga, tudományos minősítés, egyetemi előadás, mellék munka, pénzkeresési kényszer stb. - alól, ami frusztrációt okozhat. A másik: aki ide pályázott, azért tette, mert érdekli Magyarország, valami vonzalom vagy érdekltség vezérelte, ami éppúgy lehet korábbi szakmai, tanulmányi kapcsolat, mint másod-, harmadgenerációs, családi gyökérzet. A rokonszenv a nyelvhasználatban is tükröződik: a Collegiumban nincs hivatalos nyelv, kijelölt *lingua franca*, de magyar nyelvtanfolyamot mindig

indítunk, s az év végére azok is beszélnek valamelyest magyarul, akik az elején egy szót sem tudtak. Egyetlen „kötött” programunk van: naponta a közös ebéd, mint volt a klasszikus kollégiumokban, de a kötetlen közös kávézásokra, házimuzsikálásokra, beszélgetésekre épp oly szívesen, derűsen jönnek kutatóink, mint egymás előadásaira és egyéb tudományos rendezvényeinkre.

- *Vékás Lajos korábban is jól ismert személyiség volt a magyar tudományos és egyetemi életben mint jogtudós, az MTA rendes tagja, a pesti jogi kar Polgári Jogi Tanszékét vezető professzor, s mindemellett az ELTE rektoraként vezette - sőt átve-*

zette - a rendszerváltozás legizgalmasabb éveiben az ország legnagyobb egyetemét. Talán sokak számára meglepő, hogy most itt, egy másik rektori székben találjuk. Hogyan kapcsolódik egymáshoz a két rektorság, illetve az itteni munka saját tudományos tevékenységéhez?

- A két rektorság között közvetlen kapcsolat nincsen, mint ahogy az itteni munkám és a saját tudományos munkáim között sincs. Nagy megtiszteltetésnek tekintettem, hogy engem választottak meg a Collegium Budapest első rektorának, s a velejáró munkát izgalmas kihívásnak, szép, különlegesen kalandos szellemi expedíciónak tartom. Ez az expedíció a szabályzat szerint az éves ciklus végén, idén szeptember 30-án befejeződik, de remélem, hogy a Collegiummal továbbra is kapcsolatban maradok, tudományos programját azután is segíthetem. Az ELTE-n pedig az egyetemi tanári és tanszékvezetői munkámat a collegiumi rektorság mellett is mindvégig elláttam, itt nem kell változtatnom. Saját tudományos terveim megvalósítását a Collegium közvetlenül nem segítette elő, de annál nagyobb a közvetett hozadék. Négy év alatt 120-130 külföldi kutatóval éltünk itt együtt, Európa szinte minden országából és Kanadából, az Egyesült Államokból és Indiából is. - Tartjuk velük a kapcsolatot, könyvtárunk gyűjti publikációikat, küldjük nekik a Collegium tájékoztató periodikáját, de a legfontosabb az informális kapcsolat. Sok jó barátot szereztünk, számos fontos egyetemi vagy más tudományos intézetben vannak híveink. Ez személyesen is nagy előny, de túlzás nélkül elmondható: az országnak is így térül meg, sokszorosan, amit a Collegiumba investál: a világ tudományos agyközpontjaiba évente 35-40, Magyarország iránt elfogult, baráti „ágens” áramlik vissza innen.

Kissé talán a jövő modellje is ez: remélhető, hogy húsz-harminc év múlva az újabb nemzedékek tudományos elitje ilyen familiárisan, egymást ismerve, szakmailag és barátilag is segítve lesz majd polgára Európának és a művelt világnak.

Szabó B. István

A MAGYAR MŰHELY HARMINCÖT ÉVE

1962 májusában jelent meg Párizsban a *Magyar Műhely* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat első száma. A Budapestről 1650 kilométerre, idegen környezetben magyarul megjelenő lapot 1956 után nyugatra menekült fiatal írók és képzőművészek hozták létre. (Alapító szerkesztők: Czudar D. József - vagyis Harczy József -, Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János, Szakái Imre.) Kezdeményezésüket mindenki abszurd vállalkozásnak tartotta, s mindössze egy-két szám megjelenését jósolta. Még azok is, akik ugyancsak Párizsban vagy Londonban vagy New Yorkban hasonló vállalkozásban törektek a fejüket. A *Magyar Műhely* 1956 szeptemberében publikálta 100. számát (és 56. könyvkiadványát!); joggal tevődik fel a kérdés:

mi éltette közel 35 éven keresztül a kor - egyetlen magyar nyelvű - avantgárd folyóiratát?

Egy szóval válaszolva: a feladat.

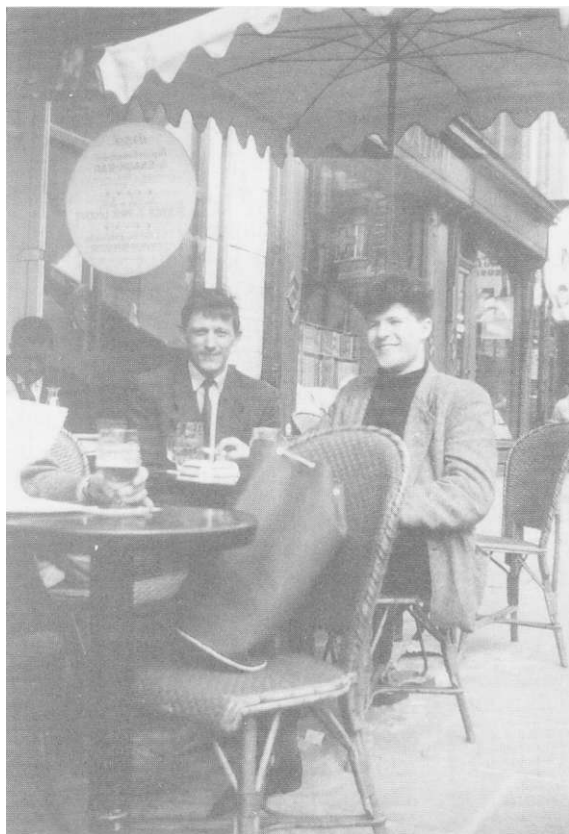
A *Magyar Műhely* önként vállalt feladata kezdetben nemzedéki feladat volt: független fórumot akart biztosítani a Nyugat-Európába kényszerült fiatal magyar íróknak, művészeknek. Az 1957-1962 közötti időszakban létezett már nyugaton néhány anyanyelvünkön megjelenő irodalmi orgánus: az *Irodalmi Újság*, a *Látóhatár* (majd *Új Látóhatár*)-, több újságnak, folyóiratnak volt irodalmi melléklete (bécsi *Magyar Híradó*, *Ahogy Lehet*, *Katolikus Szemle* stb.) - ezek szívesen közölték írásainkat. Mi mindazonáltal saját folyóiratot akartunk, s ezt valószínűleg azért sikerült pont nekünk megvalósítanunk, mert szoros kapcsolatot tartottunk, szinte szimbiózisban éltünk a nálunk jobb anyagi helyzetben lévő, képet-szobrot el-eladogató párizsi magyar képzőművész nemzedéktársainkkal. Segítették a *Műhelyt*, mely kezdetől fogva az ő művészeti folyóiratuk is volt; képzőművészeti szerkesztője, hosszú éveken keresztül, a már nemzetközi hírű Pátkai Ervin.

Annak, hogy a *Magyar Műhely* a kezdeti lelkesedés csökkenése

1959 áprilisában, a *Quartier Latin*-beli *Café Dupont* teraszán Nagy Pál és Parancs János. Már formálódik a *Magyar Műhely* terve

és a közismert alapítványok és szervezetek (például a Szabad Európa) amúgy is csekély adakozó kedvűnek teljes elapadása után is fennmaradt, egyszerű magyarázata van. 1966-ban az akkor háromtagú (irodalmi) szerkesztőbizottság két tagja: Nagy Pál és Papp Tibor egy szakszervezeti nyomdásziskolában néhány hónap alatt kitanulta a nyomdász mesterséget. (A harmadik szerkesztő, Márton László családi és szakmai okok miatt nem tartott velünk; őt Bujdosó Alpár váltja majd föl a szerkesztőségben, 1978-ban.) A *Magyar Műhely* 14. számában, 1966. június 15-én jelent meg a jó hír: a szerkesztőség „örömmel közli barátaival és olvasóival, hogy a lap fennállásának negyedik évfordulóján megnyílt a *Magyar Műhely* saját nyomdája, Imprimerie Artis néven.” A nyomda sajnos az 1968-as párizsi diáklázadás, a három hónapig tartó zavaros állapotok, sztrájkok következtében tönkremegy; ekkor vállalunk fél napos állást egy nagy, Párizs környéki nyomdában, melynek román tulajdonosa, Ioan Cuşa, nemcsak barátunkká, hanem évtizedekre a *Magyar Műhely* mecénásává is válik.

Szabadidőnkben - esténként, szombat-vasárnap - az ő nyomdájában, az ő gépein készíthetjük elő, szedhetjük, tördelhetjük, javíthatjuk a lapot; éppen csak a nyomást fizetjük, s azt se mindig... később bér munkát vállalunk, hogy - Cuşa korai halála után - a nyomás költségeit kifizethessük. Ebből a nyomdából mentünk előnyugdíjba, 1990-ben (Nagy), illetve 1995-ben (Papp).

A nemzedéki folyóirat igen hamar az egyetemes magyar kultúra szolgálatába állt. A *Magyar Műhely* szerkesztői kezdettől fogva úgy gondolták, hogy a magyar irodalom súlypontja Magyarországon van, de irodalmunk határoktól függetlenül egységes, így már az első évfolyamban Magyarországon élő írók is helyet kaptak. Olyan szerzőket karoltunk fel, akik irodalompolitikai okokból marginalizálódtak Magyarországon vagy a szomszédos országokban. Közöltük Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Hernádi Gyula, Mándy Stefánia és mások műveit; különszámot adtunk ki Weöres Sándor, Kassák Lajos, Füst Milán, Szentkuthy Miklós, James Joyce, Erdély Miklós tiszteletére; tematikus számot jelentettünk meg a modern francia irodalomról, a strukturalizmusról, Jacques Derrida munkásságáról.

A radikális „avantgárd fordulat” 1971-ben következett be. Valamegyest liberalizálódott a hazai rendszer, nincs jelentős magyar író, akinek hallgatnia kellene. A *Magyar Műhely* szerkesztőinek és főbb munkatársainak tanulóévei is véget értek: megismerkedtek a magyar avantgárd - 1956 előtt Magyarországon hozzáférhetetlen - hagyományával, s a modernizmus nyugati eredményeit is feldolgozták. Vállalhatják, hogy irányzatos folyóiratként, a jövőben kizárólag újat kereső és hozó alkotókkal foglalkoznak. (Lásd a 38. szám bevezetőjét!) Különösen a képvers, a képszöveg régi-új műfaját támogatják a *Magyar Műhely*; szinte törvényszerűen születik meg a nyomdában az az ügynevezett „tipográfiai (vizuális) irodalom”, amelyet ma már nemcsak Magyarországon és Franciaországban, hanem nemzetközileg is számon tar-

A Magyar Műhely szerkesztősége (balról jobbra: Parancs János, Nagy Pál, Márton László, Szakái Imre, Papp Tibor) bemutatja a lap 5. számát a hollandiai Mikes Kelemen Kör 1963. évi összejövetelén

tanak, s amely a modern magyar képvers kialakulására meghatározó hatással volt.

A *Magyar Műhely* - mint már céloztunk rá - nemcsak folyóirat, hanem könyvkiadó és irodalmi-művészeti iskola, mozgalom. A könyvkiadás a modern magyar irodalmat szolgálja; ezért adtuk ki 1964-ben Weöres Sándor évek óta tilalmi listán lévő *Tűzkút*-ját, Erdély Miklós verseit; a nyugaton élő szerzők (Bakucz József, Baránszky László, Bujdosó Alpár, Horváth Elemér, Kemes Géfin László, Nagy Pál, Papp Tibor, Vitéz György) első köteteit és jó néhány Magyarországon élő, akkori fiatal költő (Székely Ákos, Labancz Gyula, Petőcz András, Kelényi Béla, Mészáros István, Hegedűs Mária, L. Simon László) könyveit. *VizUállásjelentés* címmel 1995-ben képköltészeti antológiát jelentettünk meg, huszonévesek műveivel.

1972-től kezdve az évente, két-évente megrendezett franciaországi vagy ausztriai irodalmi találkozókön aktuális művészeti kérdéseket vitattunk meg, az anyaországból, a szomszédos országokból, valamint a nyugatról érkező résztvevőkkel.

Ezek az összejövetelek jelentették az első igazi kapcsolatot a hazai és a külföldi magyar irodalmi élet között. A *Műhely* a mai napig 18 ilyen találkozót rendezett (ebből hatot már Magyarországon), alkalmanként hetven-nyolcvan résztvevővel.

1971-ben a folyóirat szerkesztői, valamint Schöffner Miklós - Kassák Lajosné jelentős anyagi támogatásával - Kassák Lajos-díjat alapítottak, amelyet eddig harminc avantgárd szellemben dolgozó művész kapott meg. Így például 1971-ben Bakucz József és Szentjóbó Tamás, 1972-ben Jovánovics György szobrászművész, 1974-ben Erdély Miklós és Tandori Dezső, 1975-ben Haraszty István szobrászművész, 1977-ben Beke László művészettörténész, 1979-ben az Új Zenei Stúdió, 1982-ben Hegyi Loránd művészettörténész, 1985-ben Megyik János szobrászművész, 1986-ban Szkárosi Endre, 1991-ben Ladik Katalin, 1994-ben Kelényi Béla, 1995-ben Vass Tibor.

A *Magyar Műhely* és rajta keresztül a teljes magyar irodalom és művészet francia és nemzetközi kapcsolatainak építgetését a szerkesztők és a főbb munkatársak nemcsak különböző találkozók és modern művészeti fesztiválok alkalmával vállalták, hanem fordítói munkásságukkal is. Kassák Lajos, József Attila, Szentkuthy Miklós, Pilinszky János és mások műveit fordították franciára; René Char, Ezra Pound, Mallarmé, Joyce, Maurice Roche,

FÉLELEM SZÜLTE ÁLNEVEK

A Magyar Műhely első évfolyamaiban több nyugati magyar szerző átmenetileg írói álnevet használ, de előfordul, hogy valakinek ál- és rendes neve egyaránt olvasható ugyanabban a lapszámban. 1956 után, a hazai hozzátartozókért aggódva, többen úgy vélték, biztonságosabb, ha eltítkolják polgári nevüket. Nagyon bennünk élt még suhanc éveink mindennapi rettegése, a gyanúsítások ki tudja mire lecsapó lasszója, a központilag szított kollektív büntudat. Érett emberek voltunk már, egyikünk sem ok nélkül hagyta el az országot. Ahogy enyhülni kezdett a légkör, az álnevek villámhárítója feleslegessé vált. Egyik-másik szerző már nem tudott megválni tőle - Vitéz György mind a mai napig álnéven jegyzi műveit -, azonban többen visszatértek polgári nevükhöz. A Magyar Műhely szerkesztőségében feltüntetett Czudar D. József a második számban Czudar Dárius néven írja alá verseit, s csak tíz-tizenöt évvel később közöl polgári nevén: Harczi Józsefként valamelyik hazai lapban. Nagy Pál az első számtól kezdve rendes nevén szerepel a szerkesztőségben, írásait viszont az ötödik számig Lőrincz Pálként jegyzi. Karátsón Endre a 16-17. számban fedi fel álnevét: „Kezdetben voltam én, aztán elképzelttem Székely Boldizsárt” - írja Székely Boldizsár Halála című elbeszélésében. A hatodik számban az Albert Pálként szerkesztő Sipos Gyula polgári neve is feltűnik az *Anthologie de la poésie hongroise* hirdetésében. A hazaiak közül már a második számban Perczel Balázs néven közöl méltatást Vajda Lajosról barátja, Bálint Endre, aki később rendes nevén is szerepel a lapban. Dévényi Iván - miután megfenyítették középiskolájában a kilencedik számban közölt írásáért - a tizedik számtól kezdve Berényi Zsigmondként jegyzi cikkeit. A későbbiekben legfeljebb humoros formában jelentkezett a probléma: egyik-másik neofita szerző (vagy olvasó) az istennek sem akarta például elhinni, hogy a Bujdosó név szerkesztőtársunk születésétől viselt rendes családi neve.

Papp Tibor

A Párizs XIII. kerületi rue Braca-i szerkesztőség előtt (1965). Az öreg házmaster-párt Papp Tibor, Parancs Jánosné, Péterffy Katalin, Márton László és Pátkai Ervin állja körül. Guggol: Nagy Pál (balra fent)

Denis Roche stb. műveit fordították magyarra. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a *Műhely* számos művet és tanulmányt közöl eredeti nyelven, tehát franciául, angolul, németül stb.

A kapcsolatok erősítését célozta az is, hogy a szerkesztők 1972-től megjelentették a *Műhely* francia

A kalocsai Magyar Műhely-találkozó, 1985 nyarán (balról jobbra: Bujdosó Alpár, Schöffner Miklós, Papp Tibor, Kassák Lajosné, Schöffner Miklós, Nagy Pál (Fotó: Vattay Elemér)

nyelvű testvérlapját, *d'atelier* címmel, mely a hozzá kapcsolódó neves szerzők révén (Michel Deguy, Bernard Heidsieck, Claude Maillard, Bruno Montels, Jean Paris, Jacques Roubaud stb.) jelentős helyet vívott ki magának a francia irodalomban.

1989-ben a *Magyar Műhely* három szerkesztője (Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor) hazatelepítette a lapot, mely a 75. számtól kezdve Budapesten jelenik meg. A hazaköltözés együtt járt a szerkesztőség átalakításával, kibővülésével. A lapot jelenleg Bujdosó Alpár, Hegyi Loránd, Juhász R. József, Kovács Zsolt, Nagy Pál, Papp Tibor, L. Simon László, Somogyi Gyula, Sörös Zsolt és Szombathy Bálint szerkesztik.

A 101. számmal új fejezet kezdődik a *Magyar Műhely* történetében. A szerkesztés és előállítás tényleges munkáját négy Budapesten élő fiatal szerkesztőtársunk veszi át, akik természetesen számíthatnak az ezentúl

összerkesztőként és a szerkesztőség munkatársaiként feltüntetett régebbi szerkesztők közreműködésére.

Vajon mit jelentett a *Magyar Műhely* léte az utóbbi harmincöt év magyar irodalmában? Mérhető-e jelentősége Kassák *Ma* című, napjainkban már világszerte referenciaként emlegetett folyóiratának jelentőségéhez? Ezekre a kérdésekre korai válaszolni, s nem is a mi feladatunk a válaszadás. Ha a 100., jubileumi számban közölt rövid méltatásokat olvassuk, úgy gondoljuk, nem dolgoztunk hiába. „A műhelyesek bizony a magyarul kontárkodó kozmoszlegények egyik maradandó műhelyét működtették százszámra ... erről már vita nem lehet amíg marad valahol helyettes példány és példányok nélkül is példa és az bizony marad amíg marad aki képes az emlékezésre és a képes emlékezésre is marad kurázsija és becsülete” - írja András Sándor költői szövegében. „A modern ízlés létjogosultságáért folytatott irodalmi-irodalompolitikai csatározásokban a *Magyar Műhelynek* kiemelkedő, nem egy szempontból páratlan szerepe volt, és ebből kifolyólag páratlan jelentőséget kapott a háború utáni magyar irodalom történetében.

... Nem volt az ő hangjuk és az ő magatartásuk emigráns hang és magatartás. Ők kommunikáltak a virtuális magyar irodalommal, a rájuk figyelőkkel (öregekkel és fiatalokkal), és gyorsan kiderült, a modern ízlés nyelvét tanulták meg, hogy mintegy »nyelvkönyvek« füzeteiként adják ki a maguk készíttette *Magyar Műhely*-számokat. Sokan, bizony sokan tőlünk tanulták el, milyen a modern Európa irodalmi modora 1960-ban vagy 1970-ben!” - véli Bori Imre. Pomogáts Béla a következőket emeli ki: „A párizsi, bécsi (és most már budapesti) *Magyar Műhely* egy irodalmi kultúrát hordoz, és ennek a kultúrának minden bizonnyal két igazodási pontja van: a modernség és az egyetemesség.”

„Barátsággal, még »száz évet«, száz számot a Műhelynek!” (Sipos Gyula/Albert Pál.) Mi jobbat kívánhatnánk magunknak, a megfiatalodott szerkesztőségnek az új folyam indulásakor? ■

ANTAL LÁSZLÓ (1942-)
közgazdász

BARÁNSZKY LÁSZLÓ
(1930—)
költő, művészettörténész

BOJÁR IVÁN ANDRÁS
(1964-)
műtörténész, építész-kritikus

CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN
(1917-)
publicista, történész

FEJTŐ FERENC (1909-)
író, történész, Párizs

GERGELY ANDRÁS (1946-)
történész

HELTAI PÉTER (1962-)
újságíró

KADIJEVIĆ, DJORDJE
(1933—)
műtörténész, kritikus, Belgrád

KAPUŠCIŃSKI, RYSZARD
(1932-)
lengyel író

KIŠ, DANILO (1935-1989)
szerb író

LÁZÁR ERVIN (1936-)
író

LUKA LÁSZLÓ (1932-)
pszichiáter, Svájc

MÉSZÖLY MIKLÓS (1921—)
író

NAGY GÁSPÁR (1949-)
költő

NAGY PÁL (1934—)
író, tipográfus, Párizs

PAPP TIBOR (1936-)
író, költő, tipográfus, Párizs

ROCKENBAUER ZOLTÁN
(1960—)
etnológus

R. TAKÁCS OLGA (1942-)
irodalomtörténész

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937-)
író, szerkesztő, London

SCHWEITZER GÁBOR
(1964—)
jogtörténész

SZABÓ B. ISTVÁN (1942-)
irodalomtörténész

SZIJÁRTÓ ISTVÁN (1942-)
irodalomtörténész

SZKÁROSI ENDRE (1952-)
költő

UNWIN, W. J. (1922-)
volt budapesti brit nagykövet,
London

VARGA GYÖRGY (1954-)
műfordító

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER 26. - 1997/1 SUMMARY

Typical Central European authors lead the present issue of European Traveler. The novels and short stories of *Bohumil Hrabal* have long been appreciated in Hungary, part of the reason why his recent death was so deeply felt here. The pieces by *Miklós Mészöly*, *György Varga* and *Gáspár Nagy* commemorate his work and their own personal encounters with Hrabal. The essay by *Endre Szkárosi* portrays the Trieste novelist, *Italo Svevo*. We also present here the third and final part of *Danilo Kis* Paris diary written in 1959. We mark the death of the Serbian painter, *Mica Popovic*, with a contribution by *Djordje Kadjevic*. *Péter Heltai's* interview with *Emil Constantinescu* provides a political portrait of the Rumanian president, who was elected last year. *Ryszard Kapuscinski's* article concerns the unsolved and worsening problems of the world's developing countries. *Ferenc Fejtő* reviews *Mon pays*, the posthumously published book by the French-Rumanian essayist, *Emil Cioran*. *László Luka* gives an account how the multi-ethnic state of Switzerland works. The report by *Wolfram Runkel* takes us to the Berlin headquarters of the Stasi.

László Baránszky evokes his trips to Italy, the decisive experience of Italian art. The British image of Hungary comes through the pen of *J. W. Unwin*, once Ambassador to Hungary, and through the camera of *Kathy Bohm*. In our economic series *László Antal* writes on the nature and the role of money. *István Csicsery-Rónay* writes about the historical preliminaries to Hungary's Euro-Atlantic connections.

We pay tribute to the colourful end of the last century through a sequence of articles introduced by *András Gergely*. *András Iván Bojár* writes about the architects *Ödön Lechner* and *Albert Schickedanz*, whose work has marked the present city space of Budapest. *Arthur Nikisch*, the conductor, is introduced by *Zoltán Rockenbauer*; *Theodor Herzl*, the Budapest-born father of Zionism, by *Gábor Schweitzer*; *Vilmos Fraknói*, the scholarly high priest, by *Olga R. Takács*. One of our leading contemporary writer, *Ervin Lázár*, writes on the influence of *Kálmán Mikszáth*, the eminent writer of the era.

Collegium Budapest is housed in an historic building in the Castle district of Buda and serves as a home for researchers coming from all parts of the world. *Lajos Vékás*, Rector of the Collegium describes how this institution operates. In our series on Hungarian periodicals the forum for avantgarde literature, *Magyar Műhely*, is introduced.

The next issue of *Europai Utas* will be published in June.

EUROPÄISCHER REISENDER 26.-1997/1 -RESÜMÉE

Charakteristische mitteleuropäische Kulturschaffende werden in dieser Nummer des Europäischen Reisenden vorgestellt. Die Romane und Erzählungen von *Bohumil Hrabal* hat das ungarische Publikum immer mit außergewöhnlicher Liebe aufgenommen, sein Tod hat auch deshalb eine tiefe Erschütterung verursacht. An die Welt seiner Werke, das persönliche Zusammentreffen mit ihm erinnern die Schriften von *Miklós Mészöly*, *György Varga* und *Gáspár Nagy*. Das Essay von *Endre Szkárosi* skizziert die Gestalt von *Italo Svevo*, dem italienischen Romancier. Hier veröffentlichen wir auch den dritten, abschließenden Teil des 1959 geschriebenen Pariser Reisetagebuches von *Danilo Kis*. Dem Tod des serbischen Malers *Mica Popovic* gedenken wir mit der Schrift von *Djordje Kadjevic*. Das politische Porträt von *Emil Constantinescu* entfaltet sich aus dem Interview, das *Péter Heltai* mit dem im vergangenen Jahr gewählten rumänischen Präsidenten machte. *Ryszard Kapuscinski* philosophiert über die ungelösten und sich immer weiter verschlimmernden Probleme der unterentwickelten Regionen der Welt. *Ferenc Fejtő* macht mit den postumen Buch des französisch-rumänischen Essayisten *Emil Cioran - Mon pays* - bekannt. *László Luka* berichtet, wie der schweizerische Staat mit seinen vielen Nationalitäten funktioniert. Der Bericht *Wolfram Runkels* führt in den ehemaligen Berliner Sitz der Stasi.

Der Artikel von *László Baránszky* macht seine italienischen Reisen, das bestimmende Erlebnis der großen italienischen Kunst lebendig. Ungarn mit englischen Augen betrachtet: *J. W.*

Unwin, der ehemalige Botschafter in Budapest verewigte mit seiner politisch analytischen Feder, *Kathy Bohm* mit dem Objektiv ihres Fotoapparates das Gesehene in Ungarn.

In seiner ökonomischen Serie befaßt sich *László Antal* mit der Natur und Rolle des Geldes. *István Csicsery-Rónay* schreibt über die historischen Vorereignisse der euro-atlantischen Kontakte Ungarns.

Unsere Zusammenstellung beleuchtet einige Profile der vielfältigen Welt Ende des vergangenen Jahrhunderts, wozu *András Gergely* die Einleitung schrieb. Das heutige Stadtbild von Budapest wurde auch durch die Arbeiten der Architekten *Ödön Lechner* und *Albert Schickedanz* geprägt: über sie berichtet *András Iván Bojár*. Der Kapellmeister *Arthur Nikisch* wird von *Zoltán Rockenbauer*, der in Budapest geborene Begründer des Zionismus, *Theodor Herzl* von *Gábor Schweitzer*, der Wissenschaftler, Erzpriester *Vilmos Fraknói* von *Olga R. Takács* vorgestellt. Über die lebendige Wirkung des großen Schriftstellers dieser Zeit *Kálmán Mikszáth* schreibt der zeitgenössische Schriftsteller *Ervin Lázár*.

In der Budaer Burg steht das historische Gebäude, das heute unter dem Namen Collegium Budapest Forscher aus allen Regionen der Welt beherbergt. Über die Arbeit der Institution berichtet Rektor *Lajos Vékás*. In unserer Reihe über ungarische Zeitschriften stellt sich das Literaturforum der Avantgarde "Magyar Műhely" (Ungarische Werkstatt) vor.

Die nächste Nummer des Europäischen Reisenden erscheint im Juni.

VIAGGIATORE EUROPEO 26.-1997/1, SOMMARIO

Il presente numero pubblica articoli di artisti tipicamente centro-europei. Il pubblico ungherese ha sempre accolto con un affetto particolare i romanzi e i racconti di *Bohumil Hrabal* cui morte ha perciò destato qui una profonda commozione. Gli scritti di *Miklós Mészöly*, *György Varga* e *Gáspár Nagy* rievocano il mondo delle sue opere e gli incontri personali. Lo studio di *Endre Szkárosi* è dedicato alla figura del romanziere italiano *Italo Svevo*. Su questo numero pubblichiamo l'ultima parte del diario parigino del 1959 di *Danilo Kis*. Un articolo di *Djordje Kadjevic* commemora la morte del pittore serbo *Mica Popovic*.

Péter Heltai ha intervistato il Presidente rumeno eletto l'anno scorso *Emil Constantinescu*, offrendoci il ritratto del politico. *Ryszard Kapuscinski* discute i problemi non risolti e sempre più gravi delle aree sottosvilupate del mondo. *Ferenc Fejtő* fa conoscere il libro postumo dello studioso franco-rumeno *Emil Cioran*, intitolato *MON PAYS*. *László Luka* ci spiega, come sta funzionando lo Stato svizzero dalle molte nazionalità. *Wolfram Runkel* ci porta alla sede di Berlino della Stasi.

László Baránszky scrive dei suoi viaggi in Italia, parla della grande, determinante impressione esercitata dall'arte italiana. L'Ungheria vista da un inglese: la penna dello Ambasciatore in Budapest *J. W. Unwin* e la macchina fotografica di *Kathy Bohm* hanno immortalato ciò che hanno visto in Ungheria. Nella rubrica di economia *László Antal* si occupa della natura e del ruolo dei soldi. *István Csicsery-Rónay* scrive dei precedenti storici delle relazioni euroatlantiche dell'Ungheria. *András Gergely* ha scritto una introduzione a una mini-serie di articoli che presentano alcune figure del mondo varioripato della fine del secolo scorso. L'attività degli architetti *Ödön Lechner* e *Albert Schickedanz* ha aiutato a creare il volto di Budapest: *Iván András Bojár* ha scritto di loro. *Zoltán Rockenbauer* presenta il maestro d'orchestra *Arthur Nikisch*; *Gábor Schweitzer* ha scritto del fondatore del sionismo *Theodor Herzl* che è nato a Budapest; *Olga R. Takács* presenta il prelate-scientziato *Vilmos Fraknói* Uno scrittore di oggi, *Ervin Lázár*, illustra l'attività e la grande influenza esercitata dal grande scrittore di quell'epoca, *Kálmán Mikszáth*.

Nella zona del Castello di Buda vi è un edificio storico che oggi si chiama Collegium Budapest ed ospita scienziati provenienti da tutto il mondo. Il rettore *Lajos Vékás* parla del lavoro dell'istituzione. Nella serie dedicata alle riviste ungheresi si presenta il foro della letteratura di avanguardia, *Magyar Műhely*. Il prossimo numero del *Viaggiatore Europeo* uscirà in giugno.

REPERTÓRIUM

(Összeállította: Buda Attila)

- ACÍN, Jovica: Az aknamező előtt. (Ford.: Radics Viktória)=1996/2. (23). =8-79. p.
- ACZÉL Géza: Ötven felé - jegyzetek az Alföldről.=1996/4. (25). 50-52. p.
- Alkalmom, hogy az emberek összejöjjenek. (M[ódos] M[árton] beszélgetése Peter Bochskanllai.)=1996/3. (24). 12. p.
- ALMÁSI Miklós: Miért szeretek a Kritikába írni?=1996/3. (24). 85. p.
- ANTAL László: Amit a magyar gazdaságpolitika vitott kérdéseiről tudni érdemes.=1996/3. (24). 46-49. p.
- ANTAL László: A kora kapitalizmustól a második kora kapitalizmusig. (Bankrendszer és gazdaság Magyarországon.)=1996/1. (22). 44-49. p.
- ANTAL László: Tranzitban. (Kelet-Európától Európa felé.)=1996/2. (23). 34-37. p.
- ARENDT, Hannah: Gondolatok a magyar forradalomról. (Ford.: Berényi Gábor.)=1996/3. (24). 28-31. p.
- BAKÁCS Tibor Settenkedő: A marathoni futó. (Grunwalsky Ferenc futása.)=1996/2. (23). 66-71. p.
- BALLA Zsófia: A darázs fészke.=1996/1. (22). 10-14. p.
- BEKE György: Egy őszinte íróbarátunk, Zaharia Stancu.=1996/3. (24). 89-91. p.
- BÍRÓ Béla: Hazafiak hazaárulása. (Beszélgetés R.-H. Patapievici-csel.)=1996/4. (25). 67-71. p.
- BOCHSKANL, Peter: Tegyük a millenniumot hasznossá a jövő számára: Politikusok és értelmiségiek. (Ford.: Bendl Júlia.)=1996/3. (24). 4-5. p.
- BORBÁNDI Gyula: Otthohok az otthontalanságban.=1996/1. (22). 22-24. p.
- BÖRÖCZ Nándor: Ülünk az úton. (Európa-nap Zalaegerszegen.)=1996/2. (23). 6-7. p.
- BRETSCHNEIDER, Rudolf: Távolsgártartó szomszéd-ság a határtalan Európában. (Ford.: Bendl Júlia.)=1996/4. (25). 4-5. p.
- BRIX, Emil: Ausztria-Magyarország: Ezeréves szomszéd-ság. (Ford.: Bendl Júlia.)=1996/4. (25). 2-3. p.
- Búcsú Surányi Endrétől.=1996/4. (25). 80. p.
- BUSEK, Erhard: A város mint alapelv. (Ford.: Módos Márton.)=1996/4. (25). 17. p.
- ČERNÝ, Michal: Egy cseh a Palatinuson. (Ford.: Kiss Szennán Róbert.)=1996/4. (25). 76-78. p.
- CSEHI, Ágota: Bartók a Felvidéken.=1996/3. (24). 56-59. p.
- CSIKI László: LélekLátó.=1996/3. (24). 77. p.
- CSUKÁS István: Egy sziget közelében úszkálva.=1996/3. (24). 72. p.
- CZIGÁNY György: Média és líra - 40 évben.=1996/1. (22). 66-69. p.
- DEMSZKY Gábor: Budapest az Interneten: Hogy szabadon kommunikálhassunk. (Megnyitó szavak egy kiállításához.)=1996/1. (22). 6. p.
- DUPKA György: A „Forrástól” a „Közösségig”.=1996/1. (22). 42. p.
- Egy óriási dilemma előtt állunk. (Zentai Péter beszélgetése Ralf Dahrendorffal.)=1996/1. (22). 27-28. p.
- EŐSZE László: Kodály Zoltán és Budavári Te Deuma.=1996/3. (24). 50-55. p.
- ESTERHÁZY Péter: Pozitív, egész, öttel osztható na-gyok. [Kurtág Györgyről és Szöllősy Andrásról.]=1996/1. (22). 52. p.
- ESTERHÁZY PÉTER: „Szép vagy etc., legalább nekem etc.”=1996/4. (25). 48-49. p.
- Európa 2000 [vetélkedő középiskolásoknak.]=1996/2. (23). 83. p.
- Az Európai Utas 17-21. számaiban közölt írások repertóriuma. (Öáll.: Buda Attila.)=1996/1. (22). 79-80. p.
- EVANS, Magdalen: Magyarországi utazások, 1905-1910. (Ford.: Polyák Béla.)=1996/4. (25). 44-45. p.
- Az évenkénti osztrák-magyar értelmiségi találkozó Budapesten. [Képriport.]=1996/2. (23). 62-64. p.
- FALUDY György: Az iskolapadtól Thomas Mannig.=1996/2. (23). 41., 44-46. p.
- FARKAS János László: Villa La Collina. (A Konrad Adenauer Alapítvány által szervezett európai filozófustalálkozóról.)=1996/2. (23). 75. p.
- Fejezetek egy szomszéd-ság történetéből. (Sz[arka] L[ászló] beszélgetése Peter Haslingerrel.)=1996/2. (23). 58-61. p.
- FITZ Péter: Mítosz, memória, história. (Öt magyar és öt osztrák művész kiállítása.)=1996/3. (24). 2-3. p., 6-7. p., 10-11. p.
- Folyóirat, terelőkorlát nélkül. (Toót H. Zsolt beszélgetése Réz Pállal.)=1996/3. (24). 70-72. p.
- GÁLFALVI Zsolt: Több hullámhosszon.=1996/3. (24). 75-77. p.
- GÖMÖRI György: Cambridge magyar emlékei.=1996/2. (23). 72-74. p.
- GREDEL Lajos: Schmidték a közép-európai mágneses viharban.=1996/1. (22). 7-9. p.
- GYURKOVICS Tibor: Konyha à la Kosztolányi: Lyukasóra.=1996/4. (25). 60-62. p.
- GYURKOVICS Tibor: Száz év után. [A nagybányai festőkről.]=1996/2. (23). 17-23. p.
- Ha minden ember megteszi. (Vathy Zsuzsa beszélgetése Andorka Rudolffal.)=1996/2. (23). 51-57. p.
- HAAS György: Császárvárosi hangulatok.=1996/1. (22). 35-38. p.
- HANÁK Péter: Ausztria és Magyarország történeti alternatívái.=1996/4. (25). 6-9. p.
- Hat év után. (Papp Gábor Zsigmond beszélgetése Renato Tubaróval.)=1996/3. (24). 13. p.
- Integráció: lehetőség és vizsga. (Décsi Katalin beszélgetése Inotai András-sal.)=1996/2. (23). 2-5. p.
- JUHÁSZ Erzsébet: A mészőlyi szellemiség nyomvonalai. (A Kalligram Mészőly-számáról.)=1996/1. (22). 56-58. p.
- KÁNTOR Lajos: Hetven éve indult a Korunk.=1996/3. (24). 86-87. p.
- Kárpátaljai szőttes. (Szabó László, Rigó István, Vaszil Lizák, Jevgenyij Jaszinszkij, Vaszil Ruszin, Voldimir Fedisinc és Tóth Mihály vallomásai.)=1996/1. (22). 70-73. p.
- KIŠ, Danilo: Kirándulás Párizsba '59. (Ford.: Vujicsics Sztóján.)=1996/3. (24). 92-94. p., 1996/4. (25). 63-66. p.
- KISS Endre: Privát és nem-privát Közép-Európa. (Roman Schnur könyvéről.)=1996/1. (22). 62-63. p.
- KISS Gy. Csaba: Noteszlapok Itáliából.=1996/3. (24). 95-97. p.

- KISS Gy. Csaba: Párizsi őszen...=1996/4. (25). 72-74. p.
- KISS Gy. Csaba: Példa az egyenes tartásról. [Wacław Felczakról.] =1996/2. (23). 40. p.
- Kitagítják a kultúra vonzaskörét. (T[óó]t] H. Zs[olt] beszélgetése Balogh Ernővel.)=1996/3. (24). 84-85. p.
- KONCSOL László: A pozsonyi Kalligramról.=1996/3. (24). 79. p.
- KOSKA Dániel-BENCZE Zsolt: Pápalátogatás diák-szemmel.=1996/3. (24). 98-101 p.
- KOVÁCS István: Az örökkévalóság történelmi példaképe. [Wacław Felczakról.] =1996/2. (23). 39. p.
- KOVÁCS Zoltán: ÉS: pontról pontra.=1996/4. (25). 53-55. p.
- Közép-Európa: városok hálózata. (Szenyán Erzsébet beszélgetése Krzysztof Görlich, krakkói alpolgármesterrel.)=1996/3. (24). 13-14. p.
- LÁNCZI András: A világ szeretete. (Hannah Arendt a magyar 56-ról.)=1996/3. (24). 26-27. p.
- LÁZÁR Ervin: Hitel nincs? Van?=1996/3. (24). 74. p.
- LENGYEL Zsolt, K.: Az emelkedettség szószólója. (Búcsú Szabó T. Ádámól.)=1996/1. (22). 14-18. p.
- MARTONYI János: Három tétel, három kérdőjel.=1996/4. (25). 14-16. p.
- A megértés közös értéket hoz létre. (M[ódos] M[árton] beszélgetése Elisabeth Gehrrel.)=1996/3. (24). 9. p.
- MÉRAY Tibor: Wesselényi utca 13.=1996/4. (25). 28-33., 36-37. p.
- M[ódos] P[éter]: Egy az első kézfogások közül. [A Magyarország - 2000 konferencia kapcsán.] =1996/1. (22). 4-5. p.
- MÓDOS Péter: Jancsó Miklós - 75.=1996/3. (24). 102. p.
- MÓDOS Péter: Karácsony és újév között, Kárpátalján.=1996/1. (22). 39-41. p.
- M[ódos] P[éter]: Magyar-osztrák találkozó határozor.=1996/3. (24). 20. p. [Képriport a 16-19. oldalakon.]
- NAGY N. Péter: Magyarok a felsőházban. [A Magyarország - 2000 nevet viselő, nemzetközi találkozóról.] =1996/1. (22). 2-4. p.
- Nem foglalkoznak a víziókkal. (T[óó]t] H. Zs[olt] beszélgetése Károlyi Csabával.)=1996/3. (24). 82-83. p.
- ORSÓS László Jakab: A cukrosbácsi módszerei.=1996/3. (24). 83. p.
- Összekötik egymással a nyugatot és a keletet. (T[óó]t] H. Zs[olt] beszélgetése Szilágyi Ákossal.)=1996/3. (24). 80-81. p.
- PATAPIEVICI, R.-H.: A jó román hiszekegye. (Ford.: Bíró Béla.)=1996/4. (25). 68-71. p.
- Petőfitől Kassáig. (Székács Vera beszélgetése Roberto Ruspantival.)=1996/1. (22). 64-65. p.
- PETSCHNIG Mária Zita: 1997 növekedés - egyensúlyromlással.=1996/4. (25). 46-47. p.
- POMOGÁTS Béla: Két nap Bukarestben.=1996/2. (23). 82-83. p.
- POMOGÁTS Béla: Látogatás Bécsben.=1996/1. (22). 34. p.
- POMOGÁTS Béla: Városok Közép-Európája.=1996/4. (25). 18-20. p.
- PORTISCH, Hugo: Ausztria Európában. (Pénzügyi unió és keleti kibővítés, ford.: Módos Márton.)=1996/1. (22). 25-27. p.
- ROMÁN József: Beszélgetés Konok Tamással.=1997/1. (22). 53-55. p.
- ROMÁN József: A jövő ház titka. (Beszélgetés Finta József építésszel.)=1996/3. (24). 32-39. p.
- SÁNDOR Iván: A sziglieti platánok alatt Borowski-val.=1996/1. (22). 59-61. p.
- SÁRKÖZI Máttyás: Változatok egy életre.=1996/1. (22). 19-21. p.
- STACKL, Erhard: Országkép, változóban (Magyarország az osztrák sajtó tükrében, ford.: Módos Márton.)=1996/4. (25). 75-76. p.
- SUNLEY, Johnathan: Magyarország angol szemmel. (Ford.: Dragomán György.)=1996/4. (25). 38-44. p.
- SZARKA László: Májusi útinapló. [Pozsonyból és Prágából.] =1996/2. (23). 80-81. p.
- SZARKA László: Történelmi lecke - trónörökösöknek. (Az utolsó magyar királykoronázás előkészületei.)=1996/4. (25). 10-13. p.
- SZEGŐ Iván Miklós: A megújult Dohány utcai Zsinagóga.=1996/13. (24). 40-41., 43-45. p.
- SZEKÉR Endre: A Forrás szerkesztése közben.=1996/4. (25). 56-59. p.
- A szerkesztőségek archívumából. [A folyóiratokról szóló blokk fotómelléklete.] =1996/3. (24). 88. p.
- A szétszórtságban is az összetartozást erősítik. (T[óó]t] H. Zs[olt] beszélgetése Görömbei András-sal.)=1996/3. (24). 73-74. p.
- SZIGETI László: Dadogásféle a Kalligram első öt évéről.=1996/3. (24). 78-79. p.
- Szilézia - késlettetett bomba. (Szenyán Erzsébet beszélgetése Krzysztof Lecki szociológussal.)=1996/21. (22). 29-33. p.
- SZKÁROSI Endre: Európa lelke. (Írók, költők, irodalomtörténészek a szellem uniójáról.)=1996/2. (23). 76-77. p.
- SZUNYOGH Szabolcs: Ezer év: mi folytatható? [A magyar iskolákról.] =1996/2. (23). 13-16. p.
- Találkozások.=1996/1. (22). 74-76. p., 1996/2. (23). 84-86. p.
- TATAR Imre: Indokolatlan a magyar melankólia. (Így lát bennünket Hans Beck.)=1996/2. (23). 11-12. p.
- Tisztelgés Wacław Felczak emléke előtt.=1996/2. (23). 38. p.
- TÓBIÁS Áron: Bibó eltűnt Bibliája (Interjú Göncz Árpáddal, Regéczy Nagy Lászlóval és ifjabb Bibó István-nal.)=1996/3. (24). 21-25. p.
- A történelem hosszú szakaszokban működik. (Módos Péter beszélgetése Benkő Samuval.)=1996/4. (25). 21-27. p.
- Tradíció és megújulás találkozása. (M[ódos] P[éter] beszélgetése Honti Máriával.)=1996/3. (24). 12. p.
- Tudományunk hármasság meghatározottságú. (Módos Péter beszélgetése Benkő Samuval.)=1996/3. (24). 60-64. p.
- VAJDA Miklós: Hatvanéves a The Hungarian Quarterly.=1996/3. (24). 65-69. p.
- A város és lakói. (A száz éve nagyranőtt Budapestről.) [A Magyar Rádió Városlakók című sorozatában elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.] =1996/2. (23). 24-33. p.
- VÁSÁRHELYI Miklós: A történelemben.=1996/2. (23). 47-50. p.
- Visszafoglaljuk a helyünket Európában. (Toó]t] H. Zsolt beszélgetése Orbán Viktorral.)=1996/2. (23). 8-10. p.
- A vita Közép-Európában aktuálisabb, mint valaha. (Módos Péter beszélgetése Erhard Busekkel.)=1996/3. (24). 8. p.
- Első borítók
Budapest az Interneten.=1996/1. (22).
Pannonhalma emlékei.=1996/2. (23).
Ezeréves kiállítás a bécsi Rathausban.=1996/3. (24).
Marianne Stokes: Magyarországi Szent Erzsébet a szegényeknek fon.=1996/4. (25).

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

**Európa országában mindenütt találkozhat
a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának,
a Gan-nak a pénzügyeivel.
A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat
magyar tagja az Európa Biztosító Rt.**

**VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES**

**Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.
Tel.: 269-80-80**

Nyíltvégű befektetési alapok

PRÉMIUM

Nyíltvégű Befektetési Alap

20,5%

hozamgaranciával

- ✓ A nyíltvégű befektetési alapok különböző konstrukciói elsősorban a magánbefektetők részére jelentenek kedvező megtakarítási formát.
- ✓ A befektetési jegyek lekötés nélkül biztosítanak kedvező hozamot.
- ✓ A magánbefektetők számára további előny az adóvisszatérítési lehetőség.
- ✓ Az értékpapírok a Magyar Külkereskedelmi Bank pénztáraiban és fiókjaiban vásárolhatók meg.

Nyíltvégű befektetési alapok - Az idő csúcsértékei

További felvilágosítást a 268-7081-es telefonszámon, illetve az MKB pénztáraiban és fiókjaiban kérhet.

